
Tijdschrift van de
vereniging van docenten
in geschiedenis en
staatsrecht
in Nederland (VGN)

KLEIO

25e jaargang nr. 5
juni 1984

Inhoud

Het CSE-geschiedenis 1984 – weer een misser ?!	1
L.W.M. Gruntjes, J. Rijken, M. Blom	
Geschiedenis in het geding – het symposium van 19 april j.l.	6
Instelling van de Werkgroep HEG	8
L. van Schie	
KLEIO-gesprek met VGN-voorzitter Nico Maarsen	10
G. Peek, J. Harderwijk	
Het verleden kun je overal ontdekken	16
M. Kingmans	
Nieuwe cultuurgeschiedenis in opmars	23
E. Jonker	
De bibliotheek als labyrinth	28
H. Nolthenius	
VGN-nieuws	31
Lijst van commissies en besturen, Afdeling Zutphen, Sectie PA/Basisonderwijs, Didaktiekcommissie, Nascholing	
Kroniek	36
Recensies	38

Redactie

Drs. C. Bogaerts, *voorzitter*
Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein.
Tel. 03408-83576.
Drs. F.R. Kat, *secretaris*,
Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen.
Tel. 03448-1686.
Dr. A.J.L. van Hooff, Malden.
Dr. E.M. Janssen Perio, Rotterdam.
Drs. E. Jonker, Utrecht.
Drs. A.C.M. Peek, Werkhoven.
Mevr. Drs. J. Rijken, Amsterdam.
Mevr. T. Bogaerts-Stoopman, IJsselstein.

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen is slechts toegestaan na schriftelijke goedkeuring van de redactie.

Adressen VGN

Algemeen Bestuur

Dr. N.J. Maarsen, *voorzitter*, Hazelaarstraat 38, 4131 AC Vianen. Tel. 03473-72749.

Drs. W.A. Kattenberg, *vice-voorzitter*, Aalsburg 2624, 6602 WG Wychen. Tel. 08894-14837.

W. Bouwman, *1e secretaris*, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond. Tel. 04920-34709.

E. Boerhout, *2e secretaris*, Androsdreef 14, 3562 XA Utrecht. Tel. 030-617769.

Mevr. H. Mulkens-Harmeyer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). Tel. 05923-424

Drs. C.G. van der Kooij, *sectie (1) Pedak/Basisonderwijs*, Schuitendiep 39A, 9711 RB Groningen. Tel. 050-128542.

F.M. Elkerbout, *sectie (2) Mavo/Lbo*, van Leeuwenhoeklaan 35, 5252 CA Vlijmen. Tel. 04108 - 67 95

T. van der Geugten, *sectie (3) Havo/Vwo*, Bruggestraat 22, 2314 BB Leiden. Tel. 071-413925.

H.J.M. van der Geest, *Sectie (4) Tertiair Onderwijs*, Kraaijerstraat 30, 2311 NS Leiden. Tel. 071-12 53 25.

Drs. C.A.M.J. Bogaerts, *redactie Kleio*, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein (Utr.). Tel. 03408-83576.

Mevr. D. H. Verhagen, *Didaktiekcommissie*, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB Leiden. Tel. 071-122697

K.G. van Manen, *Onderwijsadviescommissie*, Beukenlaan 34, 3927 AK Renswoude. Tel. 08387-1661.

Correspondenten

Sectie (1) Pedak/Basisonderwijs
Mw. M. Kingmans, Rubensstraat 57, 9718 MD Groningen. Tel. 050-13 27 87.

Sectie (2) Mavo/Lbo
E. Keurentjes, Rivierenplein 15, 5215 CR Den Bosch. Tel. 073-13 81 03.

Sectie (3) Havo/Vwo
H. Ketelaars, Fluitersdreef 27, 6871 LR Renkum. Tel. 08373-1 59 58.

Sectie (4) Tertiair Onderwijs
H.J.M. van der Geest, Kraaijerstraat 30, 2311 NS Leiden. Tel. 071-12 53 25.

Didaktiekcommissie
H. van Duysen, van Baerlestraat 65 IV, 1071 AR Amsterdam. Tel. 020-79 99 76.

Onderwijsadviescommissie
K.G. van Manen, Beukenlaan 34, 3927 AK Renswoude. Tel. 08387-16 61.

Commissie Volwasseneneducatie
Mevr. M. Teunissen, Postbus 31, 9989 ZG Warffum. Tel. 05950-30 82.

Coördinatiecommissie Nascholing

Mevr. C.E.M. Veldhuis-Meester, Emdaborg 14, 9751 SJ Haren. Tel. 050-34 62 12.

Administratie

Aangifte, adresverandering en opzegging schriftelijk meedelen aan: administratie VGN, Vreeswijkstraat 319, 2546 AJ Den Haag.

Aan nieuwe leden wordt verzocht aan te geven tot welke categorie van docenten men behoort.

Contributies

Leden van de VGN ontvangen Kleio kosteloos.

Voor 1984 bedragen de contributies:

1.docenten PA/PABO, Havo, Vwo en tertiair onderwijs f 90

2.docenten Mavo/Lbo f 65

3.buitengewone leden (zij die niet meer werkzaam zijn in het onderwijs) f 60

4.studenten (niet langer dan 5 jaar) f 60

Leden die minder dan 16 uur per week lesgeven kunnen in aanmerking komen voor een verminderde contributie. Hiertoe moet men jaarlijks voor 1 dec. een schriftelijk verzoek indienen bij de penningmeester, met vermelding van naam, adres, naam van de school en de categorie waartoe men behoort.

Abonnementen

Bij het VGN lidmaatschap hoort een abonnement op Kleio, het orgaan van de vereniging.

Niet-leden kunnen zich abonneren op Kleio, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als leraar geschiedenis en staatsinrichting in enigerlei categorie van onderwijs in Nederland. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Abonnementsprijs Kleio (incl. porto) f 65

Losse nummers

Kleio (incl. porto) f 7.50

Kleio Didactica (incl. porto) f 7.50

De prijzen van het leerlingenmateriaal in Kleio Didactica variëren afhankelijk van het aantal pagina's. Zij staan op p. 15.

Het verschuldigde bedrag dient *te voren* overgemaakt te worden op giro 128701 tnv. penningmeester VGN te Den Haag, onder vermelding van het gewenste nummer(s). De overmaking geldt als bestelling.

Het CSE-geschiedenis 1984 – weer een misser?!

De redactie van Kleio heeft in de week na het geschiedenisexamen drie docenten bereid gevonden om hun correctiewerk even terzijde te leggen en een reactie, heet van de naald, op het examen te geven.

In het hierna volgende verslag zal een aantal opmerkingen worden geplaatst dat zowel op het Mavo, Havo als Vwo-examen van toepassing is. Daarna volgen drie commentaren die specifiek betrekking hebben op de examens van de verschillende schooltypes.

In het juli-nummer zal Tom v.d. Geugten n.a.v. de op- en aanmerkingen die tijdens de normvergaderingen werden geïnventariseerd namens de VGN op het CSE terugkomen.

De bezwaren die we hebben tegen het CSE van dit jaar betreffen ook de stofomschrijving. Wat wordt er nu eigenlijk van een docent en van de leerlingen verwacht? Vormen de thema's en de begrippen slechts een grove aanwijzing voor de te bestuderen stof, of kan men volstaan met een strikte beperking tot deze begrippen en onderwerpen? Wie dat laatste heeft gedaan zal onaangenaam verrast zijn omdat er in het examen begrippen en namen opdoken die niet in de stofomschrijving stonden (b.v. Briand-Kelloggspact, Commissie van goede diensten, Van Mook). Maar ook docenten en leerlingen die scrupuleus ieder deelonderwerp hebben uitgespit ('Nederlands-Indië' is op zich al goed voor tenminste 10 lessen) komen met de examens van dit jaar bedrogen uit. Diepgang wordt op geen enkele manier gehonoreerd en in een aantal gevallen zelfs afgestraft waar de antwoordkern een op-

pervlakkige, soms zelfs onbenullige, oplossing voorschrijft. Docenten die het meest handboek-achtige examenboekje hebben laten aanschaffen en dit twee weken van te voren aan de leerlingen hebben uitgedeeld kunnen nog het meest tevreden zijn.

Het grote aantal een-puntsvragen maakt het bovendien onmogelijk om oppervlakkige, met de antwoordkern overeenstemmende, antwoorden een andere waardering te geven dan antwoorden waarin leerlingen er blijk van geven een logische redenering op touw te kunnen zetten, en over nog andere vaardigheden te beschikken dan alleen het memoriseren.

Juist bij het vak geschiedenis, tot vervelens toe geciteerd als een discussie zonder eind, is dit betreurenswaardig. Een voorbeeld van deze fixatie op 'het enige juiste antwoord' is de wijze waarop leerlingen

geacht worden met het bronnenmateriaal om te gaan. Op een enkele uitzondering na vormden bronnen in het CSE slechts illustratiemateriaal (zeer tijdrovend, overbekend en soms geheel overbodig) op grond waarvan maar één conclusie kon worden getrokken.

Ook dit jaar waren er weer de zgn. 'koppelvragen' (weet je het antwoord op a niet, dan scoor je ook niet voor b), of vragen die elkaar overlappen waardoor de leerlingen op een dwaalspoor werden gebracht.

Het is niet onze bedoeling om op deze plek de discussie over de wenselijkheid van een CSE geschiedenis weer op te rakelen. Het CSE is er, maar wij vinden dat het beter kan en moet. Men heeft zich o.i. nog te weinig gelegen laten liggen aan de kritiek die ook voorgaande jaren is geleverd, zowel wat betreft de stofomschrijving en de inhoud van het examen, als op vraagtechnisch gebied. Wij troosten onszelf en

Vraag/ opdracht	Maximaal aantal punten
21 a	1
21 b	2
21 c	1
21 d	
	1
22	
	1
23	
	1
24 a	
24 b	
	2 (2 x 1)
24 c	
	1
25 a	
	2
25 b	
25 c	
	1
26 a	
26 b	
27	
	2 (2 x 1)
28 a	
	1
28 b	
	1
28 c	
	2
	90

de commissie die zich bezig houdt met het opstellen van de vragen met de gedachte dat het allemaal natuurlijk nog veel erger had gekund...

CSE – MAVO, L.W.M. Gruntjes

Op 3 mei j.l. legden vele MAVOScholieren de 'gevreemde' proeve van historische bewaamheid af. Menig leerkracht keek eveneens met spanning of soms argwanend naar dit moment uit, waarop bevestigd zou worden of de examen voorbereiding gedegen was geweest. De wijze waarop de CEVO zich dit jaar manifesteerde, dwingt mij tot het maken van enige kanttekeningen.

In tegenstelling tot de collega's op de normeringsvergadering in 's-Hertogenbosch die het examenwerk als redelijk betitelden, moet ik een minder mild oordeel uitspreken, ondanks het feit dat ook mijn leerlingen voor dit examen hoog scoorden.

Mijn gevoelens werd wellicht het best getypeerd door een van mijn kandidaten die mij enigszins verwijtend toevertrouwde: 'Het was wel wat simpel'. Dit en andere bezwaren wil ik achtereenvolgens bespreken.

Verdeling van de vragen over het onderwerp

De producenten van het examen hebben kans gezien een examen van redelijke omvang te maken, waarin de beide onderwerpen terecht gelijkelijk met 45 punten gewaardeerd worden. Onduidelijk is voor mij gebleven waarom over het thema De Verenigde Staten 1917-1949 drieëntwintig vragen en over Nederland 1940-1949 er slechts dertien gesteld worden. Voor het C-examen geldt de verhouding 18:13. Bezwaarlijker vind ik dat bepaalde paragrafen cq onderdelen van de examenonderwerpen niet of nauwelijks inhoudelijk worden getoetst. Met betrekking tot de Verenigde Staten wordt de periode 1941-1945 slechts door drie foto's in vraag 1 en 2 aan toetsing onderworpen.

Over de onderdelen: De regering in Londen, Algemene politieke aspecten en Financiële, economische en sociale vraagstukken, worden naar mijn oordeel onvoldoende inhoudelijke vragen gesteld. Het moeten invullen van namen van minister-presidenten in gegeven tijdblokken (vraag 24 d) of het plaatsen van gegeven tekstfragmenten in dezelfde tijdblokken (vraag 25 d en 19 c) doen naar mijn oor-

deel geen recht aan de leerling, net zo min als het uitleggen waarom bepaalde eenvoudige beweringen onjuist zijn (27c). Of men vindt of een bepaald onderdeel voldoende aan bod gekomen is, hangt dus erg af van het soort vragen dat gesteld wordt.

Het soort vragen

De samenstellers van het examen hebben een goede verdeling gemaakt tussen tekstuele en visuele bronnen, met de vraagstelling zeer overzichtelijk en geordend afgedrukt. Bezwaarlijk vind ik dat overbekend fotomateriaal aangewend is. (c1-d1) De cartoon waarover vragen gesteld zijn met betrekking tot de buitenlandse politiek van de VS na 1945, is in deze eveneens illustratief. (c15 t/m 17 en d18 t/m 21) Eventueel aanwezige voorkennis van de spottekening kan leiden tot correcte antwoorden zonder dat begrip van de problematiek aanwezig is.

Begripsvragen blijken overigens in dit examen nagenoeg taboe. Het blijft voor mij een vraag of een kandidaat die weet dat het Congres uit het Huis van Afgevaardigden en de Senaat bestaat, (d6, c7) op de hoogte is van het vetorecht van president, (d7) daarmee blijk geeft van inzicht in 'De verhouding tussen de wetgevende, de uitvoerende en de rechtelijke macht' aldus de stofomschrijving van het Ministerie van Onderwijs. De C-candidaat die begrijpt dat voor de president een parlementaire meerderheid onmisbaar is en concludeert dat Wilson wel democraat moet zijn, getuigt wellicht van meer inzicht in de Amerikaanse staatsrechtelijke verhoudingen (bron BII, c6).

Het examenwerk staat bol van feitenkennis en het verklaren van begrippen. Vraag 6,9,10,30 in het D-examen en 7,9,20,21,26 in het C-examen behoren tot deze categorie.

Het eindexamenprogramma geschiedenis en staatsinrichting veronderstelt dat de kandidaat vertrouwd is 'met de verwerking van historisch materiaal'. Om die reden moeten vragen betrekking hebben op het werkmateriaal. Veelvuldig echter staan vragen volstrekt los van de aangeboden historische bron. Over de prent waarop F.D. Roosevelt getoond wordt als een 'hoop en vertrouwen' zaaiende agrariër, (bron D) worden in het D-examen zes en in het C-examen drie vragen gesteld. Deze vragen zijn zonder de prent te beantwoorden. De opgaven 27, 28 en 29 in het D-examen behorend bij werkmateriaal G tonen hetzelfde manco.

De goed/fout beweringen welke vraagvorm de examencommissie veelvuldig in

„Gas geven dokter!”

haar examens opneemt, worden door mij altijd met enige argwaan bekeken. Het opnemen van foute beweringen herleidt geschiedenis soms tot een taalkundige kwestie. De bewering: ‘Om het luisteren naar verboden zenders te beletten, moest iedereen zijn radiotoestel inleveren’, is daar een voorbeeld van. Het antwoord is: deze bewering is onjuist want NSBers mochten wel naar verboden zenders luisteren. Ja, wat versta je onder ‘iedereen’? Voor menigeen zal ‘iedereen’ in dit geval betekenen: alle Nederlanders die gelijkelijk zuchtten onder het juk van de Duitsers. Een zinvoller vraagstelling zou m.i. zijn: ‘Waarom heeft de bezetter deze maatregel genomen?’ of ‘Waarom luisteren Nederlanders naar verboden zenders?’.

C en D examens

De oplossing van het probleem waarvoor de CEVO geplaatst is, twee examens te maken met een verschil in niveau is dit jaar beter geslaagd dan in 1983. De samenstellers hebben daartoe naar mijn oordeel drie middelen gehanteerd. Het C-examen is in omvang beperkter, verschilt voor ongeveer 50% in vraagstelling en kent een soepeler normering. Het lijkt mij niet zinvol gezien de huidige discussie over de niveaustelling, C- en D-vragen tegen elkaar af te wegen. Ik wil mij daarom beperken tot enige opmerkingen over de overeenkomsten tussen het C- en D-examen.

Uit de tabel blijkt dat 15 vragen van het

Cartoon uit CSE MAVO-D (1984). Het gebruik van overbekende cartoons maakt het examen voor sommige (dat is het probleem juist) leerlingen wat al te gemakkelijk.

vragen		punten	
niveau D	=C	D	C
1	=1	3	6
2	=2	4	5
3	=4	2	2
4	=5	2	2
6	=7	2	2
8	=8	2	2
9	=9	2	2
10	=10	2	2
12	=12	2	2
13	=13	1	2
14	=14	2	2
18	=15	1	2
19	=16	2	2
21	=17	1	2
23	=18	1	2
25	=19	4	5
30	=20	8	8
31	=27	10	10
totaal		51	60

C-examen identiek zijn aan het D-examen en drie vragen nagenoeg identiek. Voor de betreffende vragen konden de D-candidaten 51 punten behalen en de C-candidaten

60. Indien de 100-schaal wordt toegepast, hetgeen te verwachten is, scoort de D-candidaat 6,1 en de C-candidaat 7,0. De omrekeningstabel $(0,8 \times D + 2)$ zou een score opleveren van 6,9. Voor de overige 13 vragen kon de C-candidaat nog 30 punten scoren, hetgeen betekent dat rekenkundig gezien de overeenkomst C- D-examen groter is dan 50%. (Zie de tabel)

De CEVO staat voor de intens moeilijke taak voor het ‘geladen’ vak geschiedenis eindexamenopgaven te maken. Om die reden zal ook deze discussie waarschijnlijk nooit eindigen. Misschien kunnen deze opmerkingen bijdragen tot die discussie.

CSE-MAVO: Overeenkomsten tussen C- en D-examen.

Bij sommige gelijkkluidende vragen wordt bij mavo-c een eenvoudiger versie van een antwoord gevraagd.

vraag 14: bij C wordt één reden gevraagd, bij D twee.

vraag 25/19: bij C moeten teksten ingepast worden in 3 perioden, bij D in 5 perioden.

vraag 31/27: bij C moet bij 5 onjuiste beweringen aangegeven worden waarom ze onjuist zijn, bij D moet men uit 10 beweringen eerst zelf 5 onjuiste beweringen uitzoeken en daarna aangeven waarom ze onjuist zijn.

CSE – HAVO, J.Rijken

De verdeling van de vragen over het onderwerp

Misschien is het U, havo-eindexamendo-cent, bij de correctie van het CSE ook overkomen dat U na vraag 14 (onderwerp VS 1917-1949, we zijn dan inmiddels in 1937 beland) nietsvermoedend de bladzijde omsloeg en daar op eens een vraag over de Ned.Unie zag staan. Drukfout ?? Nee, geen drukfout, het onderdeel over de VS is afgelopen!

Geen vraag over bijvoorbeeld de Koude Oorlog betekent niet dat de buitenlandse politiek bij dit onderdeel geen aandacht kreeg. Wat dat betreft wijkt het CSE niet van zijn (jammerlijke) gewoonte af. Aan buitenlandse politiek worden 15 van de 42 punten vergeven, waarvan 9 punten voor vragen over het isolationisme (waarbij overlappende vragen voorkomen). Hierbij zijn nog niet gerekend de vragen die over de Duitse herstelbetalingen gaan. Als je

toch al zo weinig in een examen aan de orde kan stellen, is het de vraag of problemen van *Europese* landen bij de herstelbetalingen (goed voor 8 punten) nu wel aan bod moeten komen in een CSE over de VS. Bovendien worden de herstelbetalingen alleen geplaatst in de context van het niet kunnen afbetalen van schulden aan de VS. Gebrek aan geld was nu niet het grootste probleem in de VS. Al met al 23 van de 42 punten voor relaties met het buitenland.

Als binnenlandse ontwikkelingen aan de orde komen, knipt men met de ogen als men ziet dat de jaren '20, waarbij de stofomschrijving spreekt van *'technologische, industriële en economische groei'* en van *'de samenleving in the fabulous, gay and roaring twenties'* (en dat behandel je dan allemaal braaf als leraar) alleen aan bod komen via een vraag over de situatie van de boeren, die overigens *niet* in de stofomschrijving vermeld staan, al zal iedere leraar dit onderdeel niettemin wel behandeld hebben.

De samenstellers van dit examen blijken tevreden over deze onderwerpskeuze en gaan voort op deze weg: de gehele problematiek van de New Deal wordt aan de orde gesteld via een cartoon betreffende één maatregel uit de New Deal ten behoeve van . . . boeren!

Als leraar en leerling sta je dan vervolgens echt perplex als blijkt dat hfd.1 van de stofomschrijving (staatsinrichting, plus partijstelsel en verkiezingsprocedures) *niet* aan de orde komt, behalve dan in een een-puntsvraagje over de bevoegdheid van de Senaat betreffende de ratificering van verdragen. Overigens typisch een blik van een legalistisch-formalistische opvatting van het schoolvak staatsinrichting. Daarover is intussen genoeg gediscussieerd om te weten dat het zo niet moet!

Al met al betekent dit dat van de 5 hoofdstukken van de stofomschrijving over de VS alleen hfd. 2 en niet eens geheel hfd.3 gevraagd worden. De kansen op een behoorlijk resultaat voor de leerling worden hierdoor nogal verkleind, temeer daar diverse malen buiten de stofomschrijving wordt gevraagd (9 punten in het totale examen).

De conclusie kan niet anders zijn dan dat degenen die beslisten over de stofkeuze van de vragen over de VS het zicht over dit onderwerp wel geheel zijn kwijtgeraakt.

Het onderwerp Nederland 1939-1949 kan men onderscheiden in drie delen die als zodanig ook in het examen aan bod kwamen; de bezettingsjaren, de na-oorlogse jaren en de kwestie Indonesië (resp. 14, 17 en 17 punten). Aangezien de Bezettingsjaren veruit de meeste aandacht krijgen in

de stofomschrijving, is de verdeling van de punten op geen enkele wijze te rechtvaardigen. Daarbij komt dat van dit onderdeel slechts één onderwerp wordt gevraagd, de Nederlandse Unie. Om welke reden hebben de goden de samenstellers van dit examen met blindheid geslagen?

Wat betreft de Indonesische kwestie worden 10 van de 17 punten besteed aan uiterst formalistische zaken als de dominionstatus, de term politieke acties en de bevoegdheid van de VR. Geen gelukkige keuze voor een havo, maar tot verontschuldiging van de samenstellers moet aangevoerd worden dat de stofomschrijving de Indonesische kwestie versmald heeft tot een conflict in diplomatieke termen.

Wat de naoorlogse jaren betreft kan men tevreden zijn met de spreiding van de onderwerpen, al zijn de vragen te simpel.

Het soort vragen

Een-punts vragen stellen betekent vele, vele vragen stellen. Extra irritatie ontstaat dan wanneer door slordige vraagstelling zaken opnieuw gelezen moeten worden. Sommige vragen sloegen wel op werkmateriaal, andere niet, de leerling moet dit vaak zelf maar zien uit te vinden. Het werkmateriaal wordt altijd het eerste gelezen (het staat op de linkerpagina) en moet opnieuw gelezen worden, wanneer intussen andere vragen beantwoord moesten worden die niet op het werkmateriaal sloegen. Sommige vragen bij het werkmateriaal waren zo simpel, dat men dit niet kon geloven en opnieuw vraag en werkmateriaal doornam op addertjes onder het gras. Vragen waarom de PVDA ontevreden was (31 naar 29 zetels) en ARP idem (17 naar 13 zetels) zijn van brugklasniveau.

Andere vragen werden van overbodige informatie voorzien, waardoor zij ingewikkeld leken, terwijl een simpel antwoord kon volstaan (vraag 22, 27).

Vragen die van de leerling eenzelfde activiteit verlangden, werden op geheel verschillende manier gesteld, waardoor onzekerheid over de juiste wijze van beantwoorden ontstaat.

Enkele voorbeelden:

vraag 15 a;

Geef twee zinsneden uit het 'Manifest' van de Ned.Unie waaruit valt af te leiden dat de Ned. Unie de Duitsers zou tegenwerken.

Een duidelijk gestelde vraag.

vraag 18 b;

Bewijs dat in de rede (van 7 dec.'42, red.) de beide kenmerken (van dominion, red.)

worden toegepast op de toekomstige verhouding tussen Nederland en Nederlands-Indië (voor elk der kenmerken één citaat geven).

Een duidelijker vraag zou geweest zijn: Geef twee citaten waaruit blijkt dat Wilhelmina voor Nederlands-Indië een dominion-status op het oog had.

Vraag 13:

Een logisch gevolg van hetgeen Roosevelt te berde bracht in het tekstfragment II, is: het afwijzen van de politiek van het isolationisme van de VS. Maak dat duidelijk.

Uit de antwoordkern blijkt dat de leerling een citaat moet geven en dit citaat moet toelichten. Een duidelijker vraag zou zijn: Geef een citaat uit tekstfragment II waaruit men zou kunnen afleiden dat Roosevelt afstand neemt van de politiek van isolationisme en leg uit waarom men dat eruit zou kunnen afleiden.

Citaten overschrijven kost overigens veel tijd, beter waren *alle* regels van werkteksten te nummeren en alleen regelnummers, plus het eerste en laatste woord van het citaat te vragen.

Elementaire vraagtechnische fouten vindt men in 12, 18 en 21 b/c (als men een vraag niet weet, kan men de volgende ook niet beantwoorden) in 3b en 16 (het antwoord moet uitgebreider zijn dan de vraag aangeeft), en in vraag 21 a die luidde: 'Wat houdt het Atlantic Charter in?'. Het antwoord hierop moest simpel zijn (1 punt), maar menig leerling kwam tot 6 of 8 onderdelen. Hier wrekt zich overigens een vage stofomschrijving; zowel docent als vragenmaker weet niet hoe diep een onderwerp behandeld moet worden.

Vragen ingewikkelder maken dan nodig is!

22. De rede van koningin Wilhelmina wordt in tekst II 'een geruststellend gebaar tegenover de Amerikanen' (regel 7-8) genoemd. De situatie na de Tweede Wereldoorlog wees echter anders uit. Hoe oefenden de VS druk uit op Nederland om zich soepeler te gedragen ten opzichte van Indonesië?

Antwoord:

Eén van onderstaande mogelijkheden:

- Met de dreiging de Marshall-hulp in te trekken
- Met de dreiging tot stopzetting van wapenleveranties
- Met de dreiging van internationale boycot-acties.

Gezien het antwoord had de vraag kunnen luiden: Hoe oefenden de VS druk uit op Nederland om zich soepeler te gedragen ten opzichte van Indonesië?

27. Na de verkiezingen van 1946 werd het kabinet-Beel gevormd, waarin KVP en PvdA in een rooms-rode coalitie met elkaar samenwerkten. Noem twee grote politieke vraagstukken waardoor beide partijen genoodzaakt waren gezamenlijk verantwoordelijkheid te dragen voor het regeringsbeleid.

Antwoord:

- Twee grote politieke vraagstukken:
- De wederopbouw van ons land maakte een zo breed mogelijke samenwerking noodzakelijk.
- De kwestie-Indonesië maakte een zo breed mogelijke samenwerking noodzakelijk.

Gezien het antwoord had de vraag kunnen luiden: Noem twee grote politieke vraagstukken die in de eerste jaren na de oorlog opgelost moesten worden.

Opvallend veel vragen overlappen elkaar. De hierboven vermelde vraag 18 b over dominionstatus is genoeg om de leerling te laten bewijzen dat hij/zij het begrip dominion begrijpt. Vraag 18a 'Noem twee kenmerken van dominionstatus' is dan overbodig.

Bovendien heeft 18 b het voordeel tevens een vaardigheidsvraag te zijn, terwijl 18a slechts een kennis-vraag is.

Het isolationisme als beweegreden van een bepaald gedrag komt viermaal aan de orde (1c, 10, 14a en b, samen goed voor 7 punten), leerlingen raken erdoor in de war. Het kan toch niet weer het isolationisme zijn ????

Iets dergelijks gebeurt bij vragen over de Ned.Unie, waarbij bij vraag 17 a en b dezelfde antwoorden gegeven kunnen worden als bij 15 a en b.

Hetzelfde geldt voor 19d waarvan het antwoord al in 18 en 19a gegeven is. Een deel daarvan komt bovendien weer terug bij 21 c (deze vragen gaan over dominion versus onafhankelijke staat).

Al die vragen die maar terugkomen, je wordt er tureluurs van, zonde van de tijd, zeker als belangrijke onderdelen van de stof helemaal niet gevraagd worden.

Gezien de slordigheid betoond in de onderwerpskeuze en in de formulering van de vragen, zou men denken dat dit examen in een verloren achternamiddag in elkaar gedraaid is. Wat te doen? Het examen is voorbij, het vak naar de knoppen. Knarsetandend pakken leraar en leerling hun boeltje in.

CSE-VWO, M. Blom

Mijn aanvankelijke tevredenheid tijdens het nakijken ('Wat ben ik blij dat ik dit jaar dat oninspirerende, maar o zo uitgebreide boekje van... heb gebruikt') maakte al snel plaats voor verontwaardiging.

Bij de Verenigde Staten lag het accent eenzijdig op de buitenlandse politiek, niets over de jaren twintig, of over de binnenlandse politiek, maar bij Nederland werd wel zo'n zijpad als het College van Vertrouwensmannen uitgemolken!

Het VWO-examen telde 27 vragen. Met sub-vragen erbij waren het er 60. Dat komt neer op nog geen 2½ minuut per vraag. (lezen van het werkmateriaal, antwoord opschrijven en na afloop nog eens overlezen) Wie ergens over na wilde denken kwam al gauw in de problemen, maar dat was eigenlijk niet zo'n punt omdat er niet zo vaak gedacht hoefde te worden. Je 'wist' het, of je 'wist' het niet.

Voor maar liefst 41 vragen kon slechts één punt per vraag worden gehaald. De leerlingen moesten maar raden aan welke vragen ze de meeste aandacht moesten besteden.

Wie zich bij vraag 11a:

Bespreek eerst door welke ontwikkelingen zich in het jaar 1945 in Europa een verdeling in invloedsferen voltrokken heeft:

de moeite heeft getroost om een half kantje te wijden aan de Russische opmars in Oost-Europa, de afspraken van Jalta en Potsdam, de dood van Roosevelt en het aantreden van Truman, is aardig achterop geraakt op het 2½-minuut-per-vraag-schema, en wordt maar met 2 punten beloond voor een antwoord dat blijkens het correctievoorschrift ook uit 2 regels had mogen bestaan. Uit de vraagstelling zou duidelijk moeten blijken of men een betoog ('Bespreek...') of een trefwoord verlangt. Bovendien zou voor de leerling duidelijk moeten zijn uit hoeveel elementen een antwoord moet bestaan.

Mij dunkt dat als de commissie vraag 2a:

Het probleem van de Duitse herstelbetalingen werd mede door de telkens hoger wordende invoerrechten van de V.S. moeilijker oplosbaar. Leg uit waarom.

aan een commissielid had voorgelegd dat niet bij het opstellen van deze vraag betrokken was geweest, er een andere antwoordkern uit de bus was komen rollen dan deze:

– De voormalige bondgenoten van de VS konden door de hoge invoerrechten niet of nauwelijks exporteren naar de VS (en dus geen dollartegoeden creëren).

– De bondgenoten moesten dus de afbetaling van hun schulden op andere wijze financieren.

– De herstelbetalingen van Duitsland konden mede voor de afbetaling van schulden worden aangewend.

Per element kon een punt worden verdiend. In het totaal drie punten dus.

De leerlingen gaan er echter unaniem vanuit dat 'het probleem van de Duitse herstelbetalingen' in de eerste plaats een probleem voor Duitsland zelf was, en geven antwoorden in de geest van 'Duitsland kon door de verhoogde invoerrechten in de VS niet naar dat land exporteren, en miste daardoor een belangrijke kans om aan deviezen te komen'.

Ik heb er geen moeite mee om dit antwoord te honoreren, maar je vraagt je af hoe de gegeven antwoordkern in 's hemelsnaam tot stand is gekomen.

Ronduit verwarrend was de vraag waarin twee hoofdzaken van de Truman-doctrine werden gevraagd. De leerlingen weten logischerwijs één hoofdzaak te bedenken, en doen vervolgens afbreuk aan een correct antwoord door er maar een tweede 'hoofdzaak' bij te verzinnen.

Het is nu niet het moment, mede gezien de tijdsdruk waaronder dit commentaar tot stand is gekomen, om met een uitgebreide opsomming te komen van alle vragen waar iets aan schort. De VGN zal de examens nog uitgebreid analyseren. Mijn voornaamste bezwaren tegen dit examen zijn in de inleiding van deze commentaren al ter sprake gekomen: het was feitelijk, fantasieloos, en deed vrijwel geen recht aan een andere doelstelling van het vak geschiedenis dan het aanleren van antwoorden op vragen die soms niet eens waard zijn gesteld te worden.

Geschiedenis in het geding

Over het symposium van 19 april jongstleden

Op de jaarvergadering van het Nederlands Historisch Genootschap in oktober 1983 sprak de voorzitter, prof. Manning, zijn zorg uit over de ontwikkelingen met betrekking tot het geschiedenisonderwijs. De Onderwijscommissie van het NHG – waarin twee zetels zijn gereserveerd voor de voorzitter en een ander bestuurslid van de VGN – voelde zich aangesproken en toog onmiddellijk aan het werk om die ontwikkelingen te beïnvloeden. Zij nam zich voor een speciale dag hieraan te wijden. Het werd het symposium van 19 april jongstleden: *'Geschiedenis in het geding'*. Zoals de lezers van dit nummer hierna zullen zien, ging het er niet om van de dag een onderonsje van historici en nog minder van geschiedenisleraren te maken. In de morgenuren kwamen twee politici, een universitair medewerker en een leraar aan het woord. 's Middags zaten in het forum naast een vakdidactica en een hoogleraar in de geschiedenis een oud-minister en -commissaris van de koningin, een werkgever uit de Rotterdamse haven, een kamerlid, iemand uit de kunstsector en een vakdidacticus maatschappijleer. – Dit

alles tot mijn grote vreugde: de zorgen die ik heb over het geschiedenisonderwijs, een zorg die velen met mij delen, vonden weerklank buiten de wereld van de geschiedenisleraren!

Verheugd was ik ook over de opkomst. In mijn somberste dromen zag ik het symposium bezocht door een handjevol 'officials'; in een optimistische bui rekende ik op 80 deelnemers, 't werden er 130. Velen hadden gehoor gegeven aan de op verschillende plaatsen gepubliceerde uitnodigingen. Mijn vreugde werd getemperd, toen ik de samenstelling van het gezelschap bekeek. Waar waren al die commissieleden van de VGN, de sectiebesturen, de afdelingsafgevaardigden, en vooral, waar waren al die leden die zo maar kwamen en niet omdat ze zich door deze of gene VGN-waardigheid gedwongen voelden?

Het onderwijs in de geschiedenis en de staatsinrichting loopt grote risico's. Het bestuur treedt telkens in het krijt voor het behoud ervan. Maar het kan die strijd niet alleen voeren: aller hulp heeft het nodig, van de eerstegraden, nu de komst van het

'Lyceum' beoordeeld moet worden, van de tweede en derde graden die te maken krijgen met de VBaO-ontwikkelingen, van allen die als leraar of onderwijzer moeten werken aan het leerplan voor de nieuwe basisschool. Hoe kan de strijd om het behoud van goed onderwijs in geschiedenis en staatsinrichting met succes bekroond worden, als niet de leraren in deze vakkencombinatie in de voorste rijen staan?

We gaan een spannende tijd tegemoet. De Werkgroep Herziening Eindexamen klopt bij u allen aan de deur met verzoeken om reacties op zijn werkzaamheden; het element staatsinrichting moet duchtig bewaakt worden; de inhoud van het onderwijs in de basisschool zal over korte tijd vastgesteld worden; de minister van Onderwijs en Wetenschappen heeft de SLO gevraagd om een rapport over de mogelijke inhoud van VBaO, ook op ons terrein; tenslotte, ARVO II komt binnenkort met haar vervolg-advies 'Lyceum'. Ik reken op u allen!

Nico Maarsen,
voorzitter

Verslag

Onder deze noemer organiseerden het Nederlands Historisch Genootschap en de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland op (witte) donderdag 19 april een actiedag. Aangezien het éne gezelschap van organisatoren eigenlijk nog keuriger is dan het andere, was er sprake van een symposium. Niettemin wilden wij ons deze kans om de wereld van de Nederlandse historici in actie te zien, niet laten ontgaan.

De zaak waar het om ging leek trouwens belangwekkend genoeg. In de woorden van de uitnodiging:

'Motief voor het symposium is onze groeiende verontrusting over de versmalling en verschrompeling van het geschiedenisonderwijs in het Nederlandse schoolwezen, waardoor wezenlijke waarden in het geding komen. De plaats van geschiedenis in het onderwijs staat op het spel. Binnen afzienbare tijd zal over een aantal vragen worden beslist. Blijft onderwijs in geschiedenis in de nieuwe basisschool bestaan of gaat het vak onder in de mêlée van een vaag leerstofgebied bestaande uit brokstukken afkomstig uit diverse "sociale vakken"? Krijgt het ge-

schiedenisonderwijs een reële kans in de opleiding van de PABO, de nieuwe pedagogische academie waar de leraren voor het nieuwe basisonderwijs zullen worden gevormd? Wat gebeurt er met het geschiedenisonderwijs in de scholen voor het voorgezet onderwijs?'

Wie waren er wel – en wie niet?

Het aantal belangstellenden bedroeg zo'n kleine honderd. De 'historische hotemetoten' waren prominent, hoewel lang niet compleet, aanwezig. Een aantal hoogleraren, bestuurders van genootschappen en verenigingen, vakdidactici en leden van de onderwijsinspectie kon geteld worden. Er waren ook wel leraren, zelfs een enkele uit de provincie.

Er waren, afgezien van sprekers en forum, nauwelijks niet-historici. Al zeker geen kamerleden (behalve heel even in het begin); geen merkbare aanwezigheid van de zijde van het departement; de staatssecretaris, mevrouw Ginjaar-Maas, kwam ook niet. Werkeloze historici hebben we niet aangetroffen.

Aard van de inleidingen

Er stonden vier inleiders op het programma, twee uit 'de maatschappij' en twee uit het vak. Namens de samenleving trad allereerst dr. W. Albada (oud-minister, nu Rijksuniversiteit Limburg) op, die uitlegde welke functie 'geschiedenis' vroeger voor hem op school had gehad (een christelijk-nationale). Als huidige functie van geschiedenisonderwijs bleek hem iets voor ogen te zweven als een verbeterd soort maatschappijleer: het verschaffen van inzicht in de maakbaarheid van de samenleving, maar ook in de beperkingen van het planmatig handelen.

Daarna begon mr. H. van Mierlo (oud-minister, nu lid Eerste Kamer) met te stellen, dat hij niets van geschiedenis afwist. Een stelling, die hij op uiterst charmante wijze wist te onderbouwen. Het nut van kennis van de geschiedenis lag voor Van Mierlo die middag in het leveren van een correctie op al te wilde en ondoordachte nieuwlichterij.

Na de maatschappij nam het vak het woord in de persoon van prof. dr. W. Frijhoff (Erasmusuniversiteit Rotterdam),

die zich verontschuldigde voor het feit dat hij de laatste vijftien jaar het Nederlandse onderwijsgebeuren niet van nabij gevolgd had. Dat vormde geen bezwaar voor een geharnast en ongetwijfeld belangwekkend betoog over aard en functie van historische kennis en dito besef. Frijhoff vertoefde daarbij in hoger sferen en scheerde slechts even in een duikvlucht vanuit zijn ijle, esoterische hoogten langs de werkelijkheid van alledag met de constatering dat de studentengeneratie van vandaag niets van geschiedenis weet en dat dat de schuld van de overheid is, die het sinds de Mammoetwet heeft laten afweten.

Drs. I. Veldhuis-Meester (voorzitster Nascholingscommissie VGN, lerares te Groningen) voerde ons de vallei der tranen binnen: de praktijk van het geschiedenisonderwijs. Het werd een litanie over stijgende klassegroottes, dalende uren, desinteresse bij leerlingen, etc. Terwijl het geschiedenisonderwijs toch zulke nuttige functies kan vervullen: het ontmaskeren van mythen en het relativeren van aangeboden 'oplossingen' en zogenaamde vanzelfsprekendheden. Zij stak als enige de hand in eigen boezem: is het niet gedeeltelijk onze eigen schuld, door de wijze waarop het vak gedefinieerd en gedoceerd werd en wordt? Maar hier viel ook wel wat positiefs te melden: kritisch zelfonderzoek was gaande.

Het contrast tussen de bijdragen van Frijhoff en Veldhuis-Meester vormde een treffende illustratie van de kloof tussen vakwetenschap en onderwijspraktijk.

Karakter van de discussie

De niet-historici die als vertegenwoordigers van de samenleving optraden verwachtten van het geschiedenisonderwijs eigenlijk dat het een gematigd, verstandig alternatief voor al te extreme vormen van maatschappijleer zou vormen. De historici die aan het woord kwamen voerden de verdediging van het vak ook langs die lijnen. Algemeen werd een liberaal, tolerant, verstandig en gematigd onderwijs-ideaal onderschreven. Geschiedenis als de maatschappijleer van het CDA en D'66, of – beter wellicht – de maatschappijleer van de jaren '80.

Dat werd natuurlijk ook onmiddellijk geconstateerd door de inmiddels gepensioneerde jaren '70 in de persoon van Marcus Bakker. Hij vond geschiedenisonderwijs belangrijk, maar zeker niet vanwege de gematigdheid en relativering die het zou moeten bijbrengen. Integendeel, geschiedenis zou een 'hanteerbaar inzicht' in de fouten van de samenleving moeten opleveren. En in die opdracht, vond Bakker, waren de Nederlandse historici niet erg geslaagd, wat hem – gezien en gehoord

het hier verzamelde gezelschap geheel niet verbaasde. Dat leverde nog even een interessant debatje op met de wereldoriëntatiedeskundige Langeveld, die riep dat de school niets anders was dan de spiegel van de onderdrukkende maatschappij en dat het dus niet lag aan de vakken, inhouden of docenten – maar aan de structuur.

Kortom: Thorbecke, Marx en Illich waren vertegenwoordigd. Een meer praktische discussie zou gevoerd kunnen zijn met fervente Van Kemenade-aanhangers, maar die manifesteerden zich niet.

Uit het publiek kwam dan ook niet ten onrechte de vraag of dit soort discussies al niet eerder gevoerd waren (op z'n minst vanaf 1963).

De gebruikelijke, en zeker niet te versmaden, folklore, die het vragenstellen-doorhet-publiek bij dit soort gelegenheden oplevert, zullen we hier niet op gaan lepen. Enige krentjes uit de pap: er werd op gewezen (door Fontaine) dat alle sprekers vreselijk in het defensief waren, dat er wanhopig getracht werd 'geschiedenis' te verdedigen. Waarom gaan we niet meer aanvallend te werk door de beleidsmakers ter verantwoording te roepen en hen te dwingen tot een rechtvaardiging van het door hun gevoerde wanbeleid?

Een (ongeïdentificeerde) onderwijsvernieuwer lanceerde een theorie die we de lezer niet willen onthouden. Hij stelde, dat alle ellende te herleiden viel tot het afschaffen van Rijpma, waarmee *'Het Grote Onderwijskundige Bukken'* begonnen was, waardoor het vak grondig vermoord was.

Tenslotte werd er op gewezen, dat goed gelet moet worden op de ruimere maatschappelijke ontwikkeling en de algemene veranderingen, die in het onderwijs gaande zijn. In het bijzonder de herstructurering van het verplicht te stellen wiskundeonderwijs en de nieuwe plannen om geschiedenis op te laten gaan in een algemeen 'wereldoriëntatie'-verband vormen een dodelijke bedreiging voor het vak. En als het werkelijk vijf voor twaalf is, dan moet er actie ondernomen worden over de politieke band om geschiedenis verplicht te stellen. Opmerkelijk was, dat deze laatste opmerkingen en aanbevelingen kwamen van (relatieve) outsiders: de onderwijsinspecteur Berkhout en de politicus Van Mierlo.

Prof. dr. M.C. Brands, die als voorzitter fungeerde, sloot hierbij aan in zijn concluderende aanbevelingen, die luiden:

- de heilloze verkindsing van het vak op school bestrijden;
- ijveren voor het verplicht stellen van

geschiedenis;

- het eindexamen aanpakken;
 - een onderzoek (laten) doen naar de stand van het-geschiedenisonderwijs-nu (à la het in opdracht van de Franse regering vervaardigde rapport-Girault);
- Kortom, niet alleen in het vak, maar juist ook daarbuiten optreden.

Hadden de thuisblijvers dan gelijk?

Het is wat gemakkelijk om vanaf de wal te roepen dat het het NHG en de VGN aan stuurmanskunst in deze ontbreekt. Terwille van de zaak een wervend verslag schrijven lijkt echter onjuist en ook niet zinvol.

Het zou kortzichtig zijn om nu gniffelend te constateren dat NHG en VGN kennelijk hun tijd gehad hebben en in dit soort arena's letterlijk voor de leeuwen geworpen worden.

Vastgesteld moet worden, dat voor het eerst sinds lange tijd beweging geconstateerd kan worden en een poging tot samenwerking binnen de historische wereld. Dat die beweging nog heel bescheiden is en amateuristisch (het verkeerde tijdstip, te late aankondiging, onvoldoende 'briefing' van de sprekers, in termen van politiek-cultureel gewicht tweederangs forumleden, geen concrete 'follow-up') neemt niet weg, dat ze ondersteuning behoeft. Noch het NHG, noch de VGN heeft nu eenmaal veel ervaring als vakbond of lobby.

Met name blijkt het moeilijk om over de rand van het historische wereldje heen te handelen (kijken gaat nog wel, daar zijn we zelfs redelijk bedreven in): welke circuits zijn belangrijk, hoe kunnen die het beste bewerkt worden?

Wie even nadenkt over het ledenbestand van NHG en VGN moet toch tot de conclusie komen, dat er mogelijkheden zijn voor gerichte vervolgacties: er zijn personen die hun weg kennen in politieke circuits, anderen weten de weg op het ministerie, weer anderen kennen de wereld van de adviesorganen en leerplanschrijvers. Er zijn er ook, die ervaring met uitgevers- en publiciteitswezen hebben. Al deze sferen vereisen een wat verschillende aanpak en stijl van benadering, maar de meeste daarvan hebben we – met wat morele druk – wel in huis. Dat deze verschillende cultuurtjes elkaar niet altijd even goed begrijpen of niet voor honderd procent waarderen, hoeft geen beletsel te zijn om niet op alle fronten mensen aan het werk te zetten. Ik wil hier nu niet de oude Von Moltke gaan aanhalen (want dat soort geschiedenis is even niet 'de rigueur'), maar die kant moet het wel op.

E. Jonker.

Instelling van de werkgroep HEG

Herziening Eindexamen Geschiedenis en Staatsinrichting

Terwijl de kruitdampen rond de invoering van het CSE nog maar nauwelijks zijn opgetrokken is op 29 maart 1984 door de staatssecretaris Mevr. Drs. N.J. Ginjaar-Maas een commissie geïnstalleerd met de weidse titel: 'Werkgroep ter voorbereiding van een wijziging van de eindexamen-programma's geschiedenis en staatsinrichting VWO, HAVO en MAVO-D en van de in verband daarmee wenselijke wijziging van het leerplan geschiedenis en staatsinrichting van de rijksscholen voor VWO, HAVO en MAVO', gemakshalve in het vervolg aan te duiden met de cie. HEG.

De commissie komt niet geheel uit de lucht vallen. Reeds enige tijd waren er wat signalen, dat zoiets in aantocht was, afgewisseld door berichten over financiële belemmeringen. Bovendien waren bij enkele andere vakken ook commissies met een dergelijke taakomschrijving aan het werk n.l. voor aardrijkskunde, natuurkunde, biologie en wiskunde.

(Wellicht ten overvloede – de taakomschrijving is immers duidelijk – maar om bij voorbaat een mogelijk misverstand te vermijden: Het is *niet* zo, dat het eindexamen geschiedenis en staatsinrichting als zodanig opnieuw ter discussie wordt gesteld met alle bijkomende emoties.)

Bij de hierna volgende informatie zou ik het in eerste instantie willen laten. Naar ik hoop krijgt U althans een globale indruk van wat gaande is.

Ik wil evenwel niet afsluiten zonder U uit te nodigen Uw gedachten en gevoelens te uiten richting:

Leon van Schie.

Adres: Drs. L.J.G. van Schie
Antwoordnummer 2041
7500 VB Enschede

1. De samenstelling van de commissie

Het is in ons land nogal gebruikelijk bij het samenstellen van commissies plaatsen ter beschikking te stellen van vakinhoudelijk en/of onderwijsorganisaties. Zo ook in deze commissie voor:

- a) De Algemene Vereniging voor Schoolleiders bij het VWO-AVO (AVS):
– De heer C.C.A. van der Wilde, conrector VWO/HAVO, Arnhem
- b) Het Nederlands Genootschap voor Leraren VWO/AVO (NGL):
– Mevr. M.I. Röder, conrectrix VWO/HAVO, Waddinxveen
- c) Het AVO-verband, het overkoepelend orgaan van enkele algemene, katholieke en protestants-christelijke beroepsverenigingen:
– Drs. G. Korthof, docent VWO-HAVO (Dalton), Amsterdam
- d) De VGN:
– Mevr. Drs. G. Huisman, vakdidactica RU, Groningen
– De heer W. Bouwman, leraar MAVO, Helmond
- e) Het 'Gezelschap van Didactici':
– Drs. L.G. Dalhuisen, vakdidacticus R.U., Leiden

Daarnaast zijn er nog enkele *waarnemers*:

- 2 Inspecteurs, t.w.:
De heer C.Th.M. Berkhout, Arnhem
Dr. M.C.A. v.d. Heijden, Hengelo (Ov.)
- Namens het CITO (i.v.m. toetsaspecten):
Mevr. Drs. A. Rood, Arnhem
- Namens de SLO (i.v.m. leerplanaspecten):
Drs. A.J. Plas, Alkmaar
- Namens de AGEF (AdviesGroep Eindexamen Programma):
De heer J.H.M. van Tienen, Baexem.

De voorzitter en de secretaris zijn voor deze functie aangezocht door het Ministerie.

Voorzitter: Dr. N.J. Maarsen, hoofddocent SOL, Utrecht.

Secretaris: Drs. L.J.G. van Schie, secretaris ACLO G en S, Oldenzaal.

2. Levensduur en faciliteiten

De werkgroep dient haar advies *twee jaar* na de instelling uit te brengen. Ervan uitgaande, dat ook de lezers niets menselijks

vreemd is: onze faciliteiten bestaan slechts uit een vergoeding van reis- en verblijfskosten.

3. Waarom nu alweer een nieuwe commissie?

Daarvoor zijn de nodige aanwijzingen te vinden in de rede, die de staatssecretaris bij de installatie heeft gehouden.

Ook in Den Haag is men uiteraard bekend met de onvrede in den lande omtrent inhoud en vormgeving van het eindexamen, ook bij voorstanders van zo'n centraal examen. Gemakshalve volg ik de rede van Mevr. Ginjaar:

'Indien men wil pogen de zin der geschiedenis duidelijk te maken kan men niet volstaan met het recente verleden. Door verder terug te gaan kan men meer "diepte" bereiken.'

Het is duidelijk, dat daarmee 'De laatste halve eeuw' op de helling wordt gezet, niet zo verwonderlijk gezien de praktische problemen met de 'verschuiving' van de jaartallen en de beperkte variatiemogelijkheid bij het kiezen van onderwerpen. Een beschouwing over de noodzaak *inhoudelijk* verder terug te grijpen behoeft ik hier niet te houden.

'In het huidige programma wordt geen aanwijzing gegeven met betrekking tot differentiatie'.

'Hetzelfde geldt voor vaardigheden en doelstellingen'.

Men behoeft de laatste jaren slechts de kranten te volgen of de geluiden uit, door de VGN georganiseerde, examenbesprekingen om te weten, dat niet ieder de differentiatie duidelijk is tussen b.v. MAVO-C en D. Evenmin is men het eens over b.v. de wenselijkheid om HAVO-leerlingen een essay-vraag voor te schotelen.

'Er moet aandacht worden besteed aan de daling vanaf 1977 van het aantal leerlingen, dat geschiedenis en staatsinrichting kiest.'

Deze daling is welhaast dramatisch te noemen:

MAVO: van 47 naar 35% (1982)

HAVO: van 49 naar 36%

VWO: van 52 naar 46%

Nog recenter informatie duidt bepaald niet op een ommekeer.

'Staatsinrichting vormt een wezenlijk bestanddeel van de vorming van leerlingen tot mondige en politiek bewuste staatsburgers. Goede kennis en oorsprong en werking van staatsinstellingen is onont-

beerlijk en dient ook getoetst te worden.' Oplettende lezers zal het niet zijn ontgaan, dat in kranten de laatste tijd nogal eens te lezen was, dat Mevr. Ginjaar staatsinrichting in verband bracht met het vak maatschappijleer.

Fans van de combinatie geschiedenis en staatsinrichting zullen door de taakomschrijving van de cie. gerustgesteld zijn. Minstens de historische dimensie van het vak blijft ons voorbehouden.

4. Werkwijze

Op het moment, dat ik dit schrijf, 4 mei, hebben we naast een openingsvergadering op 29 maart, nog slechts één vergadering achter de rug.

We zijn op dit moment nog niet verder gekomen dan een kennismaking, een globale uiteenzetting van de leden welke ideeën meer of minder vaag bij hen leven, procedure-bespreking en afbakening van het terrein.

Dat we niettemin in zo'n vroeg stadium een begin maken met 'Mededelingen' in Kleio komt voort uit de zeer duidelijk uitgesproken intentie te werken in een zo groot mogelijke openheid richting docenten geschiedenis.

Het laatste, wat we willen is ons terugtrekken in een hokje met als levensgroot risico, dat we uiteindelijk met een rapport naar buiten komen, dat door U niet herkend en geaccepteerd wordt en dat daarom geen ander lot zou verdienen dan een stoffig hoekje in een kast.

Vandaar, dat we nu bezig zijn de 'erfenis van het verleden' aan rapporten, verslagen, plannen en hartekreten te inventariseren en verzamelen, waarbij ook de tegenstanders van het eindexamen het volle pond zullen krijgen.

Ook U, individuele docenten en vaksecties nodig ik uitdrukkelijk uit Uw gedachten over het eindexamen op papier te zetten en aan ons te richten.

5. Complicerende omstandigheden

Het ontwerpen van een nieuw examenprogramma is al een hele klus, maar daarnaast zijn er nóg een paar knelpunten:

a) Ik citeer de instellingsbeschikking:

Artikel 5.

Voor wat betreft het MAVO-D eindexamenprogramma overlegt de werkgroep met de door mij bij beschikking DGVO-12.320 van 9 augustus 1983 ingestelde adviesgroep voor examenprogramma's (AGEP), die o.a. tot taak heeft voorstellen te ontwikkelen voor het vaststellen van C-programma's voor alle examenvakken van het MAVO en het LBO.

De werkgroep zorgt voor een zodanige onderlinge verhouding van het MAVO-C en MAVO-D examenprogramma, dat de MAVO-scholen de leerlingen - hen binnen één groep houdend - kunnen opleiden voor het D-examen en voor het C-examen.

Het vergt nogal wat fantasie om het onderbrengen in twee verschillende commissies van een examenprogramma voor één schooltype te beschouwen als een geniale zet. De betiteling 'bedrijfsongeval' rolt eerder uit de mond, om het netjes te houden. Immers het gevaar is niet denkbeeldig, dat beide commissies, hoe goedwillend ook, door ontwikkeling van eigen ideeën met slecht combineerbare programma's aankomen. We doen minstens een poging dat te voorkomen door het uitwisselen van waarnemers, die door rapportage uit hun eigen kring minstens dreigende scheefgroei kunnen signaleren.

b) In een bepaald opzicht is de instelling van zo'n typisch op een vak georiënteerde commissie curieus. Al geruime tijd kan de onderwijswereld kennis nemen van allerlei hervormingsplannen, van Middel-school via OPVO (Ontwikkelingsplan Voortgezet Onderwijs - Pais) naar VBaO, van vakken apart naar combinaties van vakken met, zover geschiedenis erbij betrokken is, namen als wereldverkenning, wereldoriëntatie enz. Onlangs zijn de plannen in het nieuws gekomen rond een spoedige samensmelting van VWO en HAVO in een nieuw 'Lyceum'.

Hoe verhoudt zich nu het werk van de commissie tot deze scala van ideeën en plannen?

Welnu: we zijn tot de conclusie gekomen, dat het gezien de onzekere toekomst van die plannen slechts verantwoord is ons te richten op de huidige situatie, ook al houden we allerlei ontwikkelingen goed in het oog en proberen we zo'n product af te leveren, dat soepele aanpassing aan andere onderwijsstructuren mogelijk blijft.

c) Een derde punt is de relatie tussen eindexamen en leerplan.

Uit de tekst van de beschikking valt op te maken, dat de herziening van het eindexamenprogramma de invalshoek is van onze activiteiten met in aansluiting daarop de herziening van het leerplan.

Terloops zij opgemerkt, dat eindexamen en leerplan in den lande geen gelijke status hebben:

Het examen wordt door de overheid opgelegd aan *alle* scholen - regels voor afwijkende examens daargelaten.

Het leerplan daarentegen is formeel alleen van kracht op rijksscholen, ook al is de invloed ervan daarbuiten niet te onderschatten.

KLEIO-gesprek met VGN-voorzitter Nico Maarsen

Guus Peek, Jos Harderwijk

De huidige voorzitter van de VGN, Nico Maarsen, studeerde in de jaren vijftig geschiedenis in Leiden. Tot 1970 was hij 15 jaar leraar aan het 'VHMO'. Na een kort intermezzo als vakdidacticus in Leiden werd hij hoofddocent geschiedenis aan de SOL in Utrecht. Hij promoveerde in 1976 op een aspect van de Franse Restauratie. Hij is voorzitter van de ACLO-GS en de Werkgroep Herziening Eindexamen. Bovendien is hij lid van de Onderwijscommissie van het Nederlands Historisch Genootschap en van APVO II. Nico Maarsen is actief lid van D'66. Hij is een groot bewonderaar van Balzac en van de actrice Meryl Streep.

Het gesprek vond plaats op 2 april 1984.

Afkortingen:

ACLO-GS: Adviescommissie Leerplanontwikkeling Geschiedenis Staatsinrichting

APVO II: Adviescommissie Projecten Voortgezet Onderwijs II (= bovenbouw)

ACLO: Adviescommissie Leerplanontwikkeling

Romanticus geneigd tot radicalisme ...

Ik ben gevoelig voor macht

KLEIO: Op de afgelopen jaarvergadering van de VGN in Deventer noemde je jezelf een romanticus, geneigd tot radicalisme.

NICO MAARSEN: He? Toen was ik zeker dronken!

KLEIO: Wat bedoelde je daarmee en is dat romantische en radicale herkenbaar in je functioneren als VGN-voorzitter?

NICO MAARSEN: Laat ik er dit van zeggen. Routine bevalt me niet zo erg. Ik houd juist van het oplossen van moeilijkheden. In het VGN-bestuur gooi ik nogal eens bevlogen plannen op tafel: we zouden dit moeten doen en dat. In vorige besturen gebeurde dat niet zo, geloof ik. Maar die zaten ook met het probleem van het Centraal Schriftelijk Eindexamen. De indruk van bevlogenheid van nu wordt nog vergroot door mijn soms wat theatrale woordkeus. En daarbij kan ik soms heel radicale standpunten innemen. Maar ik keer steeds weer terug naar het nivo van het haalbare en het rationele. Ik start erg gevoelsmatig en eindig bij oplossingen die ik aankan. De eerste impuls is sterk romantisch maar anderen corrigeren me met argumenten als lerarenuren en klassegrootte. Ook in andere dingen in mijn leven is dit patroon zichtbaar.

KLEIO: Welke zijn je persoonlijke motieven om in een moeilijke periode de klus van het voorzitterschap van de VGN op je te nemen? Er gaat toch ontzettend veel energie in zitten?

NICO MAARSEN: Daarbij spelen allerlei motieven door elkaar, bewuste en onbewuste. Ik ben kennelijk iemand die zich makkelijk laat aanwijzen voor dit soort dingen, respectievelijk ook heel makkelijk ja zegt als mensen me vragen. Ik geloof dat ik zeker, om nu maar met het laagste motief te beginnen, gevoelig ben voor macht. Ik oefen graag invloed uit en ik vind het ook leuk om een tijdlang het middelpunt te zijn. Maar ik kan ook makkelijk terugtreden. Velen keken raar op toen ik na mijn eerste bestuursperiode van vier jaar in de VGN zei: 'Nu houd ik op'. En ik stapte ook meteen overal uit.

Maar wat me vooral aantrekt in het werk is het ideële motief. Ik denk dat de geschiedeniswereld behoefte heeft aan – ik gebruik het woord maar weer – “romantische” leiding. Leiding die zorgt dat de mensen die het vak beoefenen weer wat vertrouwen in zichzelf krijgen, die discussies durft te ontketen, clan uitstraalt en niet alleen de boot drijvende houdt.

KLEIO: Er zit toch een heleboel saai, vervelend werk aan zo'n functie vast?

NICO MAARSEN: Oh, dat vind ik helemaal niet. Waar dacht je aan?

KLEIO: Veel papierwerk, eindeloos vergaderen. Dat vind je allemaal leuk?

NICO MAARSEN: Ik vind het leuk om te vergaderen. Ik heb geleerd om in korte tijd veel stukken te lezen. Dat wil niet zeggen dat ik nooit op mijn tandvlees naar een vergadering ga. Maar met mensen samen wat doen en daarbij leiding geven aan het proces, dat doe ik graag.

KLEIO: Van al die clubs waar je in zit, daarvan ben je ook meestal voorzitter en nooit secretaris of zo.

NICO MAARSEN: Niet altijd, bij APVO-II ben ik deskundige en dat is het laagste wat er is. Dat is net zoiets als naspecialiaal. Maar, ik word nu eenmaal heel gemakkelijk gevraagd om vergaderingen te leiden. Soms merk ik dat ik het heel goed kan, maar ik laat ook weleens vergaderingen zwabberen.

Om op het punt van drijfveren terug te komen, ik vind, eerlijk gezegd dat het geschiedenisonderwijs in zijn georganiseerde vorm in de afgelopen tien jaar ontzettend veel heeft laten zitten. Op bijna alle belangrijke vragen die aan het geschiedenisonderwijs gesteld werden, is de afgelopen tien jaar door de toenmalige bestuurders geen behoorlijk antwoord ge-

geven. Dat heb ik erg jammer gevonden. In de periode dat ik al ACLO-voorzitter was heb ik heel vaak aangeklopt, maar daar werd eigenlijk zelden op gereageerd. Ik ben van mening dat de VGN in dit stadium van ontwikkelingen alleen maar leven kan als ze een duidelijk gezicht heeft naar buiten, dat bepaald moet worden door haar politieke standpunt.

Geschiedenis gereduceerd tot vaardigheden

KLEIO: Dat gezicht wordt voor een belangrijk deel ook door de voorzitter bepaald. In welk – wat gechargeerd – beeld herken je je het meest? In de vakbondsman die voor de belangen van de leraren opkomt? Ben je de leraar die het vak zo goed mogelijk gegeven wil zien? Of ben je de klassiek gevormde theoreticus die zich zorgen maakt over het peil van de Nederlandse cultuur als het met geschiedenis niet goed gaat?

NICO MAARSEN: Met die laatste mogelijkheid prik je heel goed. Ik heb een groot en toenemend bezwaar tegen het groeiend instrumentalisme op school. Dat je altijd iets moet kunnen en dat je nooit iets mag weten. Als bijvoorbeeld een collega zich erg extreem uit en zegt dat het niet geeft waar het over gaat en geschiedenisonderwijs reduceert tot vaardigheden, dan gaan al mijn haren overeind staan. Ik ben ervan overtuigd dat het erg goed is voor de Nederlandse cultuur en voor de jonge mensen die daar straks een stukje van mee helpen dragen, als ze niet alleen weten hoe ze een informatiesysteem moeten raadplegen, maar als ze ook iets weten van onze erfenis. En daarmee iets doen in hun vrije tijd of in de openbaarheid.

Maar dan moet er ook iets gebeuren met het geschiedenisonderwijs op wetenschappelijk en op praktijkgericht nivo. Zonder voortdurend de belangen van de leraren daarbij in het oog te houden, lukken die dingen natuurlijk niet. Dat kunnen heel directe belangen zijn: van 'ik ben overbelast' tot en met 'ik heb tijd nodig om eens rustig na te denken over de lessen van volgend jaar'.

Ik zie dus een eenheid, maar het accent ligt in een toenemende beklemming over het cultuurverlies. Dat gevaar zit niet alleen buiten ons, maar voor een belangrijk deel ook binnen de veste.

KLEIO: Binnen de VGN?

NICO MAARSEN: Binnen de geschiedenisleraren zelf. Ik vind dat er veel geschiedenisleraren zijn die zelf twijfelen aan de waarde van de historische informatie en de omgang met het verleden. Die zoeken alle mogelijke dingen om aan die twijfel een eind te maken. Of in overdreven

actualisering en politisering, of ze zoeken het in vaardigheden. Maar echt serieus staan voor onze erfenis en voor wat je daarmee doet, dat heb ik bij heel veel collega's sterk zien verminderen.

KLEIO: Wordt, met name in de opleiding van toekomstige docenten, de kennis als gekend verondersteld en de nadruk gelegd op vaardigheidstraining?

NICO MAARSEN: Nou, dat geloof ik niet. Misschien denken veel mensen dat wel. Ik herinner me een gesprek met een collega van de Paedagogische Hochschule in Dortmund, die zei: 'Kennis oefenen we nooit in, want dat weten ze al, dat hebben ze op het Gymnasium gehad'. Toen zei ik: 'Is dat nu waar?' En hij zei: 'Nee, dat is niet waar, maar dat zeggen we gewoon tegen elkaar.'

Ik geloof dat er veel meer leraren zijn die het niet langer echt belangrijk vinden om met hun leerlingen uitvoerig van gedachten te wisselen over de renaissance of de arbeidersbeweging. Dat ze echt het gevoel hebben, dat dat niet wezenlijk belangrijk is.

Vreselijke toestand in de afdelingen

KLEIO: De VGN bevindt zich in een zorgwekkende toestand. Op de laatste jaarvergadering waren er maar zo'n tien reguliere leden naast het kader. Welke zijn je grootste zorgen ten aanzien van de VGN?

NICO MAARSEN: Ik heb er echt last en verdriet van gehad dat de jaarvergadering zo slecht bezocht was. Er was veel moeite gedaan een los en gezellig programma te maken. Het is niet goed als er alleen maar beleidsmakerij is. Mensen moeten zeggen: 'Goh, dat was gezellig, ik ga volgend jaar weer, dan zie ik die en die ook weer.'

Dat dat niet gebeurt, daar zit mijn zorg aan vast. Ik heb de overtuiging dat de geschiedenisleraren op dit moment helemaal geen behoefte hebben aan contact met elkaar. Van een soort 'esprit de corps' is bijna geen sprake meer. Door allerlei nare omstandigheden hebben ze zich op zichzelf teruggetrokken. Dat blijkt ook uit de vreselijke toestand in de afdelingen. Er zijn er enkele die het goed doen, maar verreweg de meeste afdelingen lijken nergens op. Een afdeling waar goed gesproken of eventueel fijn geouwehoerd wordt over geschiedenis en geschiedenisonderwijs, dat is er helemaal niet bij.

KLEIO: Hoe komt het dat zoveel afdelingen een schijndood bestaan leiden? Is dat het individualisme van de geschiedenisleraar? Licht het aan de besturen of zijn er externe oorzaken?

NICO MAARSEN: In de eerste plaats: vroeger was het niet veel beter. De Vereni-

ging had in 1962, toen ik voor het eerst voorzitter was, 300 leden. Tussen dat jaar en 1966 werd het geschiedenisonderwijs voor het eerst sterk bedreigd: de lessentabellen zouden aanzienlijk verminderen. Toen stroomden de leden toe! Er is een tijd geweest dat er meer dan 2600 waren. Maar ook toen kwamen op allerlei vergaderingen nooit meer dan zo'n 25 man. In Den Haag bijvoorbeeld was nooit meer dan 10% tot 15% actief. Dat betekende pakweg 30 man op een vergadering. Maar nu heeft men de grootste moeite om met een grotere vereniging een stuk of tien leden bij elkaar te brengen.

Ik geloof dat het iets te maken heeft met het succes van de VGN.

Toen de VGN nog bevoegd gezag was voor allerlei postacademische cursussen, had zij iets belangrijks te bieden. Die zijn zo goed geslaagd, dat de overheid die heeft overgenomen. Voorbeeld: de didactiekconferenties samen met de drie Pedagogische Centra. Het enthousiasme wat de VGN wist op te wekken voor dergelijke activiteiten was tamelijk groot. Toen dat wegviel, viel ook een groot deel van de functie van de vereniging weg. Zij werd een uitgeefster van een blad.

'Innere Mission' met kracht aanpakken

Samen met het bestuur zit ik er op te broeden hoe je de gewesten weer tot leven kunt brengen. Naar binnen toe moet de 'Innere Mission' met kracht aangepakt worden. De vereniging moet veel meer leuke dingen te bieden hebben. Je moet gewoon met voordelen werken, zo werkt Albert Heyn ook. En ik vind dat een vereniging zich voor AH-effekten niet hoeft te schamen. Wat in Den Bosch gebeurt met het Onderwijs-Leer-Centrum, dat zou meer moeten gebeuren. Regionale dingen, steviger contacten met archieven via de Vereniging van Archivarissen, met educatieve diensten van musca enzovoorts. Zaken, die er voor zorgen dat er op regionaal nivo ook een beetje gezelligheidsleven ontstaat. Projectjes opzetten waardoor leden van de vereniging weer het idee krijgen: Goh, als je die f 90,- per jaar betaalt dan krijg je ook allerlei hele plezierige dingen! Die dingen zijn er nu helemaal niet.

Vorig jaar zouden we vanuit het bestuur afdelingen bezoeken. Op een tochtige dag ging ik naar Alkmaar. Dat was een ramp. Een lange reis door een gure wind. Toen ik daar aankwam zaten er drie leden. Die moesten daar zijn want dat waren de voorzitter, de secretaris en de penningmeester. Daar kwamen, in de loop van de avond nog eens een stuk of acht mensen bij.

KLEIO: Maar is gezelligheid wat de leden willen? Misschien verlangen die wel dat

Moeite met de hypotheek...

de VGN iets doet aan de positie van de geschiedenisdocent.

NICO MAARSEN: Dit is ook maar een onderdeel. Leden weten, ook nu nog, te weinig van wat het bestuur doet, bijvoorbeeld op het actuele punt van de staatsinrichting. We moeten de centrale belangen goed in het oog houden en behartigen en daarvan mededeling doen. Dat is ongetwijfeld een punt. Maar de vereniging kan daar nooit helemaal van leven. Die moet gedragen worden door een zeker regionaal enthousiasme, een bereidheid om het bestuur te helpen, al was het maar door te zeggen hoe rottig we het doen.

We hebben eens stelselmatig leden die bedankten opgebeld met de vraag: 'Waarom?' En dan kreeg je altijd te horen:

'Goh, nee, lèuke vereniging, nee hoor.'

'Maar waarom bedankt U dan?'

'Ja, ik vond de laatste tijd niet meer zulke interessante artikelen in Kleio.'

'Ja maar daar kunt U toch iets over zeggen?'

'Ja, nou ja, ik had ook moeite met de hypotheek!'

Enfin, een beetje onsamenvattende verhalen, maar bijna altijd op het vlak van ernstig gestoorde financiën.

Mijn grootste zorg is dus die apathie. Op het afdelingsniveau en op het niveau van beleidsmakerij. Het enige waarover, als je

niet oppast, op een jaarvergadering kritisch gevraagd wordt, is of we wel genoeg gedaan hebben aan het CSE. Maar een brede vraag over het ideeële gezicht, het standpunt waarmee je naar Den Haag gaat, die wordt niet gesteld. Dergelijke dingen komen niet uit de vereniging. Dan ben je als bestuur heel erg alleen.

Beleidsplan '84-'85

KLEIO: Dus het bestuur neemt het voortouw en verdedigt belangen waarvan jullie in goed vertrouwen aannemen dat de leden het ermee eens zijn?

NICO MAARSEN: Ja. Bijvoorbeeld het beleidsplan. Dat is niet helemaal uitgevoerd, zowel op belangrijke als op kleinere punten. Dan mag je toch verwachten dat de afdelingen op de jaarvergadering daar op ingaan. Zo'n plan is er ook om kritiek mogelijk te maken. Maar de afdelingen responderen helemaal niet.

KLEIO: Zou je het beleidsplan '83 willen veranderen, andere prioriteiten willen stellen?

NICO MAARSEN: Er is een nieuw beleidsplan onderweg. Het is veel sterker uitgeschreven, het oude is meer een boodschappenlijstje. Daarin komt het totale beleid tot en met '85 en een specifiek activiteitenplan '84-'85. We moeten sterker gaan zitten op de lijn van directe verdediging van historische uitgangspunten. Wat zijn nu de dingen die je wilt? Wat breng je bijvoorbeeld in als je samenwerkt in een ten dele thematisch opgezet curriculum. Verder vind ik heel belangrijk dat staatsinrichting dicht bij het vak blijft. We waren het bijna kwijt geweest, maar momenteel zit het weer wat dichterbij in veilige haven. Goed geschiedenisonderwijs is van alles, maar in elk geval politieke vorming. Staatsinrichting hoort als een dynamisch onderdeel bij geschiedenis.

Ik bespeur een zeker wantrouwen. Piet van Hees gebruikte de term vertertiëring van het bestuur. Ik werd daar ontzettend kwaad over want ze hadden net zo goed een ander in het bestuur kunnen kiezen. Als je uit die tertiaire sfeer komt en nog meer uit de sfeer van de NLO dan denken vooral eerste graders dat je een verkapte middenschooldienaar bent. Net doen of je leuk geschiedenis geeft maar in feite ben je een doodgraver.

Niet alleen om politieke redenen maar óók daarom heb ik het nieuwe programma wat sterker geprofileerd naar een klassieker geschiedenisonderwijs toe. Als we dat niet doen als bestuur, herkennen de leden zich gaandeweg nog minder in de vereniging. Bij de Havo-Vwo-sectie bijvoorbeeld heb ik het gevoel dat ze denken dat het bestuur

niet wezenlijk de belangen dient van het geschiedenisonderwijs. Ik moest op de jaarvergadering in feite even met mijn portefeuille zwaaien.

Wil je de vereniging goed bij elkaar houden dan zal je in de eerste plaats moeten praten over wat de historische component van het onderwijs is en waarom het zo belangrijk is dat jij, lid van de vereniging, daarover meepraat. En pas in de tweede plaats praten over integratieve ondernemingen, hoe belangrijk die ook zijn. Het wezenlijke van het geschiedenisonderwijs moet voorop staan.

KLEIO: Hoe krijg je de afdelingen over dit soort punten aan de praat? Hoe bereik je een consensus om met een sterker mandaat op centraal niveau dit soort doelen na te streven?

Slaperigheid verdrijven

NICO MAARSEN: Ik kan daar geen antwoord op geven. Ik weet het niet. Ik weet niet hoe je leden moet bemoedigen om over zaken te praten die voor hen van levensbelang zijn.

KLEIO: Je gebruikt het woord bemoedigen. Is er zoveel... wanhoop... of hoe zou je dat noemen?

NICO MAARSEN: Apathie, het af laten weten. Dat voel ik er vooral in.

'Laat ik nu maar proberen mijn hoofd boven water te houden, ik heb het al zo moeilijk, waar zal ik de moed vandaan halen nog iets te doen aan verbetering van het onderwijs als geheel.'

Ik weet niet hoe ik dat mandaat moet krijgen.

KLEIO: Je zit in veel commissies met onbegrijpelijke namen. Waarom is het belangrijk dat jij, en ook anderen, in die commissies zitten? Wat is het belang voor het gewone lid?

NICO MAARSEN: De VGN is een vereniging van gevestigde leraren die het vak en de opinies over het vak erg zien veranderen en die daar, naar mijn gevoel voor een belangrijk deel terecht, bezwaar tegen aantekenen. De VGN kan een belangrijke rol spelen bij het warm houden van een positieve opinie over geschiedenisonderwijs bij de leden zelf en daarbuiten.

Omdat ik 'daarbuiten' zo belangrijk vind, heb ik, toen ik lid van de onderwijscommissie van het Nederlands Historisch Genootschap werd, onmiddellijk geprobeerd de slaperigheid te verdrijven. Nu voel ik me, met die aktiedag in april een beetje de tovenaarsleerling die niet weet hoe hij de geest weer terug moet krijgen in de fles. Geschiedenisonderwijs, dat is niet alleen maar een kwestie van leren, dat is heel eenvoudig een zaak van politiek. Je moet mensen die ergens iets te vertellen hebben

enthousiast maken voor het vak. De publieke opinie voortdurend bewerken. De tweede sector waarop ik actief ben is die van de leerplanontwikkeling in en rond de SLO. Leerplanontwikkeling wordt bijna altijd bedreven door mensen die de praktijk in de klas niet kennen. Producten van de SLO dringen langzaam maar zeker, als regendruppels, door in het leerplan. Daarom is het zo belangrijk dat mensen die van wanten weten en invloed hebben in de geschiedeniswereld daar dichtbij zitten.

Met mokerkracht de afdelingen inpersen

Maar de derde en meest wezenlijke zaak vind ik de Werkgroep Herziening Eind-examen. Daar heeft de VGN een unieke kans om het eindexamen weer in overeenstemming te brengen met wat leraren graag willen. Dat is het regelgevend nivo. Hiervan zullen de mensen over 10, 12, 15 jaar nog wat van merken. Ik heb nog tegen mevrouw Ginjaar gezegd dat dit werk alleen maar goed gedaan kan worden door er zoveel mogelijk mensen bij te betrekken, anders kan zo'n advies beter meteen de prullenbak in. Dus, in een vroeg stadium, onaffe dingen met mokerkracht de afdelingen in persen, zo van: 'Mensen, denk er alsjeblieft over na, want als je het niet doet, dan zie je het wel ineens over twee jaar voor je liggen en dan weet je niet hoe het allemaal zo gekomen is.'

Dus mijn ideaal is eigenlijk om van die driedubbele machtspositie uit, in het opinieveld, in het veld van de projectbegeleiding en in de adviezen voor regelgeving, om daar heel veel mensen voor te interesseren en bij te betrekken.

KLEIO: Maar de gewone leraar heeft, door de klappen die hij heeft gekregen, allang het idee verloren ergens invloed op te kunnen uitoefenen. Je zou het ook breder kunnen zien. De nederlagen die de vakbeweging, de onderwijsbonden, de ambtenarenbonden hebben geleden, hebben die niet het gevoel verspreid dat deze bewindsliden überhaupt niet zullen luisteren naar wat er zo in het veld aan wensen leeft?

NICO MAARSEN: Ik weet niet of de overheid zich nu niets aan zou trekken van inhoudelijke adviezen. De VGN heeft de afgelopen tien jaar niet geprobeerd inhoudelijke adviezen te geven. Op het departement kent men ons alleen als een gezelschap dat moeite had met het Centraal Schriftelijk. Maar we hebben nooit gezegd: 'Daar zijn we vóór.'

Kleio moet rauwer, vakbondsachtiger

Ginjaar luistert wel

Toen ik net voorzitter was heb ik meteen een brief aan Deetman geschreven: ik wil een keer kennis komen maken. Per kerende telefoon van zijn secretaresse: 'Goh, brief ontvangen, leuk, maar we zitten net met de begroting, een afspraak is best maar duurt wat lang, maar als U dat niet erg vindt, maakt U dan kennis met mevrouw Ginjaar want dit zit per slot van rekening voor het voortgezet onderwijs en die is net iets makkelijker in de agenda.' En wat ik waardeer in de houding van het departement: binnen tien dagen had ik een afspraak met mevrouw Ginjaar. Zo iemand heeft van allerlei dingen die je zegt nog nooit gehoord. Dan wordt echt wel geluisterd. Of ze ooit met alles wat ze horen iets doen, is nog iets anders. Je kunt niet oordelen over de invloed van leraren als ze die niet uitoefenen.

Nu ben ik weer terug bij de VGN. Ik vind dat daar de communicatie niet deugt. Het is heel moeilijk om leden snel op de hoogte te brengen. Ik wil dingen snel in Kleio krijgen, in begrijpelijke taal. Zoals met staatsinrichting: dat is het probleem, dat heeft het bestuur eraan gedaan en zo gaat het verder.

Eerlijk gezegd, er moet veel veranderd worden aan onze publiciteit, die moet veel canailleuzer worden, recht voor z'n raap. We moeten ook een generatie benaderen, die een heel andere woordkeus bezit... Kijk, ik vind KLEIO te deftig. Ik zou er wat rauwers in willen hebben. Iets meer van dat vakbondsachtige, waarbij je inwerkt op het militante.

KLEIO: Als je de stelling hoort: In 1995 is het schoolvak geschiedenis zoals we dat nu kennen van het lesrooster verdwenen, hoe reageer je daarop? Welke zijn de gevaren die het schoolvak geschiedenis bedreigen?

NICO MAARSEN: Als dat zou gebeuren heeft dat heel weinig met de kwaliteit van geschiedenisleraren en alles met een cultuurcrisis te maken. Zoiets doet de buitenwacht en dat is een proces dat je niet kunt leren. Zulke grote processen waarbij een beschaving zijn Grieks vergeet zijn niet te keren. Een samenleving die er geen prijs meer op stelt dat jonge mensen iets leren van wat er voor hen gebeurd is, daar kan je weinig tegen doen.

Trots op culturele erfenis

KLEIO: Laten we in dit verband eens twee, wat alledaagse situaties aan je voorleggen. In de Willem Ruisshow vechten twee teams om de visie van de gemiddelde Nederlander zo dicht mogelijk te benaderen. Op de vraag 'aan welk schoolvak heb je in je latere leven het minst gehad' werd zonder aarzelen 'geschiedenis' genoemd. In de NRC van 21 maart j.l. stond een verslag van een conferentie en daarin vroeg de heer W.W. Muller, vice-voorzitter van de Vakcentrale voor middelbaar en hoger personeel, zich af of de samenleving een werkloosheidsuitkering moet betalen voor een student die willens en wetens een studie heeft gekozen, die voor de maatschappij geen nut heeft. Dat ook geschiedenis hieronder zal vallen is wel duidelijk.

Kun je deze twee incidenten plaatsen in het licht van een afnemende waardering voor het vak geschiedenis?

NICO MAARSEN: Heeft een Fransman meer historisch besef dan een Nederlander? God mag het weten, maar Nederlanders zijn niet trots op hun culturele erfenis, op hun architectuur, de schilderkunst of de landinrichting; ik wil het nu eens niet hebben over de vaderlandse helden. Een echt eigen gevoel ontbreekt onze natie in sterke mate. De heersende klasse die ook de inhoud van het onderwijs bepaalde, had het misschien wel. Ik zou willen dat een nieuwe elite, met een behoorlijk historische inhoud, zijn stempel op het onderwijs drukte. Zo'n antwoord uit de Willem-

Ruisshow komt mij dan ook helemaal niet onbekend voor. De mensen zijn niet wezenlijk geïnteresseerd.

Laat ik een voorbeeld nemen, en nu eens niet Willem van Oranje, maar b.v. '58 miljoen Nederlanders'. Dat programma deed geen enkele poging om iets te begrijpen van de gedachtensfeer, de mentaliteit, van waaruit die mensen anders handelden dan wij. Het gevoel van eigenwaarde, ook op historisch terrein, is te weinig waard. Tegen zo'n machtige stroom kan het geschiedenisonderwijs nauwelijks oproeien. Wat je nog kan doen is: proberen om in gezaghebbende kringen er steeds weer op te hameren dat de beschaving zonder een behoorlijk eigen historisch besef nauwelijks uit de voeten kan.

KLEIO: Dit is heel defensief geformuleerd van je. Geschiedenisleraren moeten zich blijkbaar altijd verdedigen. In de hiërarchie der secties op scholen voor voortgezet onderwijs moet geschiedenis ook voor zijn plaats vechten. Zouden we dit om moeten keren in een offensief? En zou zo'n offensief vanuit de VGN gestart kunnen worden?

NICO MAARSEN: Het omgaan met geschiedenis in onze samenleving is een tamelijk marginale bezigheid. Of de reactie daarop defensief is? In ieder geval is die marginaliteit een zakelijk gegeven waarmee gewerkt moet worden.

Geschiedenis als het pittoreske

KLEIO: De bijna achter ons liggende hausse aan nostalgie, die ons overspoelde met 'historische' zaken waar historici de neus voor optrekken was dat het terrein voor offensieve daden?

NICO MAARSEN: Ik ken wel een offensief. Ik geloof dat in laatste instantie diegene echt met geschiedenis bezig is, die, b.v. in Vianen, als lid van de plaatselijke historische vereniging, precies wil weten wie in dat kapitale pand hebben gewoond.

Het echte historische gevoel spreekt uit de noodzaak om zulke rottige kleine dingen te weten. Onze samenleving is dit niet gewend. Daarom moet het offensief erop gericht worden om leerlingen (en volwassenen) eerst eens in aanraking te brengen met 'geschiedenis als het pittoreske'.

Belangstelling voor geschiedenis is allereerst belangstelling voor het pittoreske. En al die mensen die zeggen dat ze niets aan geschiedenis hebben gehad, hebben waarschijnlijk een leraar gehad die ze niet dol enthousiast heeft gemaakt voor dingen die je met je eigen ogen kon zien, maar die je tot op dat moment nog niet begrepen had. Dáár zit het, dáár zit het, en daarom doen sommige regionale verenigingen het

zo goed . . .

Leerlingen die les krijgen van studenten krijgen bijna nooit les van mensen die wezenlijk geïnteresseerd zijn in dat andere leven, het is bijna altijd heel vlak, dat zie ik ook op de SOL. Studenten leren grote lijnen en structuren en dat zijn nou precies de dingen waarmee je een volk historisch niet raakt, misschien wel een geavanceerde, sophisticated bovenlaag.

KLEIO: Zit er nog meer in het offensief?

NICO MAARSEN: Zó moet je het offensief voeren. Daarbij moet je ook goed luisteren naar andere stemmen, die van de staatssecretaris bijvoorbeeld. Mevr. Ginjaar zei in haar redevoering bij de installatie van de Werkgroep Hervorming Eindexamen dat zij het geschiedenisprogramma eigenlijk zo benauwd vond. Zij interpreteerde actualiteit, waar wij helemaal op geconcentreerd zijn, heel anders. Voor haar is actualiteit dat je met interessante vragen van vandaag op 'oude' stof ingaat. Dus: met mijn ervaring met Karel Appel achter de rug wil ik wel eens weten of dat invloed heeft op je kijk op Renaissance-schilderingen.

Zij zei ook dat ons CSE totaal geen weer-gave is van wat geschiedenisonderwijs moet zijn.

Naar zo'n stem, van de onwikkelde leek, daarnaar moet je goed luisteren. Dan kun je wel invloed uitoefenen.

Ontdekkend leren

KLEIO: Er bestaat een grote spanning in het geschiedenisonderwijs tussen, laten we zeggen, de krachten van het behoud en de krachten van de vernieuwing, verandering. Zou jij jezelf in dat krachtenveld een plaats kunnen geven?

NICO MAARSEN: Tja, moeilijke vraag . . . Nou uh, wat ik graag zou willen behouden is de sterke overtuiging die bij veel geschiedenisleraren leeft, dat je niet over het verleden kunt praten als je er niets vanaf weet. Dat feitelijke, dat zo in het verdomhoekje staat, dat moeten we behouden. De vernieuwing moet niet zitten in alle mogelijke vaardigheden, maar in de training van jonge mensen om ze zelf kleine ontdekkingjes te laten doen, en zo tot een groeiend historisch besef te komen.

Veel zgn. 'ontdekkend leren' is nep, gewoon naar het door de auteur gewenste resultaat toe gestuurd. Ik merk het zelf aan studenten hoe enthousiast ze zijn als ze b.v. in een cursus over Napoleon zelf in een kelder in Montfort zes brieven vinden, waarin iemand protesteert over het teveel aan paarden dat hij ter beschikking moet stellen bij het bezoek van Z.M. aan het stadje. De geestdrift zit in het feit dat

de studenten, en ook de leraar, niet precies weten wat eruit zal komen, maar er kan iets uitkomen.

Dit ontdekkend leren zou ik graag in het onderwijs introduceren. Hierbij zijn de regionale centra, archieven en musea van groot belang.

KLEIO: Dit is dus het pittoreske in onderwijsland?

NICO MAARSEN: Ja, precies willen weten hoe de burgemeester van Gorkum er uitzag toen hij op Napoleon stond te wachten.

Wanneer je niet eerst dit gevoel voor het pittoreske hebt gehad, kun je die andere lagen van de geschiedenis: historisch besef en gevoel voor structuren, nooit bereiken.

KLEIO: Prachtige idealen. Maar we zitten met een sterk teruglopende VGN. Bovendien ontstaat er een 'lost generation' van geschiedenisleraren, die weliswaar hun opleiding afgerond hebben, maar nooit aan de bak zullen komen, zeker de eerste 10-15 jaar niet. Hoe moet de VGN hierop reageren?

NICO MAARSEN: Ja, maar ik bewandel eerst een zijpad, dat ik al een tijdje zie zitten. In feite heeft zo'n interview iets gek, het is net alsof ik een taak vervullen moet, dat ik dan moet kijken of ik het kan, maar ik ben alleen maar voorzitter van een vereniging. Het is een taak van alle geschiedenisleraren om het offensief uit het vorige deel van het gesprek in te zetten. Een voorzitter kan zoiets nooit alleen doen. Ik kan ook niet anders zeggen dan dat er ontzettend veel jonge leraren werkloos zijn en anderen die hun uren zien teruglopen, tot ze op een dag op straat staan. En de anderen hopen wellicht op een uitbreiding van de VUT-regeling.

KLEIO: Tenzij ze in de mid-leven crisis van Prick terecht komen.

NICO MAARSEN: Ja, ja, ja, dat kan ook nog. Maar daar is dan ook wel weer een instituut voor om dat op te lossen . . .

KLEIO: Ja maar, die groep heeft juist zijn specifieke moeilijkheden, die . . .

NICO MAARSEN: Maar goed, wat is nou eigenlijk de oplossing?

Ik zie de victorie uit Den Bosch komen. Want daar is, uit niks begonnen, dat onderwijsleercentrum . . . Dat is terug te voeren tot een paar dolenthousiaste mensen, onder leiding van Francis Elkerbout. Hij kreeg iets van de grond, met hulp van het archief, een oud lokaal, en hulp van de educatieve dienst van het Bossche museum. Je ziet nu dat er steeds meer leraren naar toe komen; deskundigen worden uitgenodigd. Een heel natuurlijke vorm van nascholing. Bovendien doen er veel jonge, werkloze docenten aan mee. Ik geloof dat de werkelijke zorg van een vereniging voor werkende en werkloze leraren erin moet liggen dat je samen dingen doet, waardoor

je toch het gevoel krijgt erbij te horen en waaraan je persoonlijk wat kunt hebben.

KLEIO: Je hoort pas echt bij die groep als je gewoon les geeft. Het beeld dat jij schetst is aardig en ook zinnig, maar als vrijwilliger ben je geen leraar geschiedenis.

NICO MAARSEN: En dáár kan het bestuur niks aan doen.

Dat is de boodschap

KLEIO: Zijn er plannen ontwikkeld voor de werkloze collega's?

NICO MAARSEN: Nee en ja. Wat er in Den Bosch gebeurt en hopelijk elders ook, kun je geen plan van het bestuur noemen. Maar een van onze bestuursleden, Roen van der Geest, heeft een plan ontwikkeld om werkloze docenten te betrekken in de parasfeer, bij dingen die in de school gebeuren. Belangrijk hierin is het ontwikkelen van lesmateriaal en zelf uitproberen in de klas. Verder is onze creativiteit niet gegaan.

KLEIO: Rezen er geen bezwaren tegen het plan van vakbondszijde?

NICO MAARSEN: Ja, er waren vooral

juridische bezwaren. Pas onlangs is er een definitief standpunt van het ministerie en de arbeidsinspectie verschenen. Een plan met beperkte mogelijkheden is het resultaat. En, laten we alsjeblieft niet erg mooi en idealistisch doen, voor leraren die nu afstuderen is er over een ganse reeks van jaren geen droog brood als leraar te verdienen.

KLEIO: Dat is de boodschap?

NICO MAARSEN: Ja, dat is zo. Het enige wat je kan doen is als vereniging zulke werkloze collega's niet in de steek laten, maar ze iets laten doen dat te maken heeft met hun oorspronkelijke roeping.

KLEIO: De hele werkloosheid is natuurlijk een ongehoord schandaal, maar wij hebben het nu over werkloze geschiedenisdocenten. We weten bij benadering hoeveel het er zijn, zullen zijn. We kennen ze, zien ze, leiden ze op.

NICO MAARSEN: Toen wij ons plan voorzichtig in de openbaarheid brachten heeft een afdelingslid woedend gereageerd met: 'Als jij de helft van je uren afstaat, dan mag ik ook werken'. Ik zie daarin geen oplossing; in de grond van de zaak is verreweg de grootste meerderheid van de Nederlandse geschiedenisleraren

absoluut niet bereid om een halve baan te accepteren met de daaraan verbonden salarismadelen.

KLEIO: Vind je dat het tot de taak van de VGN behoort om daarover een standpunt in te nemen?

NICO MAARSEN: Neen, dat schuif ik naar de ABOP toe of een daarmee te vergelijken organisatie.

KLEIO: Al pratende met studenten over de toekomst van hun vak en over de VGN komt steevast de opmerking: 'Waarom zou ik nu lid worden van de VGN?' Wat voor goede reden kan ik ze dan geven?

NICO MAARSEN: Daar is op dit moment geen goede reden voor te geven, want de VGN heeft veel te weinig te bieden. De VGN zal niet, zeker niet wat mij betreft, gaan praten over die rechtspositionele kanten. Er is niets in de vereniging dat het voor jonge mensen aantrekkelijk maakt om lid te worden. Studenten verplicht een abonnement op KLEIO te laten nemen vind ik immoreel. Je kunt studenten natuurlijk wel wijzen op het lidmaatschap van de VGN en Kleio. De VGN heeft naar mijn gevoel jonge en oude leden veel en veel te weinig te bieden. Je krijgt voor je geld een blad.

KLEIO: Nico, bedankt voor het gesprek.

Kleio Didactica

Prijzen leerlingen-materiaal

1 ex. f 5,50; 2 t/m 10 ex. f 4,50 per ex.; meer dan 10 ex. f 3,50 per ex. inclusief verzendkosten.

Kleio Didactica no. 1 (land zonder leerplicht) en no. 2 (van Sodom tot Rhynauwen) zijn nog tegen oude prijzen beschikbaar, te weten:

1 t/m 4 ex. f 5,— per ex.; 5 t/m 10 ex. f 3,50 per ex.; 11 t/m 20 f 3,— per ex.; meer dan 20 ex. f 2,50 per ex. Het verschuldigde bedrag dient *tevorens* overgemaakt te worden op postgiro 128701 t.n.v. penningmeester VGN te Den Haag, onder vermelding van nummer, titel en tevens de aanduiding 'leerlingenmateriaal'.

Leverbare titels leerlingenmateriaal:

nr Titel

- 1 'n Land zonder Leerplicht
- 2 Van Sodom tot Rhynauwen
- 6 Over Leven
- 8 Suriname
- 9 De erosie van een hoeksteen
- 11 Het Algemeen Kiesrecht in prenten

Het verleden kun je overal ontdekken

Magdaleen Kingmans

'... zelfs van de dooden heeft men, door middel van eene statistieke ontleding of analijse, partij weten te trekken om leerrijke waarheden te ontdekken voor de levenden'.¹

Het kerkhof als bron voor het geschiedenisonderwijs²

Het hieronder afgedrukte kerkhofonderzoek door studenten van de Pedagogische Akademie 'De Eekhorst' te Assen is een voorbeeld van ontdekkend leren binnen het geschiedenisonderwijs.

De doelstellingen, die met dit onderzoek beoogd worden zijn de volgende:

– Doorbreken van het taboe, dat rust op het praten over de dood.

– Bezinning op de vraag of de problematiek rond leven en dood op de basisschool ter sprake moet worden gebracht en zo ja, hoe en wanneer dat moet gebeuren.

– Het kunnen verrichten van een historisch veldonderzoek: leren observeren, een probleemstelling formuleren en operationaliseren.

– Kennis en ervaring opdoen met moderne onderzoekstechnieken.

– Concrete informatie verwerven rond mogelijkheden en onmogelijkheden van historische bronnen.

– Kennis verwerven over het dagelijks leven in de afgelopen eeuw voorzover dat binnen het beperkte kader van een kerkhofonderzoek mogelijk is.

Wij hebben het verslag in Kleio afgedrukt omdat het een goed voorbeeld is voor leraren/onderwijzers die de geschiedenis van de eigen regio aan willen pakken met beperkte middelen. Alleen met een kerkhof en een telefoonboek kom je al een eind!

Lesideeën worden aan het eind van het verslag gegeven.

De auteur van dit artikel is als docente geschiedenis verbonden aan de Pedagogische Akademie 'De Eekhorst' te Assen. De foto's zijn genomen op het kerkhof van de Ned. Hervormde Kerk te Schiermonnikoog.

1. Inleiding

Sinds enkele jaren gaan de studenten met specialisme wereldoriëntatie (aardrijkskunde, biologie, geschiedenis en natuurkunde) in september met excursie naar Schiermonnikoog.

Het doel van deze excursie is tweërlei. Daar de studenten de twee eerste jaren van hun studie voornamelijk opgetrokken zijn met hun eigen klasgenoten is de samenhang in de specialistengroep dikwijls zeer gering. Daarom beoogt de excursie het onderling contact in de diverse specialisatiegroepen te bevorderen en tevens dat tussen de studenten, die gezamenlijk de afstudeerfase zullen volgen. Daarnaast maken de studenten op Schiermonnikoog op een intensieve manier kennis met de aard en werkwijze van de door hen gekozen specialisatie en doen vaardigheden en kennis op, die hen bij hun latere loopbaan te stade (kunnen) komen.

Vanuit geschiedkundig oogpunt ligt de keuze van Schiermonnikoog niet voor de hand: veel spectaculairs valt er niet te ontdekken; bovendien wijkt de historische ontwikkeling van het eiland sterk af van die van de rest van Nederland. Maar juist door het 'anders' zijn van Schiermonnikoog biedt het eiland mogelijkheden oog te krijgen voor het historisch gegroeide en het ontwikkelen van de 'historical sense',

terwijl het gemis aan historisch 'belangrijke' zaken dwingt tot een gericht kijken en zoeken – en dat zijn vaardigheden, die een student zeer goed moet beheersen, wil hij in zijn latere lespraktijk aandacht besteden aan de schoolomgeving van de kinderen en daarbij het historische aspect niet buiten beschouwing laten.

De nadruk die op de schoolomgeving gelegd wordt, is uiteraard niet toevallig maar direct verbonden met de doelstellingen die vanuit wereldoriëntatie (en dus ook wat betreft het historisch aspect daarvan) geformuleerd zijn.

Kort samengevat gaat het bij wereldoriëntatie om:

– een confrontatie met aspecten uit de leefwereld van de leerlingen;

– het opdoen van inzicht in de structuren die hieraan ten grondslag liggen;

– het vertalen hiervan naar een standpuntbepaling en/of handelend optreden in de wereld van nu of op langere termijn.

Het accent in deze benadering ligt op de verruiming van de wereld van de leerling. Daarom wordt de keuze van onderwerpen bepaald door wat in de wereld van leerlingen aanwezig is en door hen als belangrijk ervaren wordt; juist dan zullen zij gestimuleerd worden zelf op onderzoek uit te gaan, allerlei bronnen te raadplegen om uiteindelijk tot verantwoorde keuzes te komen. De taak van de leraar is in deze situatie vooral voorwaardenscheppend. Hij/zij biedt mogelijkheden aan, organi-

seert, corrigeert, diagnostiseert en is steun en toeverlaat.

Ook de onderwerpen waaruit de studenten konden kiezen om te bestuderen tijdens de excursie naar Schiermonnikoog passen in dit kader. Bebouwingsgeschiedenis, veranderingen in het landschap, ontwikkeling van de recreatie en het hier beschreven kerkhofonderzoek behoorden tot de mogelijkheid.

Vrijwel unaniem kozen ze voor een kerkhofonderzoek. Als reden werd opgegeven dat dit iets nieuws en onbekends was; naar mijn gevoel speelde het element van 'spanning en sensatie' ook een rol.

Een kerkhofonderzoek als keuzemogelijkheid op te nemen was, wat mij betreft, heel impulsief: de suggestie kende ik uit Reeves en de gevaren om te blijven steken in oppervlakkige kennismaking van horen zeggen; het leek me een uitdaging.

Het idee van een kerkhofonderzoek is afkomstig uit het boek van Marjorie Reeves *'Why History'*. Als functies van een kerkhofonderzoek onderscheidt zij de volgende:

- a. *'There (in graveyards), family history is told in a few words and attitudes towards death can be read in symbols, texts and other quotations -even sometimes with a wry humour coming through. Death, then, is a part of the human condition, which we ought not to evade' (...)*
- b. *'On a more objective level, a group can find out much about past living and dying by gathering data from gravestones' ...*
- c. *'Finally interwoven like a thread through all histories of all tribes and nations in all ages is the "long search" of men for their meaning and their destiny - in religious terms, for God'.*³

Naast de door Reeves onderscheiden functies van een kerkhofonderzoek speelde nog een ander element een rol. Een Pedagogische Akademie leidt studenten op tot onderwijzers, die niet alleen kennis kunnen overdragen, maar ook op pedagogisch verantwoorde wijze met leerlingen kunnen omgaan. Dit betekent dat zij ook in situaties, waarin een kind een rouwproces doormaakt steun en toeverlaat kunnen zijn. Een zware opgave in een tijd, waarin het denken over de dood verdrongen wordt en overlijden en begraven veelal plaatsvindt in speciale instellingen, afgezonderd van het openbare leven.⁴ Veel onderwijzers durven deze situaties dan ook niet aan, er zijn zelfs scholen waar het onderwerp 'verboden' is verklaard.⁵

Dat is een heel trieste zaak. Een kerkhofonderzoek vormt een mogelijkheid om op een ietwat afstandelijke manier toch een gesprek aan te gaan over doodgaan, houding tegenover de dood en rouwprocessen

en kan daardoor een kleine bijdrage leveren aan het opheffen van het taboe, dat op deze problematiek rust.

2. Beperkingen van een kerkhofonderzoek

Aan een onderzoek, zoals dat door de studenten met keuzevak geschiedenis op Schiermonnikoog verricht is, kleefte een aantal problemen, veelal van methodische aard.

Allereerst vereist een dergelijk onderzoek van de begeleider kennis van (moderne) historische onderzoeksmethodieken en vaardigheid in de toepassing hiervan alsmede een heldere doordenking van de doelen, die hij met zijn onderzoek wil bereiken. In het vervolg zal duidelijk worden, dat de doelen meer gericht moeten zijn op het opdoen van vaardigheden in de breedste zin van het woord, dan op het verwerven van concrete kennis. Wanneer aan deze voorwaarden niet voldaan wordt is het resultaat voor leerlingen en begeleider teleurstellend: wat details, een enkele anecdoten, een zekere beleving, maar al met al een onbevredigend eindresultaat.

De beperkingen van het kerkhof als bron voor historische kennis zijn evident.

Door de verscheidenheid aan godsdienstige richtingen in Nederland heeft iedere zichzelf respecterende gemeente verschillende kerkhoven. Dit is ook het geval op Schiermonnikoog. Op het kerkhof van de Nederlands Hervormde Kerk zijn dus niet alle overleden eilandbewoners begraven; door de godsdienstige overtuiging van het merendeel van de eilandbewoners is het wel het meest representatief. Verder is een aantal mensen elders overleden en begraven en – in het geval van Schiermonnikoog – op zee gebleven en nooit begraven.

Is al niet ieder op dit kerkhof begraven,

ook niet ieder die er ooit begraven is ligt er meer. Immers, graven worden vaak voor een bepaalde periode gekocht en daarna geruimd wegens ruimtegebrek. Door onderzoek is wel te achterhalen om welke aantallen het gaat en welke selectiecriteria hieraan te grondslag hebben gelegen; een dergelijke studie viel echter buiten de mogelijkheden en doelen van ons onderzoek.

Een steekproef uit het Overlijdensregister maakt duidelijk dat de onderzoeksresultaten geen aanspraak op representativiteit kunnen doen gelden, zeker niet wat betreft de periode vóór 1900. Voor die periode vallen de aantallen van de aangetroffen graven weg tegenover het totaal aantal overledenen, voor de periode 1900-09 is 21.8% van de overledenen terug te vinden op het kerkhof; voor de periode 1940-49 63.8%.

Daarbij komt, dat er geen systeem te vinden is in het wel of niet voorkomen van graven op het N.H. Kerkhof. Sterven houdt zich nu eenmaal niet aan dewetten der logica.

Een verdere beperking wordt gevormd door de opschriften van de graven. De nabestaanden hebben die informatie op de grafsteen laten plaatsen, die voor hen relevant was. In veel gevallen is dat alleen de naam, datum van geboorte en overlijden, zonder bijv. plaats van geboorte en overlijden te vermelden. Het is aannemelijk en verleidelijk hiervoor Schiermonnikoog in te vullen, maar dit is nu eenmaal niet toegestaan. In een aantal tabellen komt daardoor een grote categorie onbekend voor, waardoor het moeilijk wordt conclusies te trekken.

Ondanks deze beperkingen kan een kerkhofonderzoek heel nuttig zijn, zoals het vervolg hoopt uit te wijzen.

3. Het onderzoek

3.1 oriëntatiefase

Op Schiermonnikoog zijn we eerst naar het zeemanskerkhof in de duinen gegaan. Naast een eerste kennismaking met een kerkhof en wat daar zoal aan wetenswaardigs te ontdekken valt, had dit bezoek ook ten doel de drempel om onderzoek te verrichten op een 'echt', functionerend kerkhof te verlagen. In dit opzicht was het bezoek geslaagd te noemen. In de eigen groep kwamen gesprekken los over doodgaan, ervaringen met begravenissen en dergelijke. Ook de komende dagen zou dit zo blijven, soms heel inhoudelijk en persoonlijk, soms nogal morbide (de beste manier om zelfmoord te plegen bijvoorbeeld). De angst om over de dood te praten nam af, het aureool van 'heiligheid' dat om een kerkhof zweeft verdween.

's Middags zijn we naar het kerkhof van de Nederlands Hervormde Kerk gegaan met als opdracht goed te kijken en te noteren wat opviel als opmerkelijk, onverklaarbaar, mooi, vreemd enzovoorts. Het was de bedoeling, dat deze fase van het onderzoek slechts een half uurtje zou duren, maar er viel zoveel te zien, dat dit uitliep tot ongeveer een uur.

In het gesprek over de ervaringen in de oriëntatiefase kwamen onder andere de volgende punten naar voren:

- Op het kerkhof komen veel namen voor van mensen, die niet op het eiland geboren zijn. Is er gedurende de gehele periode sprake van een grote migratie en zo ja om wat voor mensen gaat het dan.
- Is die migratie blijvend, komen die namen nu nog voor?
- Ramp op 'De Grutto' in maart 1944. Verband met de oorlog?
- Bominslag op 28 juli 1943. Wat was er aan de hand?
- Op één graf staat een hakenkruis.
- Veel namen, die met de zee te maken hebben: Grilk, Visser, Matroos.
- 'Vreemde' namen: Hedlund, Jaski.
- Sommige namen komen heel veel voor: Visser, Teensma, Zeilinga.
- Vreemde grafschriften.
- Vroegere graven veel individueler dan tegenwoordig.
- Mensen werden vroeger minder oud dan tegenwoordig; op het kerkhof liggen echter veel heel oude mensen, zelfs iemand van 106 jaar. Hoe zit dat?

Op basis van deze waslijst van opmerkelijke zaken moest een keuze gemaakt worden voor een beperkt aantal onderzoeksthema's.

3.2. formulering van de probleemstellingen

De te kiezen onderzoeksthema's moesten voldoen aan de volgende criteria:

- Het moest mogelijk zijn het onderzoek uit te voeren binnen het tijdsbestek van één weekend. Een aanzienlijke beperking dus van de mogelijkheden, daar allerlei instanties (gemeentehuis, archief, kerkvoogdij en dergelijke) dan niet open zijn en het dikwijls te veel tijd kost om via interviews aan relevante informatie te komen. Ofwel: het kerkhof moest de bron van onderzoek zijn.
- De vraagstelling moest relevant zijn, dat wil zeggen nieuwe kennis toevoegen aan de informatie, die wij over Schiermonnikoog hebben of - breder - een aanvulling geven op het/ons geschiedbeeld.
- Omdat het voor veel mensen moeilijk is te praten over de Tweede Wereldoorlog en deze kwestie zeker op Schiermonnikoog heel gevoelig ligt, blijven vragen die hiermee samenhangen buiten beschouwing.

Op basis van deze criteria is gekozen voor de volgende probleemstellingen:

- a. De houding tegenover de dood verandert sterk in de door ons bestudeerde periode. Theoretisch moet het mogelijk zijn hiervan een afspiegeling te vinden in de grafschriften. Is dit het geval en zo ja: wijkt het beeld op Schiermonnikoog af van dat van de rest van Nederland, zoals verondersteld mag worden op grond van zijn geïsoleerde ligging.
- b. De gemiddelde leeftijd lag vroeger veel lager dan tegenwoordig. De indruk bestaat, dat er hier nogal wat oude mensen liggen. Komt dat door onze selectieve manier van waarnemen of vertoont Schiermonnikoog werkelijk een afwijkend beeld?
- c. Schiermonnikoog wordt altijd afgeschilderd als een gesloten gemeenschap. Veel mensen lijken echter van elders te komen. Om welke aantallen gaat dat? En welke namen komen nu niet meer voor? Zijn er ook nieuwe namen te vinden? Als vergelijkingsbron hiervoor diende het telefoonboek.

3.3. operationalisatie van de vraagstelling

De volgende fase van het onderzoek was die van het simpele geestdodende historische handwerk, echter van wezenlijk belang voor de kwaliteit van het onderzoek. In dit geval:

- a. Verzamelen van onderzoeksgegevens: dus afschrijven van alle graven (persoonsgegevens, grafschriften, specifieke bijzonderheden).

Dit was noodzakelijk gezien de aard van onze vraagstelling en des te meer, daar er op het kerkhof zelf geen ordening te vin-

den was, noch chronologisch noch naar families, terwijl de populatie te klein was om met een steekproef te kunnen volstaan.

b. Ordening van de onderzoeksgegevens. Gekozen werd voor een alfabetische ordening van het materiaal, gezien de onoverkomelijke problemen, waarvoor de 'namengroep' anders gesteld zou worden. Deze keuze lag des te meer voor de hand, daar de groep 'levensduur' het jaar van overlijden en de groep 'migratie' het geboortjaar als basis van onderzoek koos.

c. Het bewerken van de onderzoeksgegevens.

Statistische gegevens van historische aard laten zich vrijwel altijd makkelijk ordenen in een aantal kruistabellen. Op de ene as worden dan de tijdsperiodes, in dit geval van tien of twintig jaar, afgezet. Op de andere de variabelen waarmee ze vergeleken worden, zoals jaar van overlijden, geboorteplaats (per regio geordend, dus een atlas meenemen) of aard van de grafchriften.

Een voorbeeld van zo'n kruistabel is opgenomen in bijlage 2

3.4. conclusie

Zoals al eerder aangegeven, zijn uit de periode voor 1900 slechts weinig graven overgebleven en zijn ook de opschriften op de graven dikwijls heel summier. Dientengevolge dragen de hier getrokken conclusies slechts een zeer voorlopig karakter. Archiefonderzoek op Schiermonnikoog of aanvullend materiaal van andere kerkhoven is noodzakelijk om aanspraak op representativiteit te kunnen maken. Toch volgen, zij het heel voorzichtig, hier een aantal opvallende zaken.

a. grafschriften

Opmerkelijk is, dat de graven tot ongeveer 1940 dikwijls een meer persoonlijk karakter dragen dan die uit de latere periode. Dit geldt zowel voor de uitvoering en vorm van de steen als voor de daarop gebeitelde tekst. Dit kan mede veroorzaakt zijn doordat juist de grafstenen van de meer kapitaalkrachtigen uit de vroege periode bewaard zijn gebleven alsmede die van mensen met een hoge status binnen de dorpsgemeenschap.

(zie afbeelding het kleine steentje naast dit imposante monument is de grafsteen van de vrouw van W. Dijk).

Ook verder in Nederland treft men een parallelle ontwikkeling aan, hoewel daar de overgang iets vroeger gedateerd kan worden.

Door het andere karakter van de oudere stenen laten zij soms iets zien van de problemen waar de nabestaande voor gesteld werd: 'Mij nalatende drie lieve kinderen,

nog te jong het zware verlies te beseffen. Zij ruste in vrede'. Dit is echter een uitzondering, de meeste schriften dragen een vrij onpersoonlijk karakter. Men mag tenminste aannemen, dat de familie, die op de grafsteen Psalm 73:12 liet beitelten ('Zie zo zijn de goddelozen, altijd onbezorgd vermeerderen zij het bezit') hiermee geen persoonlijke verzuchting heeft weergegeven, maar slachtoffer is geworden van een weinig bijbelvaste predikant of van een communicatiestoornis met de steenhouwer.

Opmerkelijk is het grote aantal opschriften in de periode 1910-1940 (49), temeer

omdat een aantal hiervan een sterk negentiende eeuws karakter dragen. Een voorbeeld:

*'Gods schepping was geen woestenis
Maar bleef in 't late herfstgetij
Hem geur'ge bloemen dragen.
Al werd hij oud - zijn hart bleef jong
Het danklied, dat zijn kindsheid zong
Klonk in zijn najaarsdagen'* (1922)

Dit zou kunnen wijzen op een latere doorwerking van ideeën op het eiland; het ligt echter meer voor de hand hierin de invloed te zien van de plaatselijke predikant, die - gezien zijn eigen graftekst - piëtistisch ingesteld was.

b. levensduur

Vooraf bij dit onderzoek wreekte zich de beperktheid van de gegevens uit de vroege periode. In onze tabel wordt weliswaar de indruk gewekt, dat de gemiddelde leeftijd tussen 1840 en nu gestegen is, maar de aantallen zijn te klein om aan te geven, wanneer deze verschuiving optrad. Met name over de afname van de kindersterfte, die aan het eind van de negentiende eeuw in de rest van Nederland optrad, is niets te zeggen. Aanvullend archiefonderzoek (overlijdensregisters) is hier absoluut noodzakelijk. Jammer is vooral, dat door het beperkte aantal overgebleven graven ook niet nagegaan kon worden of epidemieën, die de rest van Nederland aan het einde van de negentiende eeuw zeer regelmatig troffen (de cholera bijv. in 1872) ook op Schiermonnikoog zijn voorgekomen of dat het eiland door zijn relatief geïsoleerde ligging hier aan ontkomen is. In een enkel geval krijgen we echter wel zicht op de oorzaken van overlijden. Meestal gaat het hierbij om uitzonderlijke gebeurtenissen (zie 3.1), in een enkel geval bestaat er een direct verband met het beroep van de overledenen, in casu de scheepvaart. Zo kwam bijvoorbeeld de vierde stuurman Ambrosius Visser in 1939 om bij een brand op zee en zijn zwager bij een scheepsramp in 1940. De resultaten blijven echter zeer marginaal.

c. migratie

Op het eerste gezicht lijkt het dat ons beeld van Schiermonnikoog als gesloten gemeenschap aan herziening toe is: vrij veel namen, die wel op het kerkhof voorkwamen, zijn niet meer in het telefoonboek terug te vinden, terwijl er ook een aantal nieuwe namen is verschenen. Het onderzoek naar de geboorteplaatsen versterkt deze conclusie nog.

Toch dienen deze onderzoeksresultaten met de nodige voorzichtigheid gehanteerd te worden. Slechts in een enkel geval weten we, dat een bepaalde familie op het eiland is komen wonen en later weer is vertrokken. Dit geldt bijvoorbeeld voor de van oorsprong Russische familie Jaski en voor diegenen, die uit de aard van hun beroep gedurende korte of langere tijd op Schier gewoond hebben: de predikant, de notaris, de directeur van de Zeevaartschool. Hier is het de vraag of zij beschouwd kunnen worden als 'eilanders'; dit zal van geval tot geval verschillen. Daarnaast zal er een groep namen uitgestorven zijn en dus niet verdwenen door migratie. Ook wat betreft de nieuwe namen moet men voorzichtig zijn: wonen deze mensen permanent op het eiland of hebben zij er alleen een tweede huis?

De tabel over de migratiepatronen kan in

deze geen uitsluitsel geven: op veel schepen voer de vrouw mee, ook al was ze zwanger, zodat het kon voorkomen, dat de kinderen elders geboren werden (de al eerder genoemde Ambrosius Visser bijvoorbeeld).

Bijna alle op het kerkhof voorkomende geboorteplaatsen zijn tevens havenplaatsen, maar hieruit kunnen op voorhand geen conclusies getrokken worden. Daarvoor is een aanvullend archiefonderzoek nodig, dat sterk genealogisch gericht zal moeten zijn (Bevolkingsregister).

4. Evaluatie

Dit is een onderzoek geweest, dat meer vragen oproepen dan beantwoord heeft. In die zin was het resultaat teleurstellend; als experiment was het daarentegen bijzonder geslaagd.

De studenten hebben aan den lijve meegeemaakt, wat het betekent zelf onderzoek te doen, hebben geleerd hoe een onderzoek op te zetten en uit te voeren. Het onderliggende doel het taboe rond de dood te doorbreken en de doorwerking hiervan in de eigen houding in de klas is in gesprekken veelvuldig aan de orde geweest, maar bewust buiten de verslaggeving gehouden. De keuzes in dezen zijn sterk persoonlijk en afhankelijk van de situatie op de leerschool: mentaliteit, houding van de ouders en – zeer pragmatisch – een 'oud' kerkhof in de buurt.

Uit het voorgaande en uit de verslagen van de studenten, waarvan een voorbeeld is opgenomen in bijlage 2, blijkt dat de voor dit onderzoek gestelde doelen redelijk bereikt zijn. Alleen het doel om kennis te nemen van het dagelijks leven in de afgelopen eeuw is door tijdgebrek te weinig uit de verf gekomen. We hebben dit probleem proberen te ondervangen door er ons hier terug in Assen mee bezig te houden: een bezoek aan het Drents Museum, een klein archiefonderzoekje, een vergelijking van Assen rond 1900 en Assen nu aan de hand van oude ansichten stonden hierbij onder andere op het programma, maar het had natuurlijk eigenlijk Schiermonnikoog moeten zijn!

5. Lesideeën

Het spreekt voor zich, dat een dergelijk grootschalig onderzoek maar in enkele gevallen te realiseren is, bijvoorbeeld tijdens een projectweek of als onderzoekscriptie van een groepje studenten of leerlingen uit de bovenbouw van het voortgezet onderwijs.

Dit wil echter niet zeggen, dat een onder-

zoek op het kerkhof in andere situaties en op andere niveaus niet haalbaar is. In het nu volgende deel zal ik een algemene kijk-instructie geven voor een open benadering (aan de hand van de observaties van de leerlingen kunnen daarna kleine onderzoekjes gestart worden); en een aantal suggesties voor onderwerpen, waarbij een kerkhofonderzoek ingepast kan worden. Voor beide gevallen geldt, dat aan het kerkhofbezoek een goede voorbereiding vooraf moet gaan, anders durven kinderen het kerkhof niet op of gaan zich daar extreem gedragen. Dat betekent overigens ook, dat voor de begeleider(s) het praten over de dood niet in de taboesfeer moet liggen.

a. open benadering

Na een inleidend gesprek op school zouden de leerlingen de volgende kijkinstructie kunnen krijgen:

- Wat valt je op aan de graven: zijn ze verschillend van vorm? wat staat er op aan tekst? zie je ook versieringen?
- Kun je een ordening vinden: naar tijd van begraven? liggen families bij elkaar?
- Hoe is het kerkhof onderhouden? Is er ook verschil tussen het onderhoud van bepaalde gedeeltes of aparte graven?
- Zijn er veel oude graven?
- Wat valt je verder op?

(N.B. In sommige gevallen is het mogelijk, dat de beheerder van het kerkhof bij het nagesprek aanwezig kan of wil zijn. Het is mijn ervaring, dat dit heel verhelderend kan werken. In ieder geval moet hij van te voren van het bezoek op de hoogte gesteld worden).

b. als deel van een groter onderzoek/project

Leerlingen kunnen het kerkhof ook gebruiken als bron van onderzoek, wanneer de hele klas aan een bepaald project werkt. Hierbij hangt het van de organisatievorm van het project af of de hele klas gedurende een korte tijd bezig is met het kerkhofonderzoek of een groepje leerlingen gedurende een aantal uren. In dit laatste geval is het afhankelijk van de ervaring, die de leerlingen hebben met zelfstandig werken of er wel dan niet begeleiding moet zijn.

Suggesties:

- In het kader van een *migratie-onderzoek*. Dit is vooral interessant in plaatsen, waar in een bepaalde tijd een grote instroom van mensen was: veenarbeidersdorpen, oude industrieplaatsen.
- De gegevens van de grafstenen kunnen in kaart gebracht worden en aangevuld met gegevens uit het Bevolkingsregister en Gemeenteverslagen. De resultaten kun-

nen gekoppeld worden aan algemene theorieën over migratie en algemene statistische gegevens (voorzover aanwezig). Voor jongere kinderen kunnen de gegevens van de graven aanleiding zijn om zich te verdiepen in de geschiedenis van hun eigen familie: welke families wonen hier al lang, waar komen de andere kinderen vandaan? Ook deze gegevens kunnen in kaart gebracht worden en zo mogelijk geïllustreerd aan de hand van foto's van oudere generaties, vroegere woonhuizen en dergelijke.

– In het kader van een project over de *geschiedenis van de eigen woonplaats*. In de wandeling/speurtocht, die vrijwel zeker in een dergelijk project opgenomen wordt, past ook een bezoek aan het kerkhof: hier liggen immers de mensen, die vroeger de stad/het dorp bevolkten.

Voor oudere kinderen zou hierbij het accent kunnen liggen op de sociale laagheid; vooral op Rooms-Katholieke kerkhoven zijn dikwijls praalgraven van de (dorps)notabelen te vinden. Door middel van interviews met oude plaatsgenoten en archiefmateriaal kunnen de doden weer tot 'leven' gebracht worden.

Jongere leerlingen zullen waarschijnlijk meer belangstelling hebben voor namen, die bekend of juist volkomen onbekend zijn. Om hun impressies te toetsen kan het telefoonboek dienst doen.

– In een project over *het dagelijks leven in de negentiende eeuw* (of een latere tijd) kan een onderzoekje opgezet worden naar leeftijden bij overlijden en met name kindersterfte. Het is een goede instap om verder te werken aan hygiëne, woonomstandigheden, volksziekten en arbeidsomstandigheden. Hierover is zo langzamerhand veel materiaal voorhanden. Ook kan een aansluiting gevonden worden bij klassieke kinderboeken als 'Alleen op de Wereld', delen van 'Nils Holgersson' of voor een iets latere periode en wat oudere leerlingen bijvoorbeeld 'De gelukkige klas' van Theo Thijssen.

Dit onderwerp kan met alle leerlingen ouder dan tien jaar uitgevoerd worden, de invulling zal echter sterk situationeel gebonden zijn.

– Met oudere leerlingen zou – bijvoorbeeld in samenwerking met een vak als godsdienst – een project gedaan kunnen worden over *doodssymboliek*.

De leerlingen nemen teksten en afbeeldingen van de grafstenen over en zoeken naar de achtergronden van olijftakken, zandlopers, bijbelteksten en dergelijke.

– Zelf ben ik een keer tijdens een project over de Tweede Wereldoorlog met een groepje leerlingen op zoek geweest naar sporen van de Joodse Gemeenschap in de hedendaagse stad. We zijn toen ook op het Joodse Kerkhof geweest. Een aangrijpende ervaring.

De uitvoerbaarheid van de bovenstaande suggesties hangt sterk af van allerlei praktische omstandigheden: de situatie op school; de bereikbaarheid en 'volledigheid' van een kerkhof; de bereidwilligheid van archiefdiensten, musea en andere nuttige instanties.

Dientengevolge dragen ze een duidelijk 'grabbelton' karakter en zijn vooral bedoeld om een richting van – mogelijk – onderzoek door leerlingen in hun eigen omgeving aan te geven.

Noten

1. Oesterlen. Fr, *Handboek der algemeenen en bijzondere gezondheidsleer*.

Motto, gebruikt door K. Broes van Dort, Bijdrage tot de kennis van de sterfte der gemeente Goes en van den gemiddelden en waarschijnlijk levensduur harer inwoners, gedurende het 30-jarige tijdvak (1830-1859), Goes 1861.

2. Dit verslag is gebaseerd op het onderzoek van Marjan Fleere, Rita Greben, Esther Hafkenscheid, Karla Mooy, Fred Posthumus, Ina Smidt en Hettie Stam.

De titel is ontleend aan het verslag van Karla Mooy.

3. Reeves, M, *Why History?* London 1980, p.45.

4. Een overzicht over het veranderde omgaan met de dood is te vinden in Ariès. P, *Met het oog op de dood. Westerse opvattingen over de dood van de middeleeuwen tot heden*. Amsterdam 1980.

5. Spanjer. M, Bij de dood van een kind. In: *N.R.C./Handelsblad* 23-10-1982.

6. Kooij. C.G. v.d., *Reeves Reflecties*, niet gepubliceerd (Groningen 1982) 7.

Geraadpleegde literatuur

Ariès. P, *Met het oog op de dood. Westerse opvattingen over de dood, van de middeleeuwen tot heden*. Amsterdam 1980.

Bosch. Dick van den, De laatste eer aan de cerste stand. Aristocratische begrafenisrituelen in Limburg van de 18e tot de 20e eeuw. *TvSG*, nr.18 juni 1980, 180-210.

Kooij. C.G. v.d., *Reeves Reflecties*, niet gepubliceerd (Groningen 1982)

Poppel. Frans van, Sociale ongelijkheid voor de dood. Het verband tussen sociaal economische positie en zuigelingen- en kindersterfte in Nederland in de periode 1850-1940. *TvSG*, nr. 27 sept-1982, 231-281

Reeves. Marjorie, *Why History*. Londen 1980 *Schiernmonnikoog*. Reader met artikelen, samengesteld t.g.v. de excursie van de studenten wereldoriëntatie. Assen 1982

Spanjer. Marjanke, Bij de dood van een kind. *N.R.C./Handelsblad* 23-10-1982

Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, nr. 26, juni 1982. Speciale uitgave over 'Patiënt, ziekte en medische zorg in het verleden'.

Bijlage 1

Het weekend op Schier vond ik te gek.

De dag van aankomst (vrijdag) zijn we allereerst begonnen met brainstormen om tot een goed, gericht, onderzoek te komen.

Na wat wikken en wegen kwamen we tot het thema 'kerkhofonderzoek op Schier'.

In eerste instantie vond ik dat een beetje een 'stoffig' thema. Maar naarmate we met het thema aan de gang gingen, vond ik het steeds spannender en interessanter worden.

Allereerst hebben we een bezoekje gebracht aan het zeemanskerkhof. Dit was wel vreemd. Allerelei verschillende nationaliteiten uit de twee oorlogen op één kerkhof. Als instap m.b.t. het thema vond ik het wel geschikt, omdat je op zo'n kerkhof heel snel op vragen stuit. (Hoe komen die mensen hier? Waarom verschillende, uiteenlopende jaartallen, etc.)

Daarna het bezoek aan het kerkhof in het dorp. We gingen daar namen, jaartallen en spreken noteren van alle stenen. Eerst voelde ik mij wat onbehaaglijk tussen al die 'dode' stenen, maar later was ik er helemaal aan gewend (toen ik eenmaal gericht bezig was met het noteren).

Ik weet niet meer precies hoe we tot het noteren van de grafstenen zijn gekomen, maar het is een goede instap voor verder – gericht – onderzoek. Die middag op het kerkhof had ik echt een 'geschiedenisgevoel'. Je bent dan regelrecht betrokken met de geschiedenis van een dorp of stad. Terwijl je op zo'n kerkhof zit en observeert, leer je al veel van de geschiedenis van zo'n dorp (jaartallen, namen, soorten stenen, dus arm en rijk, hoeveel mensen liggen er, wat voor spreken enz.)

Het tweede deel van het onderzoek vond ik eigenlijk nog leuker. Ni. met de informatie, die je hebt, ga je dingen uitpluizen.

Karla en ik hebben met behulp van het telefoonboek en namen van de gestorven mensen uitgezocht welke families (namen) niet meer voorkomen, zijn uitgebreid etc. Dit was heel spannend en interessant om uit te zoeken.

Ik vond het geheel hartstikke maf om te doen, spannend en interessant. De combinatie kijken, schrijven, uitzoeken en vinden van oplossingen is goed aan elkaar geplakt. Het was misschien nog wel leuk geweest om mensen (van een oude familienaam) te interviewen over hun voorouders (geschiedenis).

Het is hartstikke leuk om zoiets ook eens met een lagere schoolklas te doen. Met een goed thema, gecombineerd aan een juiste omgeving kun je zo prima een werkweek/dagen organiseren.

Ina Smidt

Bijlage 2

Levensduur

jaar van overlijden;	leeftijd	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90 e.o.	totaal	totaal per periode
voor 1840	m v onbekend			1								1	1 0.2%
1840-1869	m v onbekend	2 1		1		1		1				4 2	6 1.2%
1870-1899	m v onbekend			1	3		2	2	4	3		15 11	30 6.2%
1900-1929	m v onbekend	2 1	2 1	2 4	3 1	3 7	11 2	7 9	8 16	5 9	1 1	43 51	102 21.1%
1930-1959	m v onbekend	2	1	3	4	3	10	17	23	19	2	84 97	190 39.2%
1960-1982	m v onbekend	3 1		2 1	1	2	6	13	20	21	8	75 75	155 32.2%
				1	1	2	3	9	27	22	9	5	
totaal	m v onbekend	9 5	3 3	9 8 3	10 5 1	8 17	29 17 4	40 34 3	55 75 8	48 55 7	11 17	222 (45.9%) 236 (48.8%) 26 (5.8%)	
	totaal	14 2.9%	6 1.2%	20 4.1%	16 3.3%	25 5.2%	50 10.3%	77 15.9%	138 28.5%	110 22.7%	28 5.8%	484	

Grafchriften

soort	voor 1900	1900-09	1910-19	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-nu	totaal
algemeen	3	2	7	7	16	8	6		3	52
bijbeltekst	2		1	3	3	7		2	8	26
godsdienstige associatie/ bevindelijk	1	1	1	5	4	7	4	7	9	39
	6	3	9	15	23	22	10	9	20	91

toelichting op de verschillende categorieën:

algemeen: grafchriften als 'Rust in vrede', 'Rust zacht', 'Zijn heengaan was vrede'; en ook: 'uit erkentelijkheid van de ingezetenen' enz...

bijbeltekst: dikwijls kwamen tekstgedeelten uit psalm 103 voor; vers 8: 'Barmhartig en genadig is de Here, lankmoedig en rijk aan goedertierenheid', vers 15/16: 'De sterveling- zijn dagen zijn als het gras, als een bloem des velds, zo bloeit hij; wanneer de wind daarover is gegaan, is zij niet meer, en haar plaats kent haar niet meer.'

Verder bijv. Openbaringen 14:13: 'En ik hoorde een stem uit de hemel zeggen: Schrijf, zalig de doden, die in de Here

sterven, van nu aan. Ja, zegt de Geest, dat zij rusten van hun moeiten, want hun werken volgen hen na'.

godsdienstige associatie/bevindelijkheid: uitdrukkingen als: 'hier wacht op de verheerlijking in Christus'; 'Zalig zijn de doden, die in den Heere sterven'; 'Hij leefde voor zijn gezin, Heer ontferm U over ons' en 'Zie ik maak alle dingen nieuw'. Maar ook liederen als: 'Slaap zacht in de schemer der graven/Gij stoffelijk omhulsel des Braven/ Hij zelf groet den eeuwigen morgen/ 't Is 't reiskleed alleen wat wij borgen' en: 'De waarde van al' aardse schatten/ Met al hun zorg en donkerheid verflauwt/ Nu voor de blik des zwerfers matten/ De stille kust uit roerige golven blauwt. (het eerste grafchrift is uit 1906, het tweede uit 1932).

Nieuwe cultuurgeschiedenis in opmars

Ed Jonker

In de volgende twee artikelen worden boeken besproken 'voor in de vakantie'. Zowel de inhoud als de omvang zijn van die aard dat u er wel een tijdje op zal zitten, maar tot genoegen, denken wij!

Hier worden besproken:

Carlo Ginzburg, *De kaas en de wormen. Het wereldbeeld van een zestiende-eeuwse molenaar.*

Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou. Een ketters dorp in de Pyreneeën 1294-1324.*

Beide zijn recent in het Nederlands vertaald en een voorbeeld van 'geschiedenis onder een microscoop'. Om met Le Roy Ladurie te spreken 'als je naar water kijkt zie je niets' (in het programma van Adriaan van Dis 9 mei j.l.).

Onmiskenbaar heeft zich het afgelopen decennium binnen de geschiedwetenschap een wende naar de cultuur voltrokken. Waar in de jaren vijftig de traditionele politieke geschiedenis onder vuur kwam te liggen en in de jaren zestig grotendeels vervangen leek door economische en sociale geschiedenis, daar lijkt nu de cultuurgeschiedenis weer aan gewicht te winnen.

Deze belangstellingsconjunctuur zou men met de Gentse hoogleraar Helmut Gaus kunnen relateren aan de economisch-sociale omstandigheden en de politiek-psychologische verwachtingen bij brede lagen van de bevolking. Kort gezegd luidt Gaus' these dat in periodes van economische groei optimisme en vertrouwen in de maakbaarheid van de samenleving overheersen en zich vertalen in progressief getinte studies naar sociaal-economische mechanismen en politieke processen. Tijdens economische depressies krijgen pessimisme en uitzichtloosheid de overhand, terug te vinden in een zich terugtrekken uit de boze, onbeïnvloedbare buitenwereld van economische en sociale ellende. Men vlucht naar de 'binnenste' levensgebieden van gevoelens, groepscultuur en dergelijke. Dit escapisme verklaart ook de aandacht voor exotica: verre vreemde levensvormen raken in de belangstelling en de mode.¹

Voorzover Gaus' model (hij trekt m.n. de vergelijking met de jaren '30) zeggingskracht heeft, moet hij m.i. gezocht worden aan de consumentiekant van de historische (en andere!) producten: het publiek sublimeert als het ware zijn massale zwartkijkerij in collectieve piskijkerij.

De produktiekant van de geschiedwetenschap voldoet veel minder aan de 'Gaus-kromme'. Ten eerste moet vastgesteld worden, dat er een oude traditie bestaat van wat vroeger land- en volkenkunde heette, of etnografie, of – besmette termen

nu – heem- en sibbekunde. Ook wat betreft het ontstaan van de jongste golf van cultuurgeschiedenis moet vastgesteld worden, dat het werk van Elias, Febvre en Bloch van vóór of uit de oorlog dateert.² Spoot dat eventueel nog wel met een algemeen gevoeld crisisbesef, het eerste werk van Ariès, Thompson en Foucault stamt uit de eerste helft van de jaren zestig, dus middenin de optimistische hoogconjunctuur.³

Ontegenzeggelijk valt er in de jaren zeventig wel degelijk een stroomversnelling en produktieverhoging te constateren op het vlak van de cultuurgeschiedenis. Wat daarbij opvalt, is toch ook weer een continuïteit met de belangstellingsrichting van de jaren zestig. Niet voor niets wordt dan ook de term cultuurgeschiedenis nauwelijks gebruikt. Gesproken wordt nu liever van 'gezinsgeschiedenis', 'mentaliteitsgeschiedenis' of 'historische antropologie'. De termen 'cultuur- en ideeëngeschiedenis' zijn kennelijk zo sterk bepaald door de associatie met elitecultuur en denkbeelden-op-hoog-niveau, dat de beoefenaars van de 'nieuwe cultuurgeschiedenis' die etiketten schuwen. Alleen de antropologen durven nog met goed fatsoen het woord 'cultuur' te gebruiken, maar dan in hun definitie van 'het geheel van normen, waarden, gebruiken en instituties' in een samenleving.

Het is niet de bedoeling hier een uitgebreid overzicht te geven van de verschillende scholen op het gebied van de 'mentaliteitsgeschiedenis', om ons even tot deze term te bepalen. Wie zo'n overzicht wil, kan – ook in het Nederlands – elders terecht.⁴

Een korte karakteristiek moet hier volstaan. Mentaliteitsgeschiedenis wil zich niet richten op de cultuur van de elite, maar op die van het 'volk', of althans op de cultuur van 'onderliggende groeperingen'.

Mentaliteitsgeschiedenis let niet zozeer op individuele cultuuruitingen, alswel op het dagelijks leven van grote bevolkingsgroepen. Ze is niet in de eerste plaats geïnteresseerd in bewust vastgelegde ideeën en waardenstelsels, maar meer in onbewuste, vanzelfsprekende houdingen en gedragingen. De schijnwerper wordt gericht op het gezinsleven, op de beleving van geboorte, huwelijk en dood. Opvattingen over en praktijken van misdaad en straf, gekte en liefde worden opgespoord.

Daarbij gaat het veel meer om langlopende, continue verschijnselen met een breed draagvlak dan om het bizarre en exotische, zoals wel gesuggereerd wordt. Natuurlijk komt in de produkten van de mentaliteitshistorici de aandacht vaak sterk te liggen op heksenprocessen, moorddadige carnavalsvieringen, losse seksuele gebruiken, etc. Maar dat is vaak een gevolg van de bronnen: die bestaan vaak alleen maar over bijzonderheden, zoals die gezien werden door de bril van de 'vijand', van de heersende cultuur. Het is veelal via de 'afwijkingen', opgespoord door wereldlijke of geestelijke fatsoensridders en neergelegd in procesverslagen, dat het normale benaderd moet worden.

Sommige mentaliteitshistorici, zoals Elias, Foucault en ook wel Ariès, praktiseren de 'grote greep': zij omspannen met hun analyses eeuwen en claimen een grote reikwijdte en representativiteit voor hun verklaringen.

Anderen doen zich bescheidener voor, maar ook bij historici van het slag Thompson, Le Roy Ladurie en Ginzburg gaat het duidelijk om meer dan de etalering van geschiedkundige rariteiten. Ook zij zijn aan de hand van bijzondere voorbeelden, meer of minder expliciet, op zoek naar grotere regelmatigheden. Wellicht bevredigen ze daarmee dan toch – om nog even naar Gaus' crisisgedrag terug te keren – de kleine nostalgie van het publiek.

Twee vertalingen

Concrete aanleiding voor dit artikel vormen twee specimina uit het genre mentaliteitsgeschiedenis, die onlangs in Nederlandse vertaling beschikbaar zijn gekomen. Het gaat om Carlo Ginzburgs *'De Kaas en de Wormen'* en Emmanuel Le Roy Laduries *'Montaillou'*.⁶ Beide zijn eerder in het Engels vertaald, respectievelijk uit het Italiaans en uit het Frans. Het laatste boek werd – ook in de Nederlandse vertaling – een bestseller, het eerste niet. De kracht van mentaliteitsgeschiedenis ligt vaak in de directheid van het materiaal, waardoor het verleden zeer nabij gebracht kan worden. Daar lijkt me ook de didactische aantrekkelijkheid van dit soort boeken in te liggen. Om daar iets van te laten zien, zal ik ruim uit beide werken citeren.

De molenaar Menocchio

Carlo Ginzburgs *'De Kaas en de Wormen'* beschrijft blijkens de ondertitel *'het wereldbeeld van een zestiende-eeuwse molenaar'*. De molenaar in kwestie was Domenico Scandella, geboren in 1532 in Montebelluna (Friuli), getrouwd, elf kinderen en autodidact. Dat laatste is ook de reden dat hij voor ons niet naamloos is gebleven. Menocchio, zoals onze molenaar genoemd werd, trok door zijn uitspraken de belangstelling van de inquisitie, en wel tweemaal: in 1583 en 1599 moest hij zich verantwoorden. Uit de inquisitieverslagen kennen we zijn wereldbeeld, dat wil dus zeggen door de ogen van de culturele vijand.

De culturele vijand, omdat Ginzburg zijn Menocchio opvoert als representant van de volkscultuur. Weliswaar was Menocchio bijzonder qua beroep (molenaars namen vaak een wat speciale positie in), daarbij kon hij lezen en zelfs schrijven: kortom hij was anders dan de meeste van zijn dorpsgenoten. Maar, zegt Ginzburg: *'Aan de cultuur van de eigen tijd en de eigen klasse valt niet te ontsnappen, op straffe van geestelijke desoriëntatie en volledig isolement.'* (p. 21)

En de cultuur waar Menocchio deel aan had, was niet die van de 'heersende klasse' waarvan brokstukken (al of niet verkeerd begrepen en verminkt) doorgefilterd waren naar beneden, naar het volk, zoals de traditionele opvatting dat wil hebben. De molenaar Menocchio wordt geplaatst in een *'autonome stroming van boerenradicalisme'*, in een eigen oeroude volkscultuur. Daar komt ook het beeld van de 'kaas en de wormen' uit de titel vandaan: dit is Menocchio's versie van de aloude mythe van de oerzee, de chaos, die uit schuim leven wekte. Bij Menocchio zou dat beeld vertaald zijn in stremsel, kaas en wormen. Zo plaatst Ginzburg, via een vergelijking met allerlei Aziatische mythen, onze molenaar uit het 16e eeuwse Friuli in een universele, welhaast tijdloze volkscultuur. Kenmerken daarvan zijn een gezond materialisme, een rudimentair sociaal-radicalisme en rechtvaardigheids-gevoel.

Ginzburgs these ten aanzien van dit eeuwige boerenradicalisme is met de nodige scepsis begroet. Zo wijst Valerio Valeri erop, dat Menocchio, die volgens hem absoluut niet als een gewone molenaar beschouwd kan worden, dicht bij Padua woonde. En daar deden aan de universiteit ideeën opgeld die verrassende overeenkomsten vertoonden met Menocchio's we-

reldbeeld. Ginzburgs oercultuur wordt door Valeri, m.i. terecht, als volgt tot realistischere proporties teruggebracht: *'But only a populist fanaticism, a romantic idea of the collective, spontaneous, and immemorial nature of "popular tradition" can attribute Menocchio's cosmogony to an "oral transmission from generation to generation" instead of attributing it to a complex process in which an individual's powers of invention played (as in every cultural creation, popular or not) the dominant part.'*⁷

Wel onderkent Valeri dat Menocchio zeker niet alleen maar de ontvanger was van culturele boodschappen 'van bovenaf': hij zeeftte, bewerkte en interpreteerde de nieuwe en verwarrende denkbeelden en voegde ze samen met al bestaande opvattingen tot een synthese van eigen maaksel.

Die synthese is nogal verward, brokkelig en duister voor ons. Of dat ligt aan de afstand in tijd en cultuur, aan de aard van de bronnen of aan Ginzburg, is me niet helemaal duidelijk geworden. In ieder geval schetst hij niet snel en ordelijk Menocchio's wereldbeeld voor de lezer. Waarschijnlijk is dat met opzet, om ons te laten meebeleven, dat Menocchio's wereldbeeld niet rationeel op het onze aansluit. Welke rol de vertaling hier speelt is moeilijk na te gaan: ik vond haar wat stroef, maar dat kan net zo goed aan het origineel liggen. Al met al blijft Menocchio's wereldbeeld moeilijk toegankelijk en verbrokken, maar wel opgebouwd uit intrigerende, fascinerende elementen. Opvallend zijn natuurlijk Menocchio's eigenzinnige interpretaties op religieus terrein. Zijn opvattingen over het ontstaan van de wereld, de rol van God, de vergeving der zonden, de plaats van de kerk en de priesters; ze nemen een prominente plaats in. Dat is logisch, gezien de aard van de hoofdbron: de inquisiteurs waren uiteraard het meest geïnteresseerd in afwijkingen op dat terrein.

Kijken we eens naar Menocchio's scheppingsverhaal:

'Nu we Menocchio's aanvankelijk duistere kosmogonie ten tweede male bekijken, blijkt dat we dit bouwwerk, verdieping na verdieping, kunnen reconstrueren. Het fundament is al meteen heel anders dan het scheppingsverhaal in Genesis en de orthodoxe uitleg die er aan wordt gegeven. Menocchio gaat namelijk uit van een oerchaos: "Ik heb gezegd dat volgens mij alles een chaos was, dus aarde, lucht, water en vuur door elkaar . . ."' (p. 96)

DE KAAS & DE WORMEN

Het wereldbeeld
van een
zestiende-eeuwse molenaar

En, even verderop: "Ik geloof dat de eeuwige God uit de chaos die ik eerder noemde, het meest volmaakte licht haalde, zoals men het met kaas doet, waaruit het meest volmaakte wordt gehaald, en uit dat licht maakte hij de geesten die wij engelen noemen, uit wie hij de edelste koos als degenen aan wie hij al zijn wijsheid, zijn wil en zijn macht gaf, en dat is degene die wij de Heilige Geest noemen, en die God boven de schepping van de hele wereld plaatste ... (p. 98/99)

Merocchio bevond zich tussen twee uitingsvormen van twee culturen: enerzijds zijn eigen mondeling overgeleverde, ongearticuleerde volkscultuur en aan de andere kant de geschreven, in vastere vormen gegoten hegemoniale cultuur.

'Menocchio wist dat zijn ideeën oorspronkelijk waren en was er trots op: daarom wenste hij ze voor de hoogste kerkelijke en wereldlijke gezagsdragers te onthullen. Maar hij voelde tevens de behoefte om zich de cultuur van zijn tegenstanders eigen te maken. Hij begreep dat het schrift en het vermogen om zich de geschreven cultuur eigen te maken en haar over te brengen, een bron van macht was. Hij beperkte zich daarom niet tot een aanklacht tegen het "verraad van de armen", dat wil zeggen het gebruik van een bureaucratische (en priesterlijke) taal als het Latijn. Zijn strijdperk was heel wat groter. "Wat denk je! De inquisiteurs willen niet dat wij weten wat zij weten" riep hij uit tegen zijn dorpsgenoot Daniel Jacomet, jaren na de gebeurtenissen die we nu vertellen. Tussen "wij" en "zij" bestond een duidelijk verschil. "Zij" waren de "hoge heren", de machtigen - niet alleen de top van de kerkelijke hiërarchie. "Wij" waren de boeren". (p. 105/106)

De hier getoonde strijd lustigheid brengt ons op het 'sociaal-radicalisme'. Menocchio bleek nogal onder de indruk te zijn van een boek, dat hij aanduidde als de 'rid-

der van Zuanne de Mandavilla' en door Ginzburg geïdentificeerd wordt als de 'Voyages de Jean de Mandeville'. Dit was enerzijds een praktische 14e eeuwse reisgids voor pelgrims naar het Heilige Land en anderzijds een boek vol verzonnen reisverhalen naar verre streken (India, China). Dit laatste deel van het boek valt duidelijk in het genre van 'beschrijvingen' van vreemde gebruiken in merkwaardige samenlevingen met impliciete kritiek op de eigen maatschappij.

'Menocchio: "Mijnheer, ik heb nog nooit iemand gezien die er net zo over dacht als ik; de ideeën die ik heb, komen uit mijn eigen hoofd. Het is wel waar dat ik een keer een boek las dat onze kapelaan, pre Andrea da Maren, die nu in Monte Real woont, me leende; dat boek heette *Il cavallier Zuanne de Mandavilla*, ik geloof dat het Frans was, maar uitgegeven in de Italiaanse volkstaal. Het zal zo'n vijf, zes jaar geleden zijn dat hij het aan me leende, maar ik heb het al twee jaar geleden terug gegeven. Dat boek ging over een reis naar Jeruzalem en bepaalde meningsverschillen tussen de Grieken en de paus; het ging ook over de grote Khan, de stad Babylon, Johannes de Presbyter, Jeruzalem en een groot aantal eilanden waar sommigen zus en anderen zo leefden. En er stond in hoe deze ridder naar de sultan ging, die hem vragen stelde over priesters, kardinalen, de paus en de clerus; en hij zei dat Jeruzalem de christenen toebehoorde, en dat God hun de stad had afgenomen wegens het slechte bestuur van de christenen en de paus". (p. 89)

Dit blijkt ook een belangrijke bron voor Menocchio's beeld van het paradijs: "Het is net een feest". Het boerenparadijs van Menocchio leek misschien meer

nog dan op het christelijke, op het mohammedaanse hiernamaals, dat hem in het boek van Mandeville als een sprookje was beschreven: "...paradijs is een oord van welbehagen, waar men in elk

jaargetijde alle soorten vruchten aantreft, en eeuwig stromende rivieren van melk, honing en wijn, en zoet water; en ... er staan schone en statige huizen, naar de verdiensten van hun bewoners, versierd met edelstenen, goud en zilver. Iedereen heeft gezellinnen en gebruikt ze en zal ze steeds mooier vinden ...". Op de vraag van de inquisiteurs "Geloofst u dat er een aards paradijs is?", antwoordde hij in ieder geval met bijtend sarcasme: "Ik geloof dat het aards paradijs bestaat bij de heren die veel bezitten en leven zonder zich moe te maken". (p. 128/129)

Voor het luide uitdragen van deze en dergelijke opvattingen werd Menocchio ter verantwoording geroepen. Hij moest voorgoed het boetekleed dragen en levenslang opgesloten worden. Dit strenge vonnis werd, na een gratieverzoek, verzacht: twee jaar later kwam Menocchio vrij.

Vrij snel en soepel nam hij zijn plaats in de gemeenschap weer in. Zowel qua beroep als qua sociale omgang werd hem door zijn dorpsgenoten niets in de weg gelegd. In 1590 kreeg hij zelfs weer het beheer over de gelden van zijn parochie: niemand nam daar kennelijk aanstoot aan.

En dat terwijl Menocchio zijn streken niet verloor was. Hij vestigde zelfs ten tweede male de aandacht van de kerkelijke autoriteiten op zich. In 1599 komt het tot een tweede proces en dit loopt slecht af voor Menocchio: hij wordt veroordeeld, gemarteld en ter dood gebracht.

Het dorp Montaiou

Ginzburgs boek bevindt zich als het ware op de grens van ideeën- en mentaliteitsgeschiedenis. Het is vooral een beschrijving van het wereldbeeld van één persoon die we, met een anachronistische term, zouden kunnen karakteriseren als een 'half-intellectueel'. De maatschappelijke context waarbinnen de molenaar en zijn inquisiteurs leefden wordt wel behandeld, maar blijft op de achtergrond.

Bij Le Roy Ladurie is dat anders. Hier vinden we een veel completere beschrijving van veel meer aspecten, die het leven van een dorpsgemeenschap in de Middeleeuwen bepalen. Geheel in de traditie van de Annales-historici begint Le Roy Ladurie met de quasi-onveranderlijke gegevens: de geografische eigenaardigheden, de middelen van bestaan en de economische organisatie, om vervolgens over te gaan op sociale verhoudingen, normen, waarden en gebruiken en uit te komen bij de individuele beleving daarvan.

Hoe kan Le Roy Ladurie dit alles doen? Door gebruikmaking van een unieke bron:

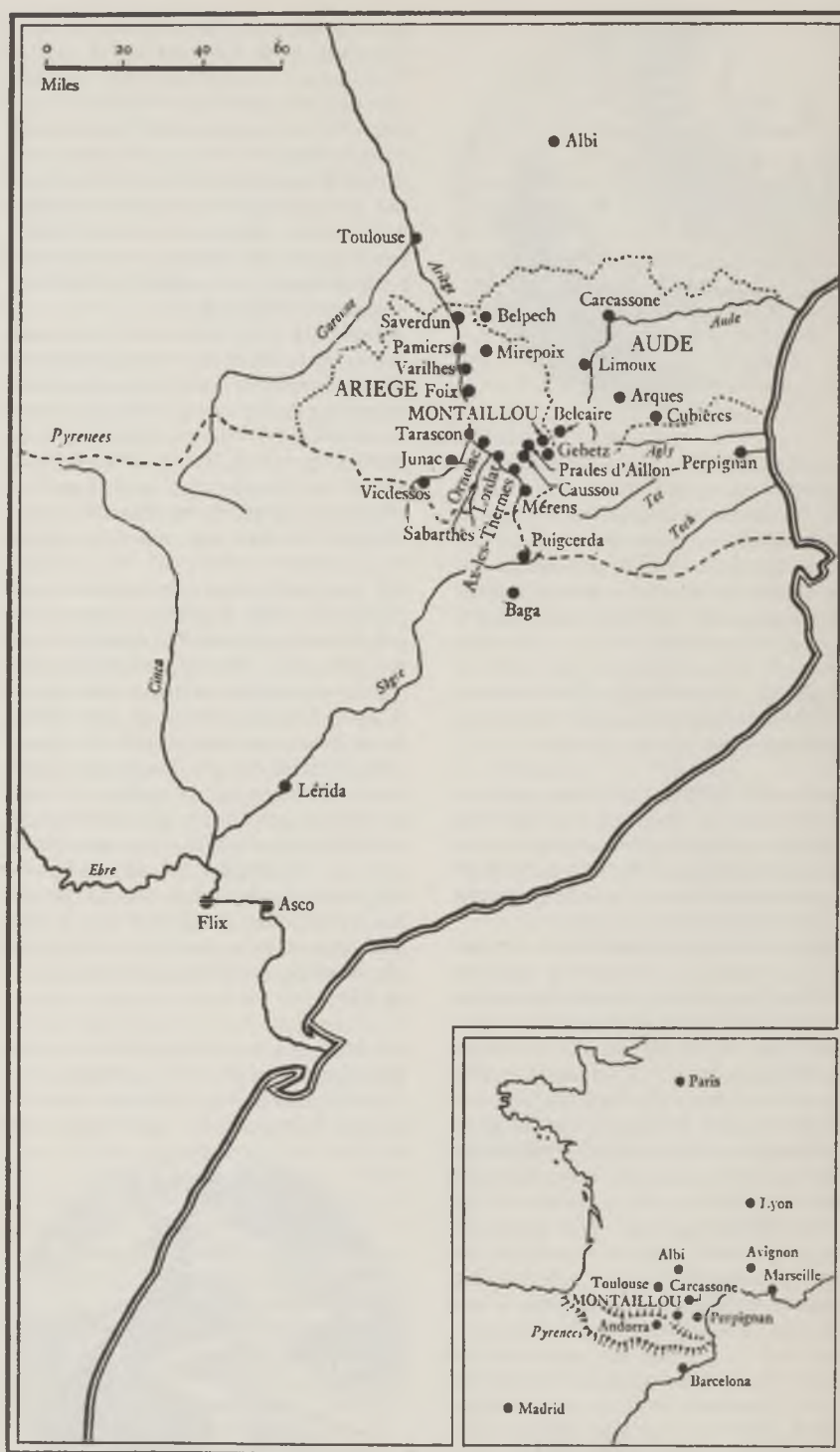
inquisitieverlagen, die in het geval van Montailou (een klein dorpje van zo'n 250 inwoners) een unieke dekkingsgraad kregen. De van ketterij verdachte inwoners werd letterlijk het hemd van het lijf gevraagd om afwijkingen in de leer en in het leven op te sporen. Er zijn verscheidene verslagen van verscheidene golven van kettervervolging. De uitgebreidste en best bewaarde zijn de inquisitieverlagen uit de periode 1318-1324, onder leiding van Jacques Fournier, toen bisschop van Pamiers, later paus Benedictus XII. Deze bronnen waren overigens al lang bekend. Het is Le Roy Laduries verdienste geweest om de gegevens eruit voor een totaal ander doel te gebruiken, om ze geheel anders te rangschikken. Voor deze prestatie is wel het beeld van het magnetisch veld gebruikt: er lag op een glasplaat een hoeveelheid los ijzergruis, die pas patronen begon te vertonen toen er een magneet bij gehouden werd. Met andere woorden, een historicus kan niet zonder bron, maar een bron levert pas wat op door de inspanning van een historicus, die gewapend is met een vruchtbare vraagstelling.

Verder kan Le Roy Ladurie schrijven en is de vertaling ook uitstekend, zodat Montailou een veelzijdig en meeslepend boek is geworden. Het is ook een dik boek: een echte pil van 500 pagina's. De opbouw is echter zo helder, dat de lezer die het wat kalmer aan wil doen gemakkelijk kan selecteren. Veel hoofdstukken laten zich apart lezen, wat voor gebruik door leerlingen wel aantrekkelijk kan zijn. De keerzijde van die médaille is, dat er nogal wat herhalings in het boek zitten. Dezelfde gebeurtenissen en uitspraken komen iedere keer weer terug, binnen een andere context.

De beroemdste familie uit het dorp, de clan van de Clergues, wordt iedere keer weer ten tonele gevoerd: om de economische machtsverhoudingen uit de doeken te doen, de verwevenheid van geestelijke en wereldlijke macht te illustreren, seksuele praktijken uit te leggen en zo voort.

Le Roy Ladurie heeft echt met zijn bronnen gewoekerd, maar met resultaat. In zijn eigen woorden: *'Door detailstudies ziet men, op kleine schaal, de verfijnde structuren terug van de samenleving als geheel. Montailou is slechts een waterdruppel in een tamelijk onwelriekende poel. Maar dankzij de hulp van een steeds weer verder uitdijende documentatie wordt die waterdruppel een klein historisch universum. Onder de microscoop ziet men de diertjes zwemmen.'* (p. 347)

Montailou is een bergdorpje met een vrij schrale boereneconomie, in wereldlijk opzicht gedomineerd door een burcht, in

geestelijk opzicht door de pastoor (hoewel die hier heftige, Kathaarse concurrentie ondervond). De economische eenheid is de (uitgebreide) familie in een huis. Het dorp is letterlijk opgebouwd uit huishoudens. Daarbinnen en daartussen bestaan weer allerlei persoonlijke netwerken. Als

voorbeeld kan hier gelden het netwerk van de Clergues. Dit is niet helemaal representatief, aangezien de Clergues machtiger waren dan andere clans, maar het is wel het meest sprekende voorbeeld. *'Rijkdom, familiebanden, ketterij, macht: dat waren de vier pijlers waarop*

de invloed van de Clergues in Montailou rustte. Hun lokale macht vloeide voort uit de ambten die zij bekleedden: Pierre Clergue was de pastoor van het dorp, maar zijn verrichtingen in dat opzicht waren nogal beperkt doordat hij voortdurend buitenkerkelijk in de weer was. Tijdverslindende maitresses slokten een deel van de zorg en de tijd op die Pierre normaliter had moeten besteden aan het stichten van zijn kerkvolk. Toch was hij, zo voor het oog, een tamelijk gewetensvol priester. Hij nam de biecht af en bleef zelfs toen hij in staat van doodzonde verkeerde, op zon- en feestdagen de mis lezen; hij woonde de kerkvergaderingen van het bisdom bij en haalde de tienden op...

In Montailou hadden de twee voornaamste Clergues, Pierre en Bernard, zich meester weten te maken van de beide zwaarden: de geestelijke en de wereldlijke macht. Pastoor Pierre en baljuw Bernard werkten nauw samen. Zo namen beiden bij verschillende gelegenheden op zich de tienden in te zamelen. Als baljuw moest Bernard ook optreden als rechter en als ontvanger van de grafelijke inkomsten (voor zover de graaf van Foix, naast politieke machthebber, ook nog in zekere mate grondheer van het dorp was). Pierre was de facto deurwaarder van de inquisitie, Bernard vrederechter en sterke arm van de graaf. (p. 79/80)

De macht van de Clergues berustte dus voor een groot deel op wat in de koloniale geschiedschrijving aangeduid wordt met het begrip 'middleman', zij hadden het monopolie op de toegang tot de machten buiten het dorp.

'De arm van pastoor Clergue reikte heel ver, daar kon Guillaume Maurs over meepraten: "Hij heeft veel macht aan het hof van de graaf van Foix en in de Kerk; eerstdaags kan hij ons laten oppakken en ons te gronde richten; daarom heb ik het koninkrijk Frankrijk verlaten en ben ik naar Puigcerda gegaan (II, 171-172)." Door deze macht konden de Clergues invloed uitoefenen tot over de grenzen van het graafschap Foix, dat een satelliet was van het Franse koninkrijk, en zelfs tot in Carcassonne, waar de inquisitie graag van hen gebruik maakte en soms ook wel naar hen luisterde: "Als je aan de inquisiteur van Carcassonne de (verzonnen) misdrijven gaat bekennen die ik je heb ingefluisterd," stelde Bernard Clergue aan Bernard Benet voor, "dan zal ik de kosten van je reis betalen en zal ik trachten bij die inquisiteur gedaan te krijgen dat hij je vroegere veroordeling tot het dragen van gele kruisen herroept (I, 404)." Ook op lokaal niveau was de invloed van de Clergues aanzienlijk: op het toppunt van

zijn macht gaf men Pierre Clergue de bijnaam van de "kleine bisschop" van het land van Aillon. "De Clergues zijn zeer rijk en beschikken in het land van Aillon over grote macht (III, 193)," verzekerde Pierre Maury. En inderdaad was de pastoor gedurende lange tijd de rechtschapen bemiddelaar tussen Carcassonne en Montailou en wist hij goed gebruik te maken van zijn relaties "daar beneden" om zijn cliënten "daar boven" de hand boven het hoofd te houden.' (p. 76/77)

'Daar beneden' is hier geografisch bedoeld: het rijke laagland waar graaf en bisschop huisden, wier gezag op de berghellingen van Montailou uitgeoefend werd door de gebroeders Clergue. Een lelijk woord voor 'middleman' is 'collaborateur' en Le Roy Ladurie laat ook zien, dat met name Pierre Clergue, de pastoor, als puntje bij paaltje komt, moet kiezen. Zo bijvoorbeeld in 1308 als de inquisitie in een razzia alle inwoners van Montailou inrekent. Clergue doet niets om ze te redden, is zelfs ijverig in de weer om het zijn directe tegenstanders lastig te maken. Hoewel hij later gedeeltelijk en mondjesmaat wel weer als schild voor de ketters optreedt tegen de inquisitie, vrijwaart dit Pierre Clergue niet voor een koekje van eigen deeg. In 1320, nu onder leiding van Jacques Fournier, slaat de inquisitie opnieuw toe en de Clergues worden opgesloten ten gevolge van beschuldigingen door leden van rivaliserende clans. Voor het beslechten van ruzies had men overigens lang niet altijd de inquisitie nodig: vendetta – soms met gehuurde sluipmoordenaars – kwam ook voor.

Enigszins buiten dit machtsspel bevonden zich de herders van de schapenkudden. Zij konden op onaangename wijze in contact komen met elkaar bestrijdende edelen of een lastige inquisitie, maar voor het grootste gedeelte van het jaar waren ze op sjouw en dus relatief vrij. De 'transhumance', de grote halfjaarlijkse trek van en naar Catalonië, maakte hen nog mobieler. De leefgemeenschap van de herders was niet het vaste huishouden (de *domus*), maar de ieder seizoen wisselende 'cabane', een term die zowel het tijdelijk onderkomen als de tijdelijke ploeg van bewoners aanduidde. De herders waren vrij, niet echt arm en toch zonder de zorgen, die bezit met zich mee kan brengen. Le Roy Ladurie lijkt hun bestaan zelfs wat te idealiseren:

'Maury ... was niet arm, maar vrij. Hij genoot van die vrije berglucht die het mogelijk maakte dat je het gele kruis waarmee de inquisitie je had toegetakeld, ergens op een hoge berghelling in de braamstruiken gooide. Pierre

Maury kon tijd vrij maken, wat blijkt uit zijn talrijke uitstapjes; ondanks ziekte, kou, afmattende voettochten, die zijn hondeleven niet tot dat van een luis maakten, vond hij toch altijd voedsel voor zijn kuddes, voor zichzelf en voor zijn kameraden. Melk, vlees of kaas, eiwitten kwam hij dus niet tekort.

Het evenwicht in zijn bestaan bleef gehandhaafd door het meest straffe malthusianisme: wél liefjes maar geen echtgenote en vooral geen kinderen! Dat betekende dan ook afstand doen van onroerend goed: geen domus maar een tijdelijke cabane. Maury bezat dus weinig maar hij was niet arm. En wanneer hij dat weinige dat hij bezat verloor, glimlachte hij want hij wist dat hij met zijn beroep het weer gemakkelijk kon terugwinnen. Met als enige luxe een paar goede schoenen van Corduaans leer die zijn lange reizen lichter maakten, onthecht van aards bezit, zich geen zorgen makend over een arrestatie die de inquisitie vroeg of laat en vrijwel onvermijdelijk tegen hem zou uitvaardigen, was Pierre Maury een gelukkige herder met een rijk bestaan. Bij het bestuderen van Fourniers oude dossiers heb ik dank zij Pierre Maury onder het gewone volk van die tijd toch een glimp opgevangen van een zeker levensgeluk.' (p. 173/174)

Nog leuker wordt het, als we het domein van het 'Alltagsleben' betreden. Omgangsvormen, lichaamshygiene en seksualiteit vormen hier de smaakmakers. 'De libido van de Clergues', zoals één hoofdstuk luidt, behandelt vooral het liefdesleven van pastoor Pierre Clergue, dat tamelijk tomeloos genoemd mag worden. Le Roy Ladurie wijst erop, dat we ons door de verhalen over losse seksuele gedragingen niet moeten laten meeslepen. Het monogame huwelijk was dominant om voor de hand liggende redenen: vrienden kostten geld; echtgenotes brachten een bruidsschat mee: 'Het huwelijk werd dus expliciet in verband gebracht met het huis, dat voor de mensen in de Pyreneeën de grondslag vormde van hun samenleving. In de Boven-Ariège voerden alle wegen naar de domus. Een huwelijk dat gedijde was een ostal die gedijde.' (p. 226)

De positie van de vrouw was in het huwelijk die van 'lijdend voorwerp': de man nam de initiatieven en regeerde, zonodig letterlijk, met harde hand over zijn huishouden. Hoewel ... 'De onmacht van de vrouwen moet echter ook weer niet overtrokken worden. Ze stonden niet volledig ongewapend tegenover de fallocraten en ze waren niet alleen maar degenen die door het systeem vertrapt en vernederd werden. (p. 51)

Opvallend is – vergeleken met Ginzburg – de bescheidenheid waarmee Le Roy Ladurie het begrip 'boerencultuur' omschrijft. Het is een oude belevingswereld, maar geenszins statisch en ook zeker niet klasse gebonden. De katholieken en de ketters, de boeren en de herders, de plaatselijke adel en geestelijkheid hadden deel aan één cultuur: ze communiceerden met elkaar en ondergingen ook invloed van buitenaf (het laagland, de stad).

Het was een universum, waar de dag nog niet onderworpen was aan het arbeidsritme, waar nog geen disciplinerende tijdmeter opgetreden was.

De ruimte werd gemeten in lichaamsdelen: handen, armen en als het om grotere afstanden ging, uren gaans of dagmarsen. De relevante omgeving was allereerst het huis, dan het dorp en de landerijen er direct omheen. Het hoogland was 'eigen', de grens met het vijandige 'lage land' zowel geografisch als cultureel.

Cultureel van groot gewicht is natuurlijk de religie. Uitgebreide aandacht wordt door de inquisiteurs en door hun wat minder gevaarlijke 20e eeuwse navolger besteed aan theorie en praktijk van katholicisme en ketterij. Indirect wordt daarmee een beeld gegeven van de ideeën in Montaillou over de natuur, over de juiste houding ten opzichte van verschillende dier-

soorten, over misdaad en schande, over armoede en arbeid en zo voort.

De kritiek op Le Roy Ladurie is wel, dat juist de centrale plaats die de Kathaarse leer en praktijk innamen in Montaillou, het dorp totaal ongeschikt maakt als archetype van een Middeleeuwse samenleving. Nu gaan Le Roy Laduries pretenties ook niet zo ver. Hoogstens acht hij Montaillou representatief voor de 'platte-landsbeschaving-van-de-bergen' (het Nederlands idioom is niet afgestemd op de Pyreneeën) en dan nog binnen de Occitaanse cultuurkring.

Desalniettemin raakt Montaillou universele snaren. Het boek roept, net als goede voorbeelden van cultureel-antropologische case-studies, door zijn indringende beschrijving van een microkosmos het gevoel op, dat je nu echt weet hoe zo'n leefgemeenschap 'werkt'. Dat is waarschijnlijk een sterk misleidende suggestie, maar deze voorziet kennelijk – ook gezien de verkoopcijfers – in een diep gevoelde behoefte. Montaillou is, zoals dat tegenwoordig heet, een 'echt mensenboek'.

Noten

1. H. Gaus, *Menselijk gedrag in crisistijd* 1981/2, uitg. De Sikkels, Malle (Antwerpen). Niet in Nederland verkrijgbaar.

2. N. Elias, *Ueber den Prozess der Zivilisation* (1939)
L. Febvre, *Le Problème de L'incroyance au XVIe siècle* (1942)
M. Bloch, *Les rois thaumaturges* (1924).
3. Ph. Ariès, *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime* (1960)
E. Thompson, *The making of the English Working Class* (1963)
M. Foucault, *Histoire de la Folie* (1961).
4. Bijvoorbeeld bij:
P. den Boer, Mentaliteitsgeschiedenis: een begripsbepaling, in: *BMGN* 98 (1983), p. 318-336.
D. van Lente, Mentaal-culturele geschiedenis van industriële samenlevingen: een historiografische verkenning, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* VIII (1982), p. 359-388.
P. Spilt, De Annales-school. Een inleiding, in *Te Elfder Ure* 31 (1982), p. 328-378.
5. Carlo Ginzburg, *De Kaas en de Wormen. Het wereldbeeld van een 16e eeuwse moleenaar* (1976-1). Nederlandse vertaling Pietha de Voogd m.m.v. Ruud Ronteltap, uitg. Bert Bakker, z.p. 1982, 277 pagina's, prijs f 39,90.
6. Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou. Een ketterdorp in de Pyreneeën 1294-1324* (1975-1). Nederlandse vertaling Claire den Boer en Roland Fagel, uitg. Bert Bakker, Amsterdam 1984, 500 pagina's, prijs f 45,—.
7. Valerio Valeri, bespreking van Carlo Ginzburg *The Cheese and the Worms*, in: *Journal of Modern History* 54 (1982)-1, p. 139-142, hier p. 142.

De bibliotheek als labirint

Helene Nolthenius

Umberto Eco, *De naam van de roos*. Bert Bakker, Amsterdam 1983; 535 blz., f 39,90.

Vertaling van *Il nome della rosa* (door Pietha de Voogd en Jenny Tuin)

Wij vroegen de auteur een recensie, waarbij het aspect 'speurder' niet alléén aan de orde zou komen; 'De naam van de roos' speelt immers in een zeer gedetailleerd besproken verleden. Met toestemming van de redactie konden wij toen deze bespreking overnemen uit het 'Werkschrift voor Leerhuis en Liturgie', 4e jaargang, nr. 3, februari 1984.

Ook iets voor in de vakantie misschien, dit dikke boek van de Italiaanse hoogleraar Umberto Eco, die zich wijdt aan 'de wetenschap, die de tekens bestudeert, welke een rol spelen in het sociale leven', de semiotiek.

Sinds in september 1980 'Il nome della Rosa' verscheen (bij Bompiani, Milaan), is het in honderdduizenden exemplaren over de Westerse boek-toonbanken gegaan. In Frankrijk kreeg het de Prix Médicis. In Duitsland werd de auteur – Piemonte, jaargang 1932, hoogleraar semiotiek in Bologna – de lieveling van de Frankfurter Buchmesse. In Italië zelf is het boek nog steeds een 'must': ik kocht vorige zomer mijn eigen exemplaar (10e druk) uit voorraad bij een tabak-en-kranthen-man in een minuscuul boerenstadje. Zoveel succes zou begrijpelijk zijn als *De naam van de roos* een vlot weglezend verhaal was over een aantrekkelijk actueel onderwerp, kernwapens of zo, of ET's. Maar de roman speelt zich af in de Middeleeuwen, draait om een brok kerkhistorie, en staat bol van lange abstracte discussies.

De verklaring ligt misschien in het feit dat *De naam van de roos* een boek is in ver-

schillende lagen. Het vertelt een boeiend en suggestief verhaal. Het ontvouwt, eigenlijk los daarvan, een indrukwekkend panorama van de late Middeleeuwen. En tenslotte speelt de auteur, als semioticus, voortdurend met de stelling dat we ons van een boek niet moeten 'afvragen wat het zegt maar wat het bedoelt te zeggen', want het kan 'hogere waarheden uitspreken terwijl het naar de letter liegt' (blz. 331). Ik heb de indruk dat het – zeker in Italië – de meeste lezers gewoon om de detective-story te doen is en ze de rest overslaan. Een minderheid concentreert zich op laag twee en drie. Zo komt iedereen aan zijn trekken.

Het verhaal speelt zich af in de herfst van het jaar 1327. Een Engelse Franciscaan en zijn jonge secretaris bezoeken een grote Noorditaliaanse abdij om er een ontmoeting voor te bereiden tussen een gezant van de paus en een groep half-ket-

terse rebellen. Als ze na een week weer vertrekken is de conferentie mislukt, de abdij afgebrand, en zijn er zeven moorden gepleegd.

De geschiedenis heeft de 'suspense' van een goede detective, maar laat het ook aan de traditionele onwaarschijnlijkheden van het genre niet ontbreken; soms neigt ze zelfs naar de parodie. De directe aanleiding tot alle euvelen vormt een verdwenen tractaat van Aristoteles. Omdat die lading wat te licht is, haalt Eco er de rancune van een bibliothecaris bij die volgens de traditie abt had moeten worden, en gepasseerd werd. Onze semioot zal er wel iets anders mee bedoelen, maar op zichzelf is die traditie een verzinsel, en daarmee een zonde tegen de wet dat, wie een boek in een vergelegen tijd of land situeert, zich moet bedienen van materiaal dat ter plekke echt voorhanden is. (Elders doet hij dat vaak heel mooi, bijvoorbeeld waar hij de speurder door een speciaal soort perkament de herkomst van een handschrift en daarmee de identiteit van de moordenaar laat ontdekken).

In werkelijkheid zou een abt van een zo groot klooster – stel dat het anno 1327 in die vorm en in die landstreek nog kon bestaan, maar daarover later – zonder twijfel uit een heersend geslacht gerecruiteerd of voor veel geld door een simonistische curie benoemd zijn. De abt van Eco kan op geen andere verdienste bogen dan dat hij indertijd het omvangrijke lijk van Thomas van Aquino een ladder heeft helpen afzeulen; ongetwijfeld een gegeven dat in de derde, semiotische laag van het boek thuishoort. In de eerste laag is hij een gewichtige onbenul, dat de hulp van de Engelse bezoeker inroept bij het ontwarren van een misdaad, en hem het klooster uitjaagt als hij in die opdracht geslaagd is.

Die Engelse gast is een volstrekt on-middeleeuwse figuur, eigenlijk de enige. Hij heet William van Baskerville, zit vol 'understatements' en men verwacht elk ogenblik dat hij een pijp zal opsteken. Zijn jonge secretaris, de ik-figuur die op zijn oude dag de 'herinnering' te boek zal stellen, fungeert als Watson bij deze Sherlock Holmes, en heet dan ook Adso; in de Nederlandse vertaling tenminste, de grondtekst noemt hem goed-Middeleeuws Adso.

Als Eco voor de traditionele botte politieinspecteur niet de historische inquisiteur Bernard Gui voor het grijpen had gehad, had hij misschien een domoor met de achternaam 'a Corte Scotiae' – van Scotland Yard – geschapen! Nu kan hij niet laten, Williams voornaamste tegen-speler Jorge van Burgos te noemen, zinspelend op de 'solipsist' Jorge Borges,

mogelijk vanwege de voorliefde die Borges, naar ik me heb laten vertellen, koestert voor labyrinten.

Dat gedoe met die namen mag wat flauw zijn, maar wel is duidelijk dat Eco een niet-tijdgebonden figuur als William van Baskerville nodig had bij wijze van spreekbuis voor zijn eigen niet-middeleeuwse ideeën: William vormt de schakel tussen toen en nu, en niet alleen ten aanzien van het conflict Rome – in casu Avignon – en de 14e-eeuwse heterodoxen. De oude monnik houdt er gedachten op na die een Freud en een Popper (en een Schillebeeckx!) niet zouden misstaan. Ze betreffen niet alleen de theologie (de benadering van de omstreden fra-Dolcino-beweging bijvoorbeeld), maar de wetenschapsbeoefening in het algemeen, en zullen niemand verbazen die de Italiaanse intellectuelen van Eco's generatie aan het woord heeft gehoord.

Valt de lezer zodoende van de ene dubbele bodem in de andere, over feitelijkheden wordt hij ondertussen bepaald niet in het ongewisse gelaten. De schrijver leraart graag en neemt ampel de tijd voor zijn uiteenzettingen. Hij heeft zich natuurlijk gerealiseerd dat hij een redelijk moderne taal dient te gebruiken, wil hij leesbaar blijven. Om dat aannemelijk te maken heeft hij in zijn voorwoord een vernuftige serie stations geconstrueerd tussen Adso's zogenaamde laat-middeleeuwse Latijnse tekst en zijn eigen eind-redactie: hij zou die tekst alleen via 18e en 19e-eeuwse bewerkingen kennen. Op zichzelf een juweel van een relaas waarin iedere mediaevist zijn eigen gesnuffel herkent. Overigens hanteert Eco, de 'tussenstations' ten

spijt, toch vaak een moeilijk Italiaans, vol brokken Latijn en woorden die in een gewone dictionnaire niet te vinden zijn; met hier en daar nog een nummertje verbasterd Provençals op de koop toe. Het resultaat is ongetwijfeld suggestief. Het komt hem uitstekend van pas, zowel in het eigenlijke verhaal als daar waar hij, met kennelijk genoegen, zijn enorme kennis lucht over nagenoeg alles wat aan het Middeleeuwse geestesleven te pas kwam: romaanse structuren, relikwieën, monsters, edelstenen, plantenheekunde, en vooral natuurlijk manuscripten, manuscripten. 'Een tekst, gewoven van andere teksten, een boek over boeken', zegt hij zelf.

Het merkwaardige is nu – en ik geloof dat we daarmee aan een kern raken van dit allermerkwaardigste boek –, dat de 'weefsels' die hier opgevouwen liggen in één jaar, minstens vijf eeuwen bedekken wanneer men ze uitspreidt. 'Una somma plurisecolare', geeft Eco zelf toe ('Een som van in verscheidene eeuwen opgedane kennis', blz. 10). Met de wijze waarop hij zijn weefsels ontvouwt hebben we de diepere lagen van het boek bereikt, zowel de panoramische als dat, wat William van Baskerville 'de waarheid der tekens' noemt (blz. 512) en waar ook de cryptische titel van de roman aan refereert.

De abdij waarin het verhaal zich afspeelt is zo als ze ons beschreven wordt, in wezen karolingisch. Met een dergelijke culturele 'impact' is ze in de Italiaanse 14e eeuw al niet eens meer denkbaar: het zwaartepunt is naar de opkomende steden verschoven. Het complex waardoor wij in die ene week worden rondgeleid is de samenvatting van een voorbije feodale periode. Brandt het af, dan zijn de Middeleeuwen voorbij en blijft 'van de roos van gisteren niets anders dan de naam'.

Maar eer het zover is roept de schrijver de voorafgaande eeuwen nog éénmaal voor ons op, en dat doet hij naar mijn mening grandioos. Zoals hij (blz. 198) het 'varende volk' van de latere Middeleeuwen langs 's Heren wegen laat trekken in bijna honderd aan allerlei perioden ontleende variëteiten, zodat er een indrukwekkend vagenten-appel ontstaat – zo laat hij bijna alles wat er tussen de 10e en de 15e eeuw gedacht en geschapen is, nog één keer opnieuw denken en scheppen. Of het nu om Odo van Cluny gaat, om muziek van Perotinus of om verkenningen van Albertus Magnus: in Eco's abdij is alles nog één keer vers. De ik-figuur Adso is getuige van gebeurtenissen die zestig jaar eerder (de flagellant van 1260) of zestig jaar later (de dood van fra Michele in 1389) plaats grepen: niet meer dan bloemblaadjes van

één en dezelfde roos; soms worden hem zelfs de bijbehorende kroniektteksten letterlijk in de mond gelegd. Van soortgelijke toespelingen wemelt het, ik ben ervan overtuigd dat ik ze lang niet allemaal heb thuis gebracht.

Maar de schitterendste vondst is in elk geval die waar het hele boek om draait: de bibliotheek als labyrint. Alle geleerdheden die door geslacht na geslacht waren aangedragen, die zijn vastgelopen en zichzelf in de staart bijten en waar allang niets meer mee te beginnen valt: daar liggen ze opgetast in een magazijn dat nauwelijks meer toegankelijk is en waarin nauwelijks iemand de weg nog weet. Het *moet* wel in de as gelegd worden, wil er ruimte komen voor de benaderingen van een nieuwe tijd.

Ik had het zojuist over: 'Bijna alles wat er tussen de 10e en de 15e eeuw gedacht en geschapen is'... maar één aspect ontbreekt daar toch aan. Ofschoon *De naam van de roos* speelt in een klooster en vol zit met monniken en theologie, heeft Eco zich de kans laten ontgaan, de werkelijke religiositeit te evoceren die misschien het rijkste erfgoed van de beschreven periode vormt. Spelen met dogma's als schaakstukken, het rondzeulen met de dode scholasticus Aquinas, het verbranden van ketters en het woekeren van bijgeloof, stellig, het zijn allemaal elementen van de laat-Middeleeuwse kerk. Maar zelfs de grote mysticus Ubertino de Casale weet Eco niet anders op te voeren dan als een seniele en wat onfrisse huilebalk. Men kan nu eenmaal niet geven wat men niet heeft...

Een ingewikkeld, maar prachtig en belangrijk boek. Ik heb het twee, gedeeltelijk drie keer gelezen en elke keer gedacht: dat zal je toch moeten vertalen, wat een karwei...; waar ik dan steeds weer als geruststelling achteraan dacht: maar wie zich voor deze materie interesseert is allicht in staat het boek in een op school geleerde vreemde taal te lezen, dus het hoeft niet... Intussen is het 'karwei' geklaard door

Pietha de Voogd en Jenny Tuin en daar hebben ze een indrukwekkende prestatie mee geleverd; de meeste Latijnse citaten werden, in een anhangsel, vertaald door prof.dr.Th. van Veldhoven, en dat was ook geen kleinigheid.

Voor zover ik het heb kunnen constateren houden de beide vertaalsters zich buitengewoon dicht bij de grondtekst. In de dialogen is dat alleen maar een voordeel, en die lezen dan ook lekker weg; maar in de grote uiteenzettingen gaat de nauwkeurigheid soms ten koste van het élan, en wordt de taal wat stijf, soms wat gewrongen. Ik heb de vertaling niet van A tot Z doorgelezen en wil bekennen dat ik mijn steekproeven vaak daar koos waar ik het Italiaans niet helemaal begrepen had. Tot mijn verrassing begreep ik in enkele gevallen ook de vertaling niet helemaal, ja, soms vroeg ik me af of Eco zelf zich eigenlijk wel rekenschap heeft gegeven van elk woord dat hij neerschreef. Hoe vaak heeft hij, uit pure lust tot epateren, gewoon een greep gedaan uit zijn grote zak middel-

eeuwse vreemdsoortigheden en er zijn boek mee opgetuigd als een kerstboom? Zijn babbelen over Perotinus' Sederunt – om nu maar even op mijn eigenlijke terrein te blijven – draagt daar bijvoorbeeld duidelijke sporen van; en toch, wat doet die beschrijving (blz. 428/429) het mooi!

Ik denk dat de schrijver zich van die 'blague' heel goed bewust is. Ik denk dat ze bijdroeg tot zijn conclusie dat men 'over datgene waarover men niet kan theoretiseren moet vertellen': dan kan men immers zijn gang gaan. En omdat hij zijn gang gaat met zo'n ongelooflijk, briljant talent blijft het een genot, hem daarbij te volgen en zich, door de lichte ironie van die aanpak, behoed te weten voor de grimmige ernst die in werkelijkheid weegt zowel op het verhaal als op de tijd waarin het zich afspeelt.

Overigens gaat in Italië het hardnekkige gerucht dat er, sinds het verschijnen van *De naam van de roos*, op Eco's instituut in Bologna al drie moorden zijn gepleegd...

VGN-nieuws

Lijst van commissies en besturen

Bestuur sectie (1) Pedak/Basisonderwijs
C.G. van der Kooij, *voorzitter*, Schuitendiep 39a, 9711 RB Groningen. Tel. 050-12 85 42.

Mw. M. Kingmans, *secretaris*, Rubensstraat 57, 9718 MD Groningen. Tel. 050-13 27 87.

R. Kingma, *penningmeester*, Hageweer 3, 1151 EN Broek in Waterland. Tel. 02903-15 17.

W. Blink, *Uiterdijk* 33, 9959 PL Ouderendam. Tel. 05900-4 92 19.

Mw. A.M.J. Burlet, Ruisdaalstraat 53, 6521 EA Nijmegen. Tel. 080-23 80 94.

F.G. Govers, Elzenstraat 12, 5402 LR Uden. Tel. 04132-6 41 17.

Bestuur sectie (2) Mayo/Lbo

F.M. Elkerbout, *voorzitter*, Van Leeuwenhoeklaan 35, 5252 CA Vlijmen. Tel. 04108-67 95.

E. Keurentjes, *secretaris*, Rivierenplein 15, 5215 CR Den Bosch. Tel. 073-13 81 03.

A. de Haan, Vogelsang 19, 9271 GA Swaagwesteinde. Tel. 05113-16 33.

R. Rollema, Esdoorn 88, 2671 PV Naaldwijk. Tel. 01740-2 90 28.

H. Zwarteveen, Leeuwerikweide 40, 3993 CB Houten. Tel. 03403-11 44.

W.G.J. de Vries, Wilgenpad 6, 9362 VH Boerakker. Tel. 05945-4 96 09.

Bestuur sectie (3) Havo/Vwo

H.J.P.M. Ketelaars, *voorzitter*, Fluitersdreef 27, 6871 LR Renkum. Tel. 08373-1 59 58.

R. Velema, Leyenweg 8, 7958 NG De Wijk (Dr.). Tel. 05224-23 17.

Th.F. van der Geugten, Bruggestraat 22, 2314 BB Leiden. Tel. 071-41 39 25.

W. Schuringa, Verlengde Oosterweg 37, 9804 RD Noordhorn. Tel. 05940-3171.

J. Sillekens, Patrijsstraat 42, 6542 TM Nijmegen. Tel. 080-77 86 80.

Bestuur sectie (4) Tertiair Onderwijs

J. Baalbergen, *voorzitter*, MO, Sandbergstraat 8, 1391 EL Abcoude. Tel. 02946-32 07.

H.J.M. van der Geest, *secretaris*, universiteiten, Kraaijerstraat 30, 2311 NS Leiden. Tel. 071-12 53 52.

J. Beetsma, *universiteiten*, Schoteruiterdyken 2, 8538 XN Bantega (Fr.). Tel. 05145-4 27.

W.J.P. Hermans, NLO's, Kasteellaan 7,

6651 CC Druten. Tel. 08870-27 66.

L.M.P.G. Smeets, *MO-opleidingen*, Beatrixlaan 24, 9341 EE Doorn. Tel. 03430-1 41 71.

Didaktiekcommissie

Mevr. D.H. Verhagen, *voorzitter*, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB Leiden. Tel. 071-122697.

H. van Duijsen, *secretaris*, Van Baerlestraat 65 IV, 1071 AR Amsterdam. Tel. 020-79 99 76.

Mevr. H. Mulken-Harmeyer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). Tel. 05923-4 24. Postrekening 1561752 t.n.v. penningmeester Didaktiekcommissie VGN.

Drs. C.J. van Horzen, Hogenburg 6, 2641 LV Pijnacker. Tel. 01736-36 27.

A. Schulp, Amstelkade 171-II, 1078 AZ Amsterdam. Tel. 020-72 93 86.

J. Raven, De Wielewaal 28, 1834 XK St. Pancras. Tel. 02267-28 78.

Onderwijsadviescommissie

K.G. van Manen, *voorzitter*, Beukenlaan 34, 3927 AK Renswoude. Tel. 08387-16 61.

H.Th. Lambooy, Nes 2a, 1741 JZ Schagen. Tel. 02240-1 43 47.

H. Nolles, *secretaris*, Karhulstraat 6, 7339 AE Ugchelen. Tel. 055-42 51 31.

Mevr. M.I. Röder, Peuleyenlaan 21, 2742 ED Waddinxveen. Tel. 01828-1 60 77.

L.J.G. van Schie, Telgenkamp 17, 7576 EH Oldenzaal. Tel. 05410-1 47 44.

Mevr. J.M.A. Eijt, Veluwestraat 168, 6813 EG Arnhem. Tel. 085-43 46 73.

Coördinatiecommissie Nascholing

Mevr. C.E.M. Veldhuis-Meester, *voorzitter*, Emdaborg 14, 9751 SJ Haren (Gr.). Tel. 050-34 62 12.

L.M.P.G. Smeets, *secretaris*, Beatrixlaan 24, 9341 EE Doorn. Tel. 03430-1 41 71.

G.A.J. Giezeman, Dirk van Voorburglaan 16, 2273 DJ Voorburg. Tel. 070-86 81 23.

W.A. Kattenberg, Aalsburg 2624, 6602 Wychen. Tel. 08894-1 48 37.

Mevr. D.H. Verhagen, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB Leiden. Tel. 071-12 26 97.

Commissie Volwasseneneducatie

Mevr. C.W.M. Schunck, *voorzitter*, Tal-lingingel 64, 6883 CX Velp. Tel. 085-

64 96 05.

Mevr. M. Teunissen, *secretaris*, Postbus 31, 9989 ZG Warffum. Tel. 05950-30 82.

Mevr. A. van Broekhoven, *penningmeester*, Malvense Erven 102, 5672 HN Nuenen. Tel. 040-83 43 64.

S. de Blauw, Lomanstraat 26 hs, 1075 RB Amsterdam. Tel. 020-64 51 27.

M. Otten, Melatensteeg 58, 7201 BR Zutphen.

Mevr. J. Jansen de Jonge, p/a Maria-plaats 51, 3511 LM Utrecht. Tel. 030-31 03 07.

Afdelingssecretarissen

Alkmaar. G. Roos, Gerberahof 5, 1689 HW Zwaag. Tel. 02290-3 79 66.

Amsterdam. Vacant.

Arnhem. J. Sillekens, Patrijsstraat 42, 6542 TM Nijmegen. Tel. 080-77 86 80.

Den Bosch. F.M. Elkerbout, van Leeuwenhoeklaan 35, 5252 CA Vlijmen. Tel. 04108-67 95.

Breda. A. Schillemans, Kennedylaan 45, 5051 XE Goirle. Tel. 013-34 12 52.

Eindhoven. A. v.d. Broek, Barrierweg 196, 5622 CP Eindhoven. Tel. 040-43 64 15.

Goes. Mevr. I. Nooren-Damen, Parkweg 11, 4461 SG Goes. Tel. 01100-1 47 87.

Groningen. Vacant.

Den Haag. Mevr. W.L.T.M. Duynstee, Burg. Keyzerlaan 32, 2262 BJ Leidschendam. Tel. 070-27 22 58.

Haarlem. A. de Vries, Julianalaan 39, 2051 JL Overveen. Tel. 023-25 32 98.

Heerlen. J.A. Klomp, Pannesheiderstraat 80, 6462 EE Kerkrade. Tel. 045-45 61 99.

Hengelo. P. Wester, Lyceumstraat 36, 7570 CR Oldenzaal. Tel. 05410-1 67 46.

Leeuwarden. H.G. Wolthoff, Nynke v. Hichtumwei 66, 8915 JJ Leeuwarden. Tel. 058-12 19 82.

Maastricht. E. Koers, Veldspaatstraat 23, 6216 BM Maastricht. Tel. 043-43 00 36.

Rotterdam. P. Baardse, Scheepmakerskade 139, 3011 VX Rotterdam. Tel. 010-14 58 35.

Utrecht. P. van Hees, Aziëlaan 730, 3526 SX Utrecht. Tel. 030-88 23 65.

Venlo. Vacant.

Zutphen. J. Vos, Tingietersdonk 21, 7326 NA Apeldoorn. Tel. 055-33 54 21.

Zwolle. Vacant.

Uit de afdelingen

Afdeling Zutphen

Programma 1984-1985

20-9-'84: Dr. N. Bootsma, 'De binnenlandse politiek van de V.S. van Amerika in de periode 1949-1974'.

25-10-'84: Prof. Dr. A.F. Manning, 'De binnenlandse politiek van Nederland in de jaren 1945-1973'.

22-11-'84: Dr. N. Bootsma, 'De buitenlandse politiek van de V.S. in de jaren 1949-1974'.

17-1-'85: Prof. Dr. A.F. Manning, 'De buitenlandse politiek van Nederland in de jaren 1945-1973'.

Waar? Baudartiuscollege, Isendoornstraat 1 (vlakbij het station), Zutphen.

Tijd? Van 16.10-18.45 u.

Aanmelding s.v.p. zo spoedig mogelijk bij de secretaris van de afdeling Zutphen, Leeuweriklaan 4, 7203 JE Zutphen. Tel. 05750-18339.

Sectie Pedagogische Akademies/Basisonderwijs

Ondanks het feit, dat Nederland ten tijde van onze studiedag te lijden had van een griep epidemie was de opkomst op onze studiedag 'De historische component van Mens en Maatschappij in de PABO' op 30 maart j.l. verheugend te noemen. De zaal in het Jaarbeursgebouw in Utrecht was aan de krappe kant en voor de groepsdiscussies moesten we de trappenhal erbij nemen.

De sfeer tijdens de studiedag was positief, opbouwend. Menigeen toonde zich verheugd dat zij of hij eindelijk weer eens met vakbroeders en/of -zusters over het eigen werk kon overleggen. Eén van de deelnemers, oud-bestuurslid Jan Engbers, noteerde de hieronder staande impressie van de dag.

In samenwerking met het CPS heeft het sectiebestuur een verslag van de dag geproduceerd, dat aan de betrokkenen (ook aan de afwezigen, die erom gevraagd hadden) toegestuurd is. Mocht U het niet ontvangen hebben, dan kunt U, wanneer U er wel prijs op stelt, het verslag aanvragen bij de secretaris van het sectiebestuur: Magdaleen Kingmans - Rubensstraat 57 - Groningen, tel. 050-132787. Dit geldt voor zover de voorraad strekt.

In dit verslag is ook een enquêteformulier opgenomen, waarmee we willen peilen hoeveel belangstelling er is voor regionale PEDAK-bijeenkomsten en voor een incidenteel te verschijnen PEDAK-nieuwsbrief. Belangstellenden worden verzocht zo spoedig mogelijk dat enquêteformulier op te sturen, in ieder geval vóór 16-06-1984.

Op die datum bezint het sectiebestuur

zich op het activiteitenplan voor het studiejaar 1984-1985 en tevens nemen we dan afscheid van onze nestor Frans Govers.

Cees van der Kooij

Een impressie van een pedak-basisonderwijs-studiedag

Het is bijna PABO (Pedagogische Akademie Basisonderwijs) -tijd: in augustus 1984 is het zover. Dan gaan 67 nieuwe opleidingen officieel van start. De collega's zijn dan ook volop in de weer met het ontwikkelen van hun deelplannen voor het instellingswerkplan (IWP), dat het cen-

trale document moet worden voor de PABO's.

Het was daarom een uitstekende gedachte van het bestuur van de sectie PEDAK-Basisonderwijs om alle collega's van de nieuwe PABO's voor een studiedag uit te nodigen.

Er is echter mèèr aan de hand. In de PABO zal volgens de plannen van de minister geschiedenis en de didactiek van geschiedenis niet langer een geïsoleerde plaats innemen. Er zal gewerkt moeten worden binnen een samenwerkingsverband mens- en maatschappij-onderwijs, waarvan aardrijkskunde en geschiedenis

de basis vormen en waarbij o.a. ook maatschappijleer hoort.

Over bovenvermelde zaken wilde het bestuur van de sectie samen met de collega's praten, daarbij voortbordurend op een studiedag, die op 16 mei 1981 is gehouden onder de titel 'De taak van de geschiedenisdocent in de nieuwe opleiding' (voor een verslag van die studiedag: zie het PEDAK-nummer van 'Kleio' - 1981 - 10).

Enige verschillen met die vorige studiedag vallen op. Op de eerste plaats: de thematiek. De titel luidde nu: 'De historische component van Mens en Maatschappij in de PABO'. De thematiek was dus meer toegespitst. Op de tweede plaats: de opzet. Nu stond meer centraal dat collega's elkaar informeren. Het doel was dus nu:

collega's in hun werksituatie aanspreken.

Zo'n studiedag straalt vertrouwen in eigen deskundigheid uit. Een prima zaak! Dat bleek uit de inleiding van bestuurslid Anita Burlet, bestaande uit een - ook visueel - goed verhaal over het gebruik van de schoolomgeving van de Nijmeegse PABO 'De Klokkenberg'. En dat bleek ook uit de bijdrage van bestuurslid Magdaleen Kingmans (PABO 'De Eckhorst' - Assen): een interessante inleiding over haar ervaringen (en die van de studenten) met een ontdekhoek over specerijen. Daarna kwamen de collega's zelf aan bod.

Heel handig was daarbij de regio-indeling van de verschillende discussiegroepen. Zo kan het gesprek ook na de studiedag wor-

den voortgezet.

In de opzet paste ook heel goed het slot: het stellen van vragen en het aandragen van mogelijke oplossingen aan elkaar.

Cees van der Kooij, de voorzitter van het sectiebestuur, hield een op de thematiek toegesneden inleiding en sloot - de dag nog eens overziende - rond 16.00 uur af. Veel collega's brachten op deze dag allerlei materiaal mee en stelden dat ten toon. Dat werkte uitermate inspirerend.

Het sectiebestuur (helaas konden het basisschoollid Wietse Blink door zijn werk en PA-docent Frans Govers wegens ziekte niet aanwezig zijn) kan op een voortreffelijke studiedag terugzien. Dat kan ook de VGN, die deze studiedag financieel mogelijk maakte. Goed besteed geld!

Jan Engbers

Didaktiek commissie

Ideetje misschien

Prenten, foto's, kaarten, plattegronden, dia's zijn onmisbare instrumenten in de geschiedenisles. En toch ook beperkt. Af en toe zou je willen dat leerlingen in zo'n beeld zouden kunnen kruipen. Af en toe zou je willen dat je zo'n beeld driedimensionaal kon maken. Daar is dan het museum voor, waar je één of meer keren per jaar in klasverband naar toe gaat. En ook hier wordt je weer geconfronteerd met allerlei beperkingen: rooster, lesuival, vervoer, etc. Hindernissen die vaak niet gemakkelijk te nemen zijn, ook al heb je de musea op steenworpafstand. En toch wil je graag bepaalde dingen driedimensionaal laten zien, maar hoe?

Bij het behandelen van de Industriële Revolutie kwam ik op het - waarschijnlijk niet originele - idee schaalmodellen van diverse toepassingen van de stoommachine te laten zien. Dit verlevendigde de lessen zeer. En zo zoek je verder bij andere lessen. Schaalmodellen zijn over het algemeen duur, dus is het niet de moeite waard ze aan te schaffen voor lesdoeleinden. Zeker in een tijd van economische neergang. Dus ga je op zoek naar goedkopere oplossingen, en die zijn er! De kartonnen bouwplaat! Het is welhaast ongelooflijk wat er op dit gebied nog bestaat, en waar je, met een klein beetje handigheid, in de les leuke dingen mee kunt doen. Ik beseft dat ik een 'randverschijnsel' aansnijdt, maar ik wil U attent maken wat er in de handel voorhanden is. Dat varieert van bouwplaten die hele boekwerken vormen - prijzig, maar zeer gedetailleerd - tot het

enkele kartonnen vel, dus goedkoop. De kwaliteit is doorgaans goed tot zeer goed.

De 'boekwerken'

Ingenia (Frankrijk):

Wat denkt U van het Parthenon in schaal 1:200, of een Romeins legerkamp compleet met tenten, omwalling etc, of een Atheens oorlogsschip uit de Ve eeuw?

Verder in deze serie een Loire kasteel Chateau d'Azay le Rideau, of Chateau d'Hautefort, een 18e eeuwse lineschip 'Le Protecteur'. De prijzen variëren van f 19,75 tot f 25,—.

Dover publications (USA):

Nog omvangrijker zijn de bouwplaten van deze firma in de serie 'Build your own...'. Ja, als U zich dan waagt aan de 'Empire State Building' dan komt U tot een hoogte van 1,80 m! Interessant zijn de Tower en de Tower bridge en de zeer fraaie bouwplaat in deze serie van een middeleeuws belegeringswerktuig: de catapult, compleet met een stuk stadsmuur. De prijzen variëren van f 32,50 tot f 35,—.

Plastické (Tsjechoslowakije):

In Tsjechoslowakije produceert men ongetwijfeld de mooiste bouwplaten, en daarbij nog goedkoop ook! Dit merk brengt de burcht van Praag - een heel boekwerk waaruit een stukje Praag ontstaat van een meter lengte. Schitterend is ook de roofridderburcht Kokorin, compleet met rots, aan de hand waarvan men de ontwikkeling van het middeleeuwse kasteel kan laten zien. De prijzen liggen tussen f 12,95 en f 19,—.

Enkele of meerdere kartonnen vellen

Hier zien we een breed aanbod: alle Nederlandse boerderijtypen, praktisch alle molentypen, een grachtenhuis, een trapgevelhuis, de Waag te Alkmaar, de Waterpoort te Sneek, Kasteel Nijenrode, een middeleeuwse poort, de Koornmarktpoort te Kampen. Prijzen variëren van f 3,— tot f 6,—.

Een aparte vermelding verdienen 'de wonderen der techniek': De eerste luchtballon 'Montgolfière' en het eerste luchtschip compleet met stoommachine! voor f 12,95 of een zilverkleurig model van de Zeppelin met een lengte van 1 m! voor f 24,50.

Verder vliegtuigen uit W.O. I en radarstoomboot vanaf f 8,95 tot f 19,—.

Een aparte vermelding waard zijn de bijna antieke bouwplaten van Imagerie d'Epinal, uitgegeven begin 1900. Deze handgekleurde serie platen bevat de meest uiteenlopende onderwerpen: vnl. huizen en gebouwen uit de Franse koloniën, maar ook de 'wonderen' van de 19e eeuwse techniek: stoommachines, locomotieven, de eerste treinwagens, een paardetram, een diligence, zeil- en stoomschepen uit het begin van de 19e eeuw. Juweeltjes! Gezien hun ouderdom zou je ze eigenlijk heel moeten laten! En wat dacht U van de bouwplaat van een compleet 19e eeuwse bordeel - dus onze voorouders waren toch niet zo preuts!

De prijzen liggen tussen f 10,— en f 17,50.

Dit schoons is allemaal te krijgen bij Teken aan de wand, Huidenstraat 6, Amsterdam. Tel. 020-256241.

DIDACTIEKCONFERENTIE 1984 LEIDERDORP 2-3 november.

"Gedifferentieerd
in de

werken
geschiedenisles"

Deelnemerskosten fl 100,-. Reiskosten 2e klasse v.v. worden vergoed.
Inschrijving geschiedt door het zenden van een briefkaart aan:

Lerarenopleiding Zuid West Nederland
sectie geschiedenis t.a.v. de heer A.L. Verhoog
Postbus 2967
2601 CZ Delft

Een acceptgiro wordt u dan toegezonden.

De machtsovername der Nationaal-socialisten 1933

Vorig jaar is er uitvoerig in de media aandacht besteed aan het feit dat 50 jaar geleden Hitler in Duitsland aan de macht kwam. In het tijdschrift *Geschiedsdidaktik* resulteerde dit in een uitgewerkte serie lessen gebaseerd op bronnen van alledag zoals verkiezingsaffiches, advertenties, karikaturen, interviews etc. Kortom een grote, maar goed overwogen hoeveelheid bronnenmateriaal die de leerling zal aan-

spreken. Bij dit bronnenmateriaal waren ook gevoegd de vragen en opdrachten bij de diverse bronnen, en het gehele lessenplan tot op de minuut uitgewerkt: een staaltje van Duitse Gründlichkeit.

Deze lessenserie sprak mij zo aan, vanwege het schitterende bronnenmateriaal, dat ik een aantal avonden in de studeerkamer heb doorgebracht om het gehele stuk te vertalen en gereed te maken voor gebruik in mijn klassen. Tot op de dag van vandaag heb ik geen spijt gehad van deze

tijdinvestering: zelden hebben leerlingen zo goed begrepen wat een totalitair regime betekent.

De collega's die dit misschien 'een ideeetje' vinden voor de eigen lespraktijk kunnen de gehele lessenserie tegen vergoeding van onkosten (papier-, repro- en verzendkosten) bestellen bij Henk van Duijsen, Van Baerlestraat 65 IV, 1071 AR Amsterdam.

De prijs is f 7,50. Het materiaal is klaar voor de kopieermachine!

Nascholing eindexamen-onderwerpen geschiedenis

'Nederland in de periode 1945-heden' en 'de Verenigde Staten van 1933-1973' vormen de CSE-onderwerpen voor het studiejaar 1984-1985. In dit kader organiseren de MO-opleidingen van de Katholieke Leergangen te Tilburg de nascholingscursussen:

1. Nederland 1945-heden:

Tegen de achtergrond van oorlog en onderdrukking zal worden stil gestaan bij de economische, politieke en religieuze ontwikkeling van de Nederlandse samenleving in de na-oorlogse periode. Er zal onder meer aandacht besteed worden aan: Indonesië en Nieuw Guinea, verzuiling en ontzuiling, het Nederlandse buitenlandse beleid en de woelige zestiger jaren (provo, D'66, PPR, Nieuw Links).

2. Verenigde Staten 1933-1973:

Aan de hand van de nieuwste publicaties wordt een schets gegeven van de politieke en economische aspecten van de Amerikaanse samenleving tijdens en na de economische crisis, de tweede wereldoorlog en de eerste decennia na 1945. In ieder geval wordt aandacht besteed aan: de VS

en de USSR tijdens WO II, het begin van de Koude Oorlog, de negerkwestie, het McCarthyisme en Nieuw Rechts in de VS. En zo mogelijk ook aan Korea, Vietnam en Zuid-Amerika.

Inschrijfgeld: geen.

Doelgroep: docenten geschiedenis vwo, havo, mavo.

Duur/frequentie: 4 bijeenkomsten van 3 uur.

Periode/tijd: september-december 1984, dinsdag/donderdag, eind middag/begin avond.

Cursusplaatsen: Tilburg, Eindhoven, Den Bosch, Roosendaal/Bergen op Zoom.

Het is ook denkbaar één cursus te geven over beide eindexamen-onderwerpen. Wanneer dat Uw voorkeur geniet kunt U dat bij Uw inschrijving kenbaar maken.

Informatie en aanmelden bij:

Deeltijdopleidingen MO/Katholieke Leergangen, Willem II straat 45, 5038 BC Tilburg, tel. 013-365275.

Aanmelden gaarne voor 1 juli a.s. onder vermelding van 'Nascholing'.

Ook de andere MO-opleidingen geven

nascholingscursussen, over het algemeen over de eindexamenonderwerpen, maar soms ook over iets anders. B.v. De COCMA over geschiedenis van de wiskunde, de Haagse Leergangen over anti-fascistische vorming en het Nutsseminarium over vrouwengeschiedenis.

Voor verdere informatie kunt u bellen of schrijven naar:

Interstudie MO, Bothaplein 1, 6814 AJ Arnhem. Tel. 085-454242.

Nutsacademie Rotterdam, Mauritsstraat 36, 3012 CJ Rotterdam. Tel. 010-130780.

Stichting Vrije Leergangen, Joan Muyskenweg 48, 1099 CK Amsterdam. Tel. 020-934921.

Haagse Leergangen, p/a Lerarenopleiding ZW Nederland, Postbus 2967, 2601 CZ Delft.

Nutsseminarium, Un. van Amsterdam, Nw.Prinsengracht 89, 1018 VR Amsterdam. Tel. 020-253366.

COCMA, Maliebaan 44, Utrecht. Tel. 030-319720.

Noordelijke Leergangen Leeuwarden, Harlingerstraatweg 9, Leeuwarden. Tel. 058-153025.

Kroniek

Willem van Oranje

Nav de tentoonstelling 'Prins Willem van Oranje 1533-1585' in het Prinsenhof te Delft (5 juni t/m 26 augustus 1984) is een uitgebreide lesmap gemaakt voor het voortgezet onderwijs. Het centrale thema is de ontwikkeling die Oranje heeft door-gemaakt van trouwe dienaar van de koning tot iemand die de koning af-zweert.

In de map is bij elkaar gebracht:

1. een set van 20 dia's, vooral over het schilderij 'De ellendige staet der Nederlanden';
2. een beschrijving van bovengenoemd schilderij in het Prinsenhof te Delft;
3. bronnenmateriaal, teksten en afbeeldingen:
 - a. om duidelijk te maken dat Oranje een hoge edele was en over zijn carrière in het bestuur;
 - b. om duidelijk te maken hoe Oranje heeft gereageerd op een aantal gebeurtenissen tussen 1555 en 1581;
 - c. over de watergeuzen;
 - d. over de Unie van Utrecht, de Ban en Apologie, en over het Plakkaat van Verlatinge;
 - e. over Oranje en godsdienst, kettervervolgingen, e.d.;
 - f. over oorlog en financiën.
4. algemeen materiaal over Oranje; een docentenhandleiding met suggesties voor het gebruik van het materiaal op lbo, mavo/havo en vwo (aan het leerlingenmateriaal worden geen opdrachten toegevoegd).

Waar nodig wordt het materiaal in 2 nivo's aangeboden, met name het bronnenmateriaal. Het leerlingenmateriaal in de basismap kan zelf gekopieëerd worden of afzonderlijk worden besteld.

De prijs van de lesmap is f 35,—.

Vanaf 14 mei is de lesmap als KV-map 'Willem van Oranje' te verkrijgen bij: Verenigd Centrum voor Kunstzinnige Vorming en Kreativiteitsontwikkeling, Afd. KV/Secu, Koornmarkt 10, 2611 EE Delft (015-133111, tst. 2363; of 015-132930, tst. 24)

Ongezien en ongehoord geregistreerd

Bij het Limburgs Centrum voor Moderne Leermiddelen (Universitaire Campus, 3650 Diepenbeek, België) verscheen een diaserie onder de titel 'Aspecten van de middeleeuwse stad, een iconografische verkenning'.

Rafaël De Keyser en Willy Dupon van de Katholieke Universiteit van Leuven stel-

den deze serie van 32 dia's met een handleiding samen. De serie bestaat uit de onderdelen 'de ruimtelijke ontwikkeling van de stedelijke nederzetting' en 'een stad vol mensen', weer onderverdeeld in beelden van stedelijke drukte in het algemeen en bij de poorten, handel en nijverheid, de festiviteiten en de uitgesloten. In de handleiding zijn alle dia's, maar dan zwart-wit, afgedrukt. Ze worden kort, maar duidelijk besproken. In de toelichting wordt bij de dia's een probleem gesteld en opgelost.

De meeste dia's hebben betrekking op Vlaanderen en Frankrijk. Er zijn heel bekende bij, zoals een winkelstraat in een middeleeuwse stad en de haven van Brugge (met kraan!) maar ook veel minder bekende afbeeldingen. Ondanks het feit, dat er geen Noord-Nederlandse afbeeldingen opgenomen zijn, vormt deze serie een goede aanvulling op wat bij ons reeds te koop is over de middeleeuwse stad. In de handleiding zijn verder opgenomen een selectieve literatuurlijst over de middeleeuwse stad, een lijst van reeds bestaande diaserieën over hetzelfde onderwerp en een lijst van media-adressen.

'Aspecten van een middeleeuwse stad' kost exclusief verzendkosten 1285 B.F. De handleiding alleen 250 B.F. Beide exclusief invoerrechten.

C.G. v.d. K.

Maastricht-Vestingstad

De tijd van de vakanties is weer aangebroken. Degenen die het kort bij huis zoeken, moeten beslist eens naar Maastricht gaan, en daar niet alleen de stad maar vooral de vestingwerken bezichtigen.

De eerste middeleeuwse omwalling dateert van 1229, o.a. de Helpoort en in de Helmstraat, en het waterpoortje langs de Maas.

De tweede omwalling dateert van 1350 en ligt bij het Hertenkamp, waar ook de toegang is tot die omwalling.

De derde omwalling uit 1516 bestaat nog uit o.a. de rondelen Haet ende Nijld en De Vijf Koppen.

Uit de 19e eeuw dateert nog de Poort Waerachtig, die een stadsmuur uit 1516 doorbreekt.

Van de 17e, 18e en 19e eeuwse vestingwerken, zijn eveneens nog vele grote delen te zien o.a. De Hoge Fronten (achter de Statensingel), het Waldeckbastion, het Fort Willem en het Fort St. Pieter.

Deze laatste vestingwerken, met een onderaardse lengte van 10 km. zijn te bezichtigen.

Deze bezichtiging is ten eerste aan te bevelen, omdat deze vestingwerken voor Nederland uniek zijn.

De 'Stichting Vestingwerken-Maastricht'

verzorgt de rondleiding en afspraken kunt U maken met de heer Provas, tel. 043-433735, Victor de Stuersstr. 22, Maas-tricht. Voor verdere inlichtingen kunt U ook bij hem terecht.

De betekenis van computers voor ons geschiedenisonderwijs in de toekomst

Steeds nadrukkelijker manifesteert op dit moment het gebruik van (micro)computers zich in onze samenleving. Vroeg of laat zal eenieder dan ook wel geconfronteerd worden met de vraag welke invloed deze technologie op zijn/ haar werk kan of zal hebben.

Zo staan wij, als docenten geschiedenis voor de vraag of, op welk moment en op welke wijze de computer in onze geschiedenislessen zinvol gebruikt kan gaan worden.

Waar kan dit onderwijs-hulpmiddel werkelijk nieuwe mogelijkheden bieden om onze onderwijsdoelen te bereiken? En waar dreigt het gevaar van modieus gebruik en zelfs verdringing van bestaande goede lesmethodes en leermiddelen?

Wil de introductie van de computertechnologie ten behoeve van het geschiedenisonderwijs niet 'over ons maar zonder ons' plaats vinden dan is actie geboden.

Echter terwijl in het buitenland historici zich al een aantal jaren met computerondersteund geschiedenisonderwijs bezig-houden (afgelopen maand nog hield de Britse Historical Association voor haar leden een conferentie over 'The use of the computer in the study and teaching of history'), lijkt het aan het Nederlandse front nog stil. Maar schijn kan bedriegen...

Vandaar dat dit het geschikte moment zou kunnen zijn om de aanwezige krachten te bundelen. Met een aantal geïnteresseerde geschiedenisdocenten, en mogelijk al 'computeractieve' vakgenoten willen we komen tot de oprichting van een werkgroep COMIGO, 'Computers in het geschiedenisonderwijs'.

COMIGO zou initiatieven kunnen nemen om:

- a. de discussie op gang te brengen over zinvolle computertoepassingen in het hedendaagse en toekomstige geschiedenisonderwijs;
- b. de deskundigheid onder de geschiedenisdocenten te bevorderen;
- c. historisch en didactisch zinvolle toepassingen van computergebruik in de klas te stimuleren;
- d. en een goede communicatie tot stand te brengen tussen alle betrokkenen (geschiedenisdocenten, vakdidactici, uitgeverijen, overheid, etc.)

In concreto zou COMIGO de volgende activiteiten kunnen ontwikkelen om de door haar gestelde doelen te bereiken:

- Een aantal mensen zouden na kunnen gaan waar in het geschiedenisonderwijs de computer een extra dimensie kan toevoegen (en waar niet);
- Comigo zou lezingen, workshops en cursussen kunnen organiseren;
- Bovendien zouden we, bestaande, voor de Nederlandse onderwijssituatie geschikte programmatuur ('software') kunnen opsporen en inventariseren;
- Tevens zou Comigo relevante literatuur en programmatuur kunnen recenseren;
- Alsook de ontwikkeling van goede historische software kunnen stimuleren, en mee te werken bij de verspreiding van die software.
- De werkgroep zou goede 'vertalingen' van buitenlandse programma's kunnen stimuleren, zó dat dit leidt tot voor onze onderwijssituatie bruikbaar materiaal.
- Ten slotte zou de op te richten COMIGO contacten moeten leggen met andere instellingen die op het terrein van geschiedenis-onderwijs-computers bezig zijn. (Te denken valt aan de VGN-universiteiten-gebruikersverenigingen, Teachip, COI, Didacom etc. etc.)

Voelt u er voor om *MEE TE WERKEN (I)*, of wilt U graag *OP DE HOOGTE GEHOUDEN WORDEN (II)* stuur dan Uw reactie met naam en adres naar: Mw. Drs.M.E. Bitter, Katholieke Lerarenopleiding Sittard (nlo), Oude Markt 5, Postbus 558, 6130 AN Sittard, tel. 04490-11066, tst. 32.

Leermiddelengids Basisonderwijs 1984

De Centrale Registratie Leermiddelen zorgde voor een nieuwe leermiddelengids voor het basisonderwijs. Vergeleken met de gids van 1983 is deze maar liefst 48 pagina's dikker. De rubriek 'geschiedenis en staatsinrichting' groeide van 7 naar 10 pagina's, en dat is nog maar een kleine voorbode van wat ons allemaal aan nieuwe geschiedensismethoden te wachten staat! In de rubriek 'methodebeschrijvingen' zijn – zoals gebruikelijk! – de PEDAK-consumentenrapporten uit 'Kleio' vermeld (pag. 219).

De Leermiddelengids Basisonderwijs 1984 is verkrijgbaar door overmaking van f 28,00 op giro 4305008 t.n.v. de C.R.L.

Veenkoloniaal museum – Veendam

De werkgroep Educatie van het Veenkoloniaal Museum in Veendam verzorgde de uitgave van een gids 'Ter Leringe ende Vermaeck', waarin al het educatief materiaal, dat het museum te bieden heeft, is opgenomen: lesbrieven, diaklankbeelden

en -series, videobanden, museumkisten, werkstukpakketten, spelletjes, routes, kwissen en een uitleenexpositie.

Veel van het materiaal heeft vooral betekenis voor het onderwijs in de regio, maar verschillende zaken, zoals bijvoorbeeld de werkstukpakketten (over vervening, scheepvaart, landbouw, industrie en negotie in de Veenkoloniën) zijn ook landelijk van belang. Didactisch interessant zijn de museumkisten over dezelfde onderwerpen als de werkstukpakketten.

De gids is aan te vragen bij het Veenkoloniaal Museum, Kerkstraat 18, 9641 AR Veendam, tel. 05987 - 16393.

Europees Parlement

Een onderwijsmap voor docenten, met o.m. teksten voor leerlingen van 16-19 jaar inclusief diaserie; 84 pagina's A-4 formaat, in multomap; leerlingmateriaal is geïllustreerd. Speciale prijs: f 10,- (exclusief porto).

Besteladres: CEVNO, Breedstraat 16a, 1811 HG Alkmaar, tel.: 072-121525.

Tentoonstelling 'Kinderen in het Derde Rijk'

nog te zien in:

Nijmegen 7 sept.-4 oktober 1984

(Commanderie St. Jan)

Tilburg 12 okt.-4 december 1984

(Stadsschouwburg/Kultureel Centrum)

Deze tentoonstelling is samengesteld door het kindermuseum van de stad Karlsruhe, op basis van materiaal door de bewoners van Karlsruhe uit eigen bezit verzameld. Een huiskamer laat zien hoe men in die tijd woonde, een etalage van een speelgoedwinkel met wat voor speelgoed de Duitse kinderen speelden (tankjes bv), een ingericht klaslokaal hoe men leerde rekenen aan de hand van militaire voorbeelden, taal via verhaaltjes over de Führer, biologie aan de hand van grote wandkaarten over rastypen bv). Temidden van deze alledaagse voorwerpen echter ook een bank met 'Allein für Arier', politieke affiches op reclamezuil, een etalage met 'verbrande boeken' alsmede enige foto's van vervolgingen en concentratiekampen. Als aanvulling nog enkele foto's, speelgoed, kinderkleding, jeugdboeken om aan te geven hoe Nederlandse kinderen in die tijd leefden (door Nederlandse organisaties bijeengebracht), verder nog een wand met foto's en teksten van neo-nazistische jeugd.

Er zijn weinig toelichtende teksten, voorts zijn deze in het Duits. Als leerlingen het onderwerp nog niet behandeld hebben in de klas, zal de docent nogal wat moeten uitleggen, als dit wel het geval is zullen ze

veel herkennen, al moeten de leerlingen de bereidheid hebben zelf goed te kijken want de informatie zit vaak in kleinigheden (speldjes, asbakjes, familiefoto's). Dit is overigens ook het aardige van deze kleine tentoonstelling.

Handig is de stand met literatuur, ter inzage. Hierbij enkele van de titels:

Vertel eens over de oorlog (over nederlandse jeugdboeken over dit onderwerp), themanummer van tijdschrift 'En nu over jeugdliteratuur', 1982 no 4.

Van Noordse helden tot Adolf Hitler, themanummer eveneens van 'En nu over jeugdliteratuur', 1984 no 2 (beiden uitgeave NBLC, Den Haag).

Lesmateriaal:

de afdelingen Duits van de lerarenopleiding SOL en Interstudie hebben lesmateriaal (versjes, fragmenten uit romans, documenten, foto's) samengesteld in een map 'Jugend und Faschismus', voor leerlingen vanaf derde klas mavo/havo/vwo. Als bronnenboek voor de leraar geschiedenis is deze map echter ook waardevol. Te bestellen bij het Goethe-instituut, Herengracht 470, Amsterdam (leerlingenboek f 10, lerarenhandleiding f 5, cassette f 8).

Diverse afleveringen van het tijdschrift 'Informationen zur Politischen Bildung' uitgegeven door de Bundeszentrale für Politische Berliner Freiheit 7, 5300 Bonn. Voorzover voorradig zijn deze kosteloos te bestellen op bovenstaand adres. Aan te bevelen zijn:

Leben im Dritten Reich (allen serie op de kft vermeld, geen nummer)

Der Nationalsozialismus, (herdruk 1982 van no 123, 126, 127, B 6897 F.

Nationalsozialistische Herrschaft (themenheft 2, 1983)

Verder ook:

Jugend im Dritten Reich, Zeitlupe no 13. Te bestellen bij Redaktion Zeitlupe, Bundeszentral für Pol. Bildung, adres zie boven.

En wéér Willem van Oranje

In de Fraeylemaborg te Slochteren (Hoofdweg 32) is een tentoonstelling ingericht over Willem van Oranje. Dank zij de eigen collectie en vele bruiklenen – met name van het Koninklijk Huisarchief, Het Prinsenhof te Delft, maar ook van Wolters-Noordhoff in Groningen (de originele van de Isingswandplaten) – is in de Groninger borg een tentoonstelling te zien van portretten van de Prins en van zijn naaste familieleden. Daarbij hoort een goed verzorgde en rijk geïllustreerde catalogus, samengesteld door conservator H. van Harten-Boers (f 5,00).

Tegelijkertijd kan men in verschillende

vertrekken van de borg scenes zien uit de TV-serie 'Willem van Oranje', waardoor men een indruk kan krijgen van de kleding, de decors en de requisieten. Ook is er een videoband te zien met beelden van de ontstaansgeschiedenis van de TV-film. De tentoonstelling is te bezichtigen tot en met 2 september 1984, van dinsdag tot en met zondag van 10.00 - 12.00 uur en van 13.00 - 17.00 uur. De entree bedraagt f 4,00.

Recensies

Vakwetenschap

Dr. A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Uitg. de Bussy, Amsterdam 1982, prijs f 27,50.

De eerste druk van dit bekende werk over het Nederlandse politieke stelsel dateert van 1968. Niet toevallig in het jaar waarin de verbeelding aan de macht leek. De studenten, Marcuse's marginal men, tastten de structuur van de samenleving aan. Er werd getornd aan autoriteit. De Nederlandse pacificatiedemocratie van 1917-1967 had zijn tijd overleefd. Als kenmerken van het Nederlandse politieke systeem toen geeft hij enerzijds de sterke verzuildeheid aan de basis aan maar tevens de toenemende samenwerking tussen de verzuilde elites. Anderzijds was er de politieke passiviteit van de basis maar tegelijk ook de trouw aan de leiders van de eigen zuil. Wezenlijk voor het functioneren was ook het systeem van de evenredige vertegenwoordiging. De elites moesten met elkaar samenwerken daar elke zuil een minderheid representeerde. De overkoepelende samenwerking was de *methode* om de politiek gematigd te houden en om politieke problemen zakelijk op te lossen.

Na 1967 vond er een kentering plaats, zich uitend in een veelheid aan verschijnselen, gericht op de zwakke kanten van de pacificatiedemocratie. Aktiegroepen manifesteerden zich, het aantal voorkeursstemmen nam toe. Links rebelleerde met de vorming van schaduwkabinetten en gemeentelijk programcolleges.

In deze vierde druk die weinig verschilt van de derde en loopt tot en met de verkiezingen voor de Provinciale Staten van maart 1982 is Nederland, volgens de auteur, op weg naar een karteldemocratie. Door de voortschrijdende ontideologisering en deconfectionalisering is de verzuildeheid van de politieke cultuur sterk afgenomen. Het regelen van de welvaartsstaat en de geleide democratie vereisen steeds meer een proces van onderhandelen waarbij alle groepen – politieke en econo-

mische – betrokken zijn.

Irritant in dit boek is het overmatig gebruik van het Engels. De Engelse zone of occupation in Duitsland op blz. 32 is gewoon de Engelse bezettingszone, interlocking directorates op blz. 70 zijn overlappende leidinggevende functies. Bovendien lijkt me 1967 als kenteringsjaar meer gekozen als markeringsjaar, 50 jaar na 1917. Voorbeelden hiervan zijn de opheffing van het bisschoppelijk mandement en het ontstaan van D'66. Ook zou het begrip karteldemocratie wel wat beter uitgeduid kunnen worden. Is het niet een kleine deviatie van pacificatiedemocratie en kunnen we derhalve niet beter spreken van restauratie van de pacificatiedemocratie in een nieuw jasje?

F.R. Kat

G. Puchinger, *Ontmoetingen met buitenlandse politici*. Uitgeverij Terra, Zutphen 1982, prijs f 34,—.

G. Puchinger, *Ontmoetingen met de jaren dertig*. 2 dln., Uitg. Terra, Zutphen 1982, prijs f 42,50 per deel.

De in 1937 overleden Tsjechoslowaakse president Thomas Masaryk heeft eens gezegd: '*De geschiedenis is de leermeesters des levens, maar hoeveel historici en welke waren werkelijk leermeesters?*' Deze uitspraak, geciteerd in Puchingers *Ontmoetingen met buitenlandse politici*, p. 253, kan door elke geschiedenisleraar ter harte worden genomen en tot nuttig zelfonderzoek leiden. Hoe geven we ons vak? Wat willen we er mee bereiken?

Bij de beantwoording van die vragen moet zeker het bijhouden van onze kennis omtrent het verleden een voorname plaats innemen. De drie bovengenoemde bundels kunnen daartoe op bociende en aangename wijze bijdragen.

In *Ontmoetingen met buitenlandse politici* worden korte schetsen gegeven van Engelse, Franse, Duitse, Oosteuropese en Amerikaanse politici die in het interbellum een rol hebben gespeeld. Het zijn geen volledige biografische portretten, maar er rijst uit elke schets wel een indringend beeld op dat verhelderend werkt en tot nadenken stemt.

Dit geldt ook voor de twee delen *Ontmoetingen met de jaren dertig*. Deel I handelt over de jaren 1933 en 1934, deel II over de jaren 1935 tot en met 1938. De opkomst van het nationaal-socialistische Duitsland en de reacties daarop in Duitsland en elders zijn, hoe kan het ook anders, het centrale thema met ex aequo de economische crisis in die jaren.

De parallellen tussen de jaren dertig en de late jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig zijn al vaker getrokken en bij lezing van de *Ontmoetingen*, die overigens

voor een deel al in de jaren zestig zijn geschreven, zal een ieder voor zich deze kunnen waarnemen. We noemen slechts: de spanning tussen krachtig gezag en de handhaving van democratische vrijheden; de ontwapeningsvraagstukken (Genève toen en nu) en de structurele problemen in de Europese economie. Over dit laatste punt een korte uitweiding.

De Nederlandse staatsman dr. H. Colijn, op dat ogenblik ook premier, heeft op de Economische Wereldconferentie te Londen in 1933 een vooraanstaande rol gespeeld als voorzitter van de economische commissie. Van deze conferentie, mislukt doordat Roosevelt voor de Verenigde Staten een eigen economisch herstelprogramma koos, los van de Europese mogelijkheden (van parallellen gesproken!) heeft Colijn een voortreffelijk verslag aan de ministerraad gegeven. Puchinger heeft dit verslag uit het Colijn-archief integraal in *Ontmoetingen met de jaren dertig*, dl. I, p. 220-228 opgenomen.

De overeenkomst tussen de economische situatie in Europa en Nederland in 1933 en thans is frappant. Ook toen al speelden toenemende industriële concurrentie van Aziatische landen, het wegvallen, mede daardoor, van traditionele exportmarkten, inflatie, internationale schulden en werkgelegenheidsvermindering door modernisering een grote rol en dook het verlangen op naar protectie van eigen landbouw en industrie tegenover het vrijhandelsideaal. Colijn voelde weinig voor protectie, maar stond ook genuanceerder dan wel eens geschreven wordt tegenover al te krachtige bezuinigingen in verband met het daaruit voortvloeiende verlies aan koopkracht.

Er zou nog veel meer te citeren zijn uit deze bundels, al waren het maar de mooie literaire citaten waarmee Puchinger vaak een bijzondere kleur aan zijn schetsen weet te geven. Dat die rijke letterkundige kennis inmiddels in het hier verder onbesproken werk *Ontmoetingen met literatoren* zijn neerslag gevonden heeft, is nauwelijks een wonder.

Het meest treffende aan de fraai uitgevoerde en geïllustreerde bundels is dat, zoals dr. C. Rijnsdorp in *Trouw* in andere bewoordingen over *Ontmoetingen met anti-revolutionairen* schreef, het geheel meer is dan de som der delen. Men kan elke schets afzonderlijk lezen, maar alles te samen geven deze bundels meer dan een verzameling impressies van de jaren twintig en dertig; zij geven een duidelijk en indringend beeld.

P. van Hees

J.M.M. de Meere, *Economische ontwikkeling en levensstandaard in Nederland gedurende de eerste helft van de negentien-*

de eeuw. *Aspecten en trends*. Martinus Nijhoff BV, 144 bladzijden, f 27,50, Cahiers sociale geschiedenis deel 1, ISBN 90 24791 162.

Onder verantwoordelijkheid van de redactie van het *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* verschijnen sedert 1982 de *Cahiers Sociale Geschiedenis*. Wie op grond van de titel van deze reeks zou verwachten dat er gemakkelijk leesbare, populair-wetenschappelijke werkjes in zouden verschijnen komt bedrogen uit. In veel gevallen leent de economische en sociale geschiedenis zich uitstekend voor een kwantitatieve benadering waarbij tabellen en grafieken een rol spelen. Wie geen verstand heeft van Theilcoëfficiënten of tweedegraadspolynomen behoeft zich echter de eetlust niet te laten bederven, want het gaat er niet alleen om aan te geven wat er zoal met getallen uit het verleden kan worden gedaan, daarnaast wordt nog altijd in gewonemensentaal omschreven wat wordt onderzocht en wat de konklusies zijn. Zo ook in dit geval, want de Meere biedt ook aan de statistisch ongeletterde veel interessants.

Gedurende de laatste jaren hebben verschillende gerenommeerde onderzoekers zich beziggehouden met facetten van de economische en sociale geschiedenis van Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw. Met behulp van cijfers en uitspraken van tijdgenoten heeft de Meere hun belangrijkste konklusies getoetst. Op basis van een grote verscheidenheid aan materiaal heeft hij onze kennis met dit boekje aangevuld of gekorrigeerd. Wat de economische ontwikkeling betreft is zijn voornaamste konklusie dat er zeker al van 1820-1830 af sprake was van een geleidelijke uitbreiding van de produktie in vrijwel alle sectoren. Omdat de produktietechnieken nauwelijks werden gemoderniseerd nam daarmee de werkgelegenheid langzaam toe. Maar ten aanzien van de levensstandaard van de gewone man moet worden gekonstateerd dat het tot na de Krimoorlog duurde voordat een algemene verbetering inzetten kon. Dat blijkt uit de analyse van lonen en prijzen, seizoenarbeid en werkloosheid, welstandsindicatoren en de keuringsuitslagen van dienstplichtigen.

Desondanks moet de Meere konkluderen dat er nog veel meer onderzoek zal moeten worden verricht voordat we weten hoe de verschillende elementen samengehangen hebben. Dat neemt niet weg dat er diverse interessante bijzonderheden duidelijk geworden zijn. Bijvoorbeeld dat de invloed van hoge prijzen in jaren met een uitzonderlijk hoge sterfte slechts van secundaire betekenis is geweest. Tot het midden van de eeuw vielen velen als slachtoffer van

malaria en andere infectieziekten, omdat de weerstand tegen deze kwalen door de slechte algemene voedingstoestand van de bevolking gering was.

Het boekje zal in de schoolbibliotheek niet misstaan. Kollega's uit de natuurwetenschappelijke hoek kan de mond ermee worden gesnoerd als ze smalen over het gebrek aan exactheid in de geschiedbeoefening. Veel belangrijker is dat leerlingen erdoor kennis kunnen maken met de kwantitatieve geschiedschrijving en met de gekompliceerdheid van dat vak. Ze zullen er een pittige dobber aan hebben maar de oogst aan kennis zal de moeite waard zijn.

P.D., 't Hart

School en didaktiek

Over veiligheid en vrede

Het Ministerie van Buitenlandse Zaken heeft een brochure uitgegeven. Vermoedelijk met het oog op de aanstaande beslissing omtrent plaatsing van kruisvluchtwapens of kruisraketten (al naar gelang de politieke voorkeur), maar toch ook wel met het oog op een wat structureler discussie omtrent vrede en veiligheid. Dat blijkt ook uit het voor alle-gezindten-voorwoord van minister H. van den Broek. Nu is het boekje, zolang 'irenologie' nog geen examenvak is (denkt u zich dat in, maatschappijleer de staatsinrichting, irenologie de oorlogen en wij historici alléén nog maar structuren) wat dik uitgevallen. Vijfenzeventig pagina's is geen sinecure. Nu is daar met schaar en lijmpot gelukkig wel iets aan te doen. Vooral de schaar.

Het boekje valt in drie delen uiteen:

1. tekst, onderverdeeld in vijf hoofdstukken
2. in de tekst geplaatste kaders die informatie geven over een aantal relevante onderwerpen
3. illustraties

De tekst is wel informatief in de zin dat hij veel gegevens bevat, maar zegt toch ook veel over het vlakke ambtelijke, verambtelijke politieke denken. Hij staat stijf van de 'overwegends', 'niet aanvaardbaars' en 'actieve benaderingen'. Indeling is in de tekst ver te zoeken en dat maakt het geheel er niet bruikbaar op.

Veel puntiger zijn de kaders. Niet alleen omdat ze overzichtelijke informatie bieden, maar ook omdat er (soms) discutabele standpunten in naar voren komen. Het is heel goed dat een ministerie permanente beleidsuitgangspunten naar voren brengt. De kaders laten ook veel beter dan de teksten zien hoe het diplomatiek verkeer tussen twee nogal kribbige partners verloopt. In de kaders komen de punten waar wat

gerelativeerd of geobjectiveerd moet worden ook duidelijk naar voren. Wie in de tekst vaak 'het zal wel' denkt, denkt bij de kaders al gauw 'is dat nu wel zo'. Een goed voorbeeld daarvan vormen de goocheltrucs met percentages van nationale inkomens die aan defensie worden besteed en het beslag van defensie op de publieke middelen.

Opsommingen als:

	militaire uitgaven		
	1948	1955	1980
USA		10	6
Nederland	8.5.	5.7.	3.5.
Sovjet Unie			14
	in %f van het BNP		

zijn natuurlijk even schattig als nietszeggend voor wie bedenkt dat het Nederlandse BNP is opgedirkt met zoïets als aardgasbaten, het Amerikaanse BNP iets onvergelykbaars is met dat van de Sovjetunie en dat dit laatstgenoemde land, with a little help from its friends, moet opboksen tegen een tweeverdiener die in weerwil van de crisis maar weinig heeft ingeleverd.

Maar, hier liggen toch de mogelijkheden voor interessante en beklijvende lesmomenten. Het is wel jammer dat in de kaders zo'n kneuterig 'atlantisme' tot uiting komt, met alle overdreven aandacht voor Europese fora vandien. Als in de kaders de 'eurokneut' was vervangen door een wat klinischer schets van de mondiale verhoudingen, had het boekje aan kracht gewonnen. Nu houdt het buitenland op bij Brussel, terwijl voor het zelfde geld, als we het toch over economie hebben, de situatie rond de Stille Oceaan de gedachten had kunnen bepalen.

Een en ander gemis is een schets van de maatschappelijke systemen aan beide zijden van De Knop. Een kader bevat wel een theoretische uiteenzetting van de doelstellingen van het marxisme-leninisme, maar een losse verwijzing dat aan gene zijde niet alleen de Simple Minds in een kliniek zitten had er, voor wie wil overtuigen (en dat wil het boekje, laat dat duidelijk zijn), niet in mogen ontbreken.

De illustraties: een prijs gaat naar de pag. 53 en 54. Op pag. 53 een foto van het Kremlin, waar toevallig net een parade wordt afgenomen. De nog laagstaande zon werpt lange schaduwen over strak geformeerde marskolones. Op pag. 54 het Witte Huis, badend in zonlicht, spuitende fonteinen, geen militair te bekennen, wel een veld met 'real tulips from Holland' of, waarin een klein land groot kan zijn. Verder toch wel veel foto's uit die éne diaserie die u ook gehad heeft als u voor 1960 op de middelbare school heeft gezeten. Die van

de Deltawerken, ja, en die van het Vredespaleis, en ook die van de NAVO-ministers in vergadering, en die van de Muur (kun je daar uit eten, vader?) en natuurlijk die van de NAVO-vlaggen. Dit dan aangevuld met handenschuddende onderhandelaars en vrolijk ogende militairen op oefening. En als kritische noot zeven cartoons van Fritz Behrendt en een paar die van hem zouden kunnen zijn.

Neemt u dus een schaar, knip die kaders er uit en leg ze onder het kopieerapparaat. U heeft dan leuke krenten voor in de les-pap, en als de irenologen komen heeft u het argument van vredesonderwijs als integrerend bestanddeel van uw geschiedenisonderwijs. En de minister heeft er al een beetje op gerekend; gelezen de colofon mag u plakken wat u wilt.

A. Schulp

Paul Kalma, *De illusie van de 'democratische staat'*. WBS Cahiers, Kluwer, Deventer 1982, 204 blz., f 24,50.

Zo'n titel wekt ergernis. Welke sociaal-demokraat kan onder zo'n hoofd iets goeds in de zin hebben? En hoe kan de Wiardi Beckmann Stichting een boek met zo'n naam de wereld insturen? Ook als men de bedoelingen van de schrijver wat beter te pakken heeft, blijven er wat onbestemde gevoelens. Kennelijk ook bij de WBS, die een aantal kopstukken kritische commentaren op Kalma heeft laten schrijven: ze zijn achterin opgenomen.

Kalma ontmaskert de idee van de democratische staat als een contradictio in terminis: democratisch/open zou haaks staan op (doelbewust sturende) staat (18/19). *'De centrale overheid kan dus beter dan als een centrum van planning en coördinatie van de maatschappelijke ontwikkeling, als een te volle en niet gesorteerde vuilnisbak worden beschouwd, waarin de meest uiteenlopende groepen hun problemen deponeren'* (74). Kalma

weet het allemaal leuk te zeggen. De staat is *'een ongebreideld groeiend organisme'* dat de burger dreigt in te kapselen (84). Kalma's onlustgevoelens zijn suggestief, maar zijn oplossingen maken een lamme indruk (en zijn dan ook overeenkomstig erbarmelijk geformuleerd). Kalma pleit voor een *'afstandsmodel'* i.p.v. *'participatiemodel'*: maatschappelijke groepen moeten als niet meer dan *'waakhond'* willen functioneren (97). De PvdA zou alleen op gevoelige plaatsen de samenleving in-jekties moeten geven en niet het geheel moeten willen sturen. Een sterke Postbank zou zo een voorbeeld kunnen zijn van een *'selektieve interventie'* (132).

Bij lezing ben ik langzamerhand overtuigd geraakt van de oprechtheid van Kalma's bewogenheid: hij is niet de sociale democratische variant van de no-nonsense-ideologie. Maar zijn hervormingspleidooien maken een armzalige indruk.

Bij het schrijnend gebrek aan staatsdenken in Nederland kan Kalma's boek als provocatie goed werk doen. We zullen maar denken dat de riantе marges speciaal aangebracht zijn voor driftige kanttekeningen. Voor leraren geschiedenis en maatschappijleer die eens wat staat in hun lessen willen doen, kunnen Kalma's analyses katalyserend werken.

Anton J.L. van Hooff

Peter Paul de Baar, Els Kloek, Tom van der Meer, Balthasar Gerards. *Het relaas van een katholieke jongen die Willem van Oranje vermoordde en bijna heilig verklaard werd*. Uitg. Syndikaat, Amsterdam 1984, prijs f 14,90.

***Republiek tussen vorsten*. De Walburg Pers, Zutphen 1984, prijs tot 1 juli 1984 f 39,50, daarna f 49,50.**

Uitgevers hebben ruim van tevoren 1984 zien opdoemen. Kwantitatief is de Oranjeruptie dan ook nauwelijks bij te houden. Hoe staat het echter met de kwaliteit van

het gebodene? Is er sprake van een geseculariseerd jubeljaar?

Bij het eerste boek kunt u de eerste dertig bladzijden rustig overslaan. Uw schoolboek meldt hetzelfde. Het leukste deel van het boekje is het wisselend oordeel van historici over B.G.: het portret van de moordenaar 1584-1984. Hicruit is best een informatieve kaartjesles samen te stellen. Bepaald storend is het toffe-jongens-krentenbroodjargon. Persoonlijk loop ik oranje aan bij literaire laagstandjes als *'de gefrituurde St. Jacobus, de geflambeerde Jeanne d'Arc'* (blz. 71) of *'in hun levensbeschrijving uit 1603 door Estius alias Willem van Est (niet te verwarren met de latere wielrenner)'* (blz. 101).

Het tweede boek heeft veel meer te bieden. Het oogt schitterend met zijn platen en prenten waarvan velen in kleur. Het bestrijkt ongeveer de periode 1550-1650 en is onderverdeeld in vier capita: Opstand in de Nederlanden, Omringende mogendheden en de Opstand, Oorlog en vluchtelingen en als laatste deel: De Opstand en kunst. Na de inleiding door Groenveld wroeten dertien historici van naam, onder wie twee Engelsen: Duke en Sutherland, als mollen door het historische landschap. Wat zij bloot leggen heeft voor historici een synoptische functie. In een kort bestek worden zij geïnformeerd over de huidige stand van zaken bij de bestudering van de Opstand. Studies als die van Geoffrey Parker zijn handig in de goedlopende verhalen verweven. Het valt te hopen dat het boek aan zal slaan bij een breed, historisch geïnteresseerd publiek. Het biedt een schat aan informatie, zij het dat sommige *'begrippen'* (b.v. Bourgondische gebieden) toch wel een toelichting behoeven. Bovendien zouden eenvoudige synoniemen voor moeilijke woorden de toegankelijkheid vergroten.

F.R. Kat

kunnen 1925 scholen zich vergissen?

1925 scholen weten het wel!
samen hebben ze ruim 150.000 abonnementen
op antenne, blikopener en reflector.
ze gebruiken ze vooral bij de lessen
maatschappijleer, geschiedenis en
staatsinrichting, maar ook bij
aardrijkskunde, economie,
nederlands en godsdienst.

waarom?

omdat deze leermiddelen, als enige, actuele informatie
verschaffen over wat er nu in de maatschappij
en in de wereld gebeurt.
geen enkel leerboek dat zó bij kan zijn.
hoeft ook niet.

want antenne, blikopener en reflector vullen
die leemte en houden gelijke tred met de ontwikkelingen
op het niveau van uw leerlingen.

vraagt daarom proefnummers bij:

keesing uitgeversmij, antwoordnummer 10001, 1000 pa amsterdam
postzegel hoeft niet!

